

ՍԲ ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ ՎԱՐՂԱԴԵՏ
951-1003

AGHVAN GARNIK HOVSEPYAN

LEGAL
INTERPRETATIONS OF
THE
BOOK OF PRAYER

АГВАН ГАРНИКОВИЧ ОВСЕПЯН

ЮРИДИЧЕСКОЕ
ПРОЧТЕНИЕ МОЛИТВОСЛОВА
КНИГА СКОРБНЫХ
ПЕШОПЕНИЙ

YEREVAN 2017 ЕРЕВАН

ԱՂՎԱՆ ԳԱՌՆԻԿԻ
ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

ՄԱՏՅԱՆ
ՈՂԲԵՐԳՈՒԹՅԱՆ

ԱՂՈԹԱԳԻՐԻ
ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ
ԸՆԹԵՐՅՈՒՄԸ

ԵՐԵՎԱՆ 2017

Ի խորոց սրտի խոսք Նարեկացու հետ

Վարդապետ, դու համամարդկային մշակույթի նշանավոր դեմք ես, հայ ժողովուրդը քեզ սրբացրել է, իսկ Կաթուղի Եկեղեցին կոչել տիեզերական եկեղեցու վարդապետ, անչափելի է քո մեծությունը և անընդգրկելի քո հանճարը, քո ողբերգության մատյանը անգուգական է, միստիկական անտակ խորությամբ, հոգևոր պայծառությամբ, հզոր ներուժով և փոթորկածուփ լեզվով, եզակի երևույթ՝ համաշխարհային մշակույթի պատմության մեջ: «Մատյանն» ունի աստվածաբանական, իմաստասիրական, բարոյական, միստիկական շերտեր և չափումներ, այն բազմաձայն, բազմաշերտ և բազմաչափ ստեղծագործություն է: Բո «Մատյանը» հայի հոգևոր սահմանադրությունն է և ներառում է բոլոր ժամանակների քրիստոնեական քաղաքակրթության արժեքները:

Սբ Գրիգոր Նարեկացի

Մատենանոց տպարան, 1173 թ., Մամ. N 1568

Св. Григор Нарекаци, Книга скорбных песнопений,
1173 г., Мам. N 1568

St. Gregory of Narek, the Book of Lamentations, 1173, Mat. N 1568

րիգոր Նարեկացին աստվածաբան է, փիլիսոփա, բանաստեղծ, երգիչ և եկեղեցական գործիչ:

Նրա գրչին են պատկանում մեկնություններ, ներբողներ, գանձեր, տաղեր և այլ գործեր, սակայն առանձնահատուկ է Համրնդհանուր ճանաչում ձեռք բերած «Մատյան ողբերգության» երկը: Նարեկացու այս գլուխգործոցը ժողովրդին առավելապես հայտնի է «Նարեկ» անունով:

«Նարեկը», անկասկած, աստվածային ներշնչումով գրված ստեղծագործություն է, եզակի է ու անկրկնելի: Այդպիսի ստեղծագործություն չի եղել Նարեկացուց առաջ, նրա ժամանակներում, չի եղել նրանից հետո և չի լինելու: Անկասկած, Նարեկացու «Մատյան ողբերգության» երկը գրվել է Սուրբ Հոգու թելադրանքով: Այդ կապակցությամբ Գրիգոր Նարեկացու մեկնիչներից Հակոբ Պատրիարք Նալյանը գրում է. « Եթե Սուրբ Գրիգորի իմաստությունը միայն բնական և կրթական լիներ, և ոչ ևս ներհեղական, թերևս ոմանք կարողանային իրենց աղոթքների խոսքերը նմանեցնել Սուրբի աղոթքների խոսքերին: Սակայն մինչև հիմա չեն կարողանում Սուրբի իմաստությանն ու քաղցրությանը հավասարվել, և դա ցույց է

տալիս Սուրբի ներհեղական գոյությունը: Շատերի մոտ էլ տեսել ենք Հարմարագույն ազոթքներ, սակայն ոչ Սուրբ Գրիգորի խոսքերի քաղցրությունը»:¹

Դարեր շարունակ Գրիգոր Նարեկացու Մատյանը եղել է բազմակողմանի ուսումնասիրությունների առարկա: Ուսումնասիրվել են Մատյանի աստվածաբանական, բարոյական, փիլիսոփայական հատույթները, փորձեր են կատարվել բացահայտելու նրա պոետիկան, նրա կապը նորպլատոնականության հետ և այլն: Սակայն որքան էլ զարմանալի է, Մատյանին երբևէ չեն անդրադարձել իրավագետները, թեև նրանում առկա են բազմաթիվ իրավաբանական եզրեր, հասկացություններ, իմաստավորումներ, ձևակերպումներ: Մատյանում հանդիպում ենք իրավաբանական այնպիսի հասկացությունների, ինչպիսիք են՝ օրենք, իրավունք, դատավոր, դատախազ, վկա, փաստաբան, քննիչ, քննություն, դատաստան, ամբաստանյալ, ամբաստանող, հանցավոր, ոստիկան, բանտ, վճիռ, պատիժ և այլն: Այսպիսի իրավաբանական եզրեր օգտագործված են Մատյանով մեկ, ինչը հիմք է տալիս պնդելու, որ այն ունի նաև իրավաբանական հատույթ կամ չափում, քանզի դրանք օգտագործված են ոչ միայն որպես հասկացություններ, այլ նաև իրենց իմացաբանական, իրավաբանական, կիրառական իմաստով:

Բազմաչափ ստեղծագործության, առավել ևս՝ Գրիգոր Նարեկացու Մատյանի ցանկացած չափում ինքնին նեղացնում է ստեղծագործության ընկալման սահմանները և սահմանափակում ընթերցողի պատ-

կերացումները, բայց և ընդլայնում և հարստացնում է, եթե համադրվում է մյուս բոլոր չափումների հետ: Այդ տեսակետից իմաստավորված ենք համարում Գրիգոր Նարեկացու Մատյանի իրավագիտական չափման բացահայտումը:

1 Յակոբ Պատրիարք Նալեան, Գիրք մեկնության Սուրբ Գրիգոր Նարեկացու՝ հրեշտակական վարդապետի աղօթքս ե՛ս ներբողիմաց, պրակ Ա, Երևան, 2008, էջ 16:

Նարեկի իրավարանական ընթերցումը

Գրիգոր Նարեկացու կյանքին վերաբերող քիչ տեղեկություններ են պահպանվել:

Հայտնի է, որ նա ծնվել է Վասպուրական նահանգի Ռչտունյաց գավառի Նարեկ գյուղում, որը գտնվել է Վանա լճի հարավային ափերին: Ենթադրվում է, որ նա ծնվել է 951 թվականին, սակայն տեսակետ կա նաև, որ Նարեկացին ծնվել է 947-949 թվականների միջև:² Նա որդին էր նշանավոր աստվածաբան և եկեղեցական գործիչ, Անձևացյաց գավառի խոսրով Եպիսկոպոսի: Գրիգոր Նարեկացին կրթվել է Նարեկ գյուղի վանքում, որի ուսուցչապետն էր Անանիա Նարեկացին: Նա Գրիգոր Նարեկացու մոր հորեղբայրն էր: Անանիա Նարեկացին լայն մտահորիզոն ունեցող՝ իր ժամանակի զարգացած անձանցից մեկն էր, մեծ աստվածաբան և փիլիսոփա: Նարեկացու հայրը՝ խոսրով Անձևացին, մեծ հարգանք ունենալով Անանիա Նարեկացու հանդեպ, նրա խնամակալությունն էր հանձնել ոչ միայն կրտսեր որդուն՝ Գրիգոր Նարեկացուն, այլև միջնեկին՝ Հովհաննեսին, ով հետագայում՝ Անանիա Նարեկացու մահվանից հետո փոխարինել է նրան: Գրիգոր Նարեկացին ունեցել է նաև ավագ եղբայր՝ Սահակ անունով: Վերջինիս մա-

սին ոչինչ հայտնի չէ՝ բացառությամբ այն փաստի, որ Սահակը եղել է իր հոր՝ խոսրով Անձևացու «Մեկնություն ժամակարգության» երկի առաջին գրառողը:

Ուսումն ավարտելուց հետո Գրիգոր Նարեկացին հարազատ Նարեկա վանքում ձեռնադրվել է վարդապետ: Աստիճանաբար նա վաստակել է հմուտ աստվածաբանի համարում, և նրա համբավը տարածվել է Վասպուրական աշխարհով մեկ: Վասպուրականի Գուրգեն թագավորը 977 թվականին Գրիգոր Նարեկացուն պատվիրել է գրել «Երգ երգոցի» մեկնությունը, որը և նա փայլուն կերպով իրականացրել է:

Ստեփանոս Մոկացի եպիսկոպոսի պատվերով 990-ական թվականներին Գրիգոր Նարեկացին գրել է «Ապարանից Սուրբ Խաչի պատմությունը», ինչպես նաև Սուրբ Խաչի և Աստվածածնի ներբողները: Այդ եռագրության հիմքում ընկած է եղել Վասպուրականի Մոկաց գավառի Ապարանք գյուղաքաղաքի վանական համալիրի կառուցումը, երբ Սուրբ Կարապետ եկեղեցու հարևանությունում կառուցվել են Ստեփանոս Նախավկայի և Սուրբ Աստվածածնի եկեղեցիները, ապա Սուրբ Կարապետ եկեղեցուց սրբազան մասունքներ են տեղափոխվել Սուրբ Աստվածածին եկեղեցի:³

Գրիգոր Նարեկացին 990-ական թվականների վերջերին, ի մի բերելով մի շարք տաղեր և գանձեր, գրել է «Գանձտետր» անվանումով ժողովածուն, իսկ 1000-1003 թվականներին սկսել և ավարտին է հասցրել «Մատյան ողբերգության» կոթողային ստեղծագործությունը:

2 Հր. Թամրազյան, Սուրբ Գրիգոր Նարեկացու կյանքը, Երևան, 2005, էջ 10:

3 Նույն տեղում, էջ 27

Ենթադրվում է, որ Գրիգոր Նարեկացին մահացել է 1003 թվականին՝ «Մատյան ողբերգության» աղոթագիրքն ավարտելուց հետո:

Սուրբ Նարեկացու մարմինն ամփոփվել է Նարեկավանքում: Նրա շիրիմը եղել է անհիշատակագիր, պարզ ու անպաճույճ մի քար: Նարեկավանքի վանահայրը 1867 թվականին սրբի գերեզմանին դրել է մարմարյա շիրմաքար, որի սնարաքարի վրա նրբագեղ քանդակված է եղել Նարեկացու տեսիլը՝ Աստվածածինը՝ Հիսուսը գրկին, նրանց առջև ծնկած, երկրպագող Նարեկացին: Սակայն 1918 թվականին թուրք բարբարոսները Հայոց մեծ եղեռնի ժամանակ հիմնահատակ ավերել են Նարեկա վանքն ու քանդել սրբի շիրիմը, պղծել մասունքները:⁴

4 Հ. Կ. Գավթյան, Է. Վ. Լավայան, «Նարեկացու աշխարհայացքը», 2003թ., էջ 12:

Գրիգոր Նարեկացու Մատյանը որոշակի իմաստով մի յուրահատուկ դատավարության պատկեր է, որտեղ կան և՛ դատավոր, և՛ դատախազ, և՛ ամբաստանյալ, և՛ պաշտպաններ, և՛ վկաներ: Այդ դատավարությունն ունի ուրույն կառուցվածք, դատաքննության ուղղություններ, մեղադրանքի և պաշտպանության գծեր: Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ Մատյանում պատկերված դատավարությունը ոչ թե երկրային, այլ երկնային է՝ իր աստվածաբանական իմաստով, և ունի իր բնորոշ առանձնահատկությունները: Այդ առանձնահատկությունները բացահայտելու համար պետք է միշտ գիտակցության հորիզոնում պահել այն հանգամանքը, որ Մատյանը՝ որպես հոգեմտավոր վիթխարի կառույց, հաստատված է երեք հեռասյունների վրա՝ Սուրբ Գիրք, Հայ Եկեղեցու Հավատոյ Հանգանակ, քրիստոնեական վարդապետություն:

Գրիգոր Նարեկացու Մատյանի առաջին իսկ գլխում ակնարկ կա երկու տարբեր դատավարությունների մասին: Առաջին դատավարությունը հենց Նարեկացու նախաձեռնած դատավարությունն է, երկրորդը՝ հատուցման դատավարությունը, որը տեղի է ունենալու աշխարհի վախճանին Հովսապատի կամ Կեղրոնի ձորում: Այդ ձորը գտնվում է Զիթենյաց լեռան և Երուսաղեմի միջև և Նարեկացու կողմից անվանվում է վրեժխնդրության ձոր:

Գրիգոր Նարեկացու նախաձեռնած դատավարության բովանդակությունը և նպատակները պարզելու համար պետք է նկատի ունենալ հետևյալը:

Աստված ինքն է ցանկանում, որ մարդիկ դատի նստեն իր հետ: Այդ մասին նա ասում է Նսայի մարգարեի խոսքի միջոցով. «Երբ աղոթքի համար դեպի վեր բարձրացնեք ձեր ձեռքերը, երես եմ դարձնելու ձեզանից, և եթե բազմապատկեք ձեր աղոթքները, չեմ լսելու ձեզ, որովհետև ձեր ձեռքերը լի են արյունով» (Նսայի 1,15): Մեղանչողներին Տերն առաջարկում է հետևյալը. «Լվացվե՛ք, մաքրվեցե՛ք, իմ աչքի առաջ ձեր չար արարքները թոթափեցեք ձեզնից, վե՛րջ տվեք չարագործություններին: Սովորեցե՛ք բարիք գործել, արդարություն փնտրեցե՛ք, փրկեցե՛ք զրկվածներին, արդարադատ եղեք որբերի հանդեպ, իրավունք տվեք այրուն» (Նսայի 1,16): Միայն այդ պայմանները կատարելու դեպքում Տերը պատրաստ է լսելու մեղանչողների աղոթքները: «Եկե՛ք խոսենք իրար հետ, - ասում է Տերը,- եթե ձեր մեղքերը արյան պես կարմիր են, ապա ես ձյան պես ձերմակ կդարձնեմ. Եթե որդան կարմիր լինեն, կսպիտակեցնեմ ինչպես բուրդ» (Նսայի 1,18):

Գրիգոր Նարեկացին հենց Տիրոջ խոսքերի մասին է ակնարկում, երբ Աստծուն խնդրում է, որ իրեն դատելը տաղտկալի չհամարի, ինչպես ամբարիշտ Հակոբի ձեռքերի կարկառումն ի վեր, այլ այն ընդունելի կամովին, ինչպես խորանի մեջ բուրած խոնկը (Բան Ա, Ա): Աստծո դատաստանի առաջ ամբաստանվելը մարդու համար ապաշխարության զրսևորում է:

Քրիստոնեական վարդապետության համաձայն՝ մարդկային մեղքերը լինում են սկզբնական և ներգործական: Սկզբնական մեղքը մարդը ժառանգում է նախահորից՝ Ադամից, ով կամովին ոտնահարեց Աստծո պատվիրանը և մտավ Սատանայի իշխանության

տակ: Քրիստոնյաներն այդ մեղքից ազատագրվում են Քրիստոսի անունով մկրտվելու և Սուրբ Հոգով մաքրվելու միջոցով: Սակայն մարդը ստեղծվել է Աստծո պատկերով և նմանությունամբ, նա ազատ և բանական էակ է ու կարող է մկրտությունից հետո էլ մեղքեր գործել: Այդ մեղքերն անվանվում են ներգործական, և նրանցից մաքրվելու համար սահմանվել է ապաշխարության խորհուրդը: Ապաշխարությունն այն բանալին է, որի միջոցով բացվում են Աստծո ողորմածության դռները: Առանց ապաշխարության և ներգործական մեղքերից սրբվելու անհնար է փրկությունը, կատարելությունը, վերջին հաշվով՝ Աստծուն միաձուլվելը: Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչը, խոսելով ապաշխարության մասին, նշում է, որ բարերար Աստծո բարեսեր խնամքն անտես չի անում նրանց, ովքեր վերադառնում են դեպի իրեն: Աստված բացում է շնորհների դռները, ապաշխարողներին գոհությունամբ ընդունում է իր երախտավոր սուրբ սիրով և հոգում իրեն ապավինողների մասին: Երբ ապաշխարողը ճշմարիտ խոստովանություն միջոցով, խոնարհ և բեկված սրտով սգում է գղջման մեջ, Աստված նրան խնայում է, ողորմում և այցելու լինում, որովհետև մեղավորը թաքցրած դառը մաղձը դուրս է թափում:⁵ Այնուհետև, Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչն ասում է. «Տիրոջ խոսքը ծանրաբեռնվածներին կանչում է դեպի ապաշխարություն՝ խոստովանությամբ, մեղքով խավարյալներին՝ դեպի արդար լույս, մոլորյալներին՝ դեպի ճշմարիտ գիտություն, և արդար ճանապարհներից շեղվածներին բերում է ուղղություն, և կյանքի մեջ կրկին նորոգում է՝ մահաբեր կյանքի խոստովանությամբ,

5 Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ, Յաճախապատում ճառեր, Թեոթաև, 2003, էջ 246:

վերացնում է սատանայի բոլոր նենգափոխումները»:⁶

Գործուն զղջալը և մեղքի քավումը՝ որպես քրեական պատժի նպատակ, որպես իրավաբանական ինստիտուցիոնալ հասկացություններ, այսօր նախատեսված են աշխարհի գրեթե բոլոր պետությունների քրեական և քրեական դատավարություն օրենսգրքերով: Մասնավորապես՝ ՀՀ քր. դատ. օրենսգրքի 37-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ քրեական գործի վարույթը կարող է կարճվել և քրեական հետապնդումը դադարեցվել ՀՀ քր. օրենսգրքի 72-րդ հոդվածով նախատեսված հիմքերով և այդ թվում՝ «գործուն զղջալը» դեպքում: Այս առումով՝ գործուն զղջալը նույնպես ասես թե ապաշխարություն է կատարված հանցանքի համար:

Նարեկացին այն կարծիքին է, որ զղջումը և ապաշխարությունը պետք է լինեն համարժեք կատարված հանցանքի ծանրությունը ու մեղքին: Հակառակ դեպքում այն կարող է հանգեցնել հոգեխանգարման և առաջացնել բարոյահոգեբանական բացասական հետևանքների:

Թե զղջումն ուժգին և թե մոլեգին մեղանչումը մեզ Կորստյան են մատնում հավասարապես:

16

Պիտի տեսնենք, որ նրանք երկուսն էլ մղում են մարդուն հուսահատության:

(Բան ժ.Ա.)

6 Նույն տեղում, էջ 247:

Սուրբ Հովհան Մանդակունին՝ 5-րդ դարի նշանավոր հայ եկեղեցական գործիչ, մեղավորներին ապաշխարություն է կանչում՝ ասելով. «Ապաշխարությունը քավե՛նք մեր մեղքերը, քանզի մեղքերի պղծությունները ոչ միայն ահեղ դատաստանի օրն են դատապարտվում, այլ նաև այստե՛ղ իսկ չարչարում են խղճմտանքով, և ապրում է մարդը գաղտագողի շրջելով և մարդկանցից վախենալով, ծանոթներին կասկածելով, սիրելիներից ամաչելով, թշնամիների նախատինքներով, դատավորների սպառնալիքներով, բանտի և պատիժների վախով, Աստծո պատվիրաններից հանդիմանվելով և ահավոր տանջանքների սարսափով»:⁷

Միջնադարի նշանավոր մտածող Իսահակ Ասորին ապաշխարության մասին ասում է. «Ապաշխարությունը նավ է, երկյուղը՝ նավապետ, սերը՝ աստվածային նավահանգիստ: Երկյուղը մեզ բարձրացնում է ապաշխարության նավի վրա, տեղափոխում է կյանքի գարշահոտ ծովով և առաջնորդում դեպի աստվածային նավահանգիստ, որը սերն է»:⁸

Աստված մեղավորներին իսկույն չի պատժում, այլ ապաշխարելու ժամանակ է տալիս: Եթե մեղավորները չարունակում են մեղքեր գործել, քարանում են իրենց մեղքերի մեջ, Աստված նրանց հետ վարվում է այնպես, ինչպես վարվեց անպտուղ թզենու հետ (Ղուկաս 13, 6-9): Երբ Քրիստոսի հետ զրուցելիս աշակերտները պատմում են այն գալիլիացիների մասին, որոնց արյունը Պիղատոսը խառնել էր զոհերի արյան հետ, Քրիստոսն ասում է. «Կարծում եք, թե այն դա-

17

7 Հովհան Մանդակունի, Ծառեր, Ս. Էջմիածին, 2008, էջ 28

8 Преподобный Исаак Сирин, Слова подвижнические. 2002. С. 366.

լիւիացիները, որոնք այդպիսի պատահարների ենթարկվեցին, ավելի մեղավոր էին, քան բոլոր գալիլիացիները: Ո՛չ, ասում եմ ձեզ, սակայն եթե չապաշխարեք, ամենքդ էլ նույնպես պիտի կորչեք: Կամ նրանք՝ այն տասնութ մարդիկ, որոնց վրա Սիլովամում աշտարակը փոկ եկավ և սպանեց նրանց, կարծում եք, թե ավելի մեղապարտ էին, քան Երուսաղեմում բնակվող բոլոր մարդիկ: Ո՛չ, ասում եմ ձեզ, սակայն եթե չապաշխարեք, ամենքդ էլ նույնպես պիտի կորչեք» (Ղուկաս 13, 1-5):

Քրեական դատավարության իրավունքի նորմերի համաձայն (ՀՀ քր. դատ. օր-ի 212-րդ հոդված)⁸ նախաքննություն իրականացնողը՝ քննիչը, անձին մեղադրանք առաջադրելուց հետո, իսկ դատաքննության ընթացքում նաև դատավորը պարտավոր են պարզաբանել մեղադրյալի, ամբաստանյալի դիրքորոշումը մեղադրանքի նկատմամբ: Արդյո՞ք նա իրեն մեղավոր է ճանաչում հանցանքը կատարելու մեջ և զղջում կատարվածի համար: Բացի այդ, ամբաստանյալը դատավճուխից առաջ վերջին խոսքի իրավունք ունի: Ինչպես տեսնում ենք, ժամանակակից օրենսդրությունն էլ հնարավորություն և ժամանակ է տալիս հանցանք կատարած (մեղք գործած) անձին զղջալու և մեղանչելու համար:

18

Ապաշխարության խորհուրդն ունի երեք մաս՝ զղջում, խոստովանություն, որոնք խորհրդի հաստիչ մասերն են, և վճարում, որը նրա ամբողջացուցիչ մասն է: Վերջինս իր հերթին կազմված է աղոթքից, պահքից և ողորմությունից:⁸ Թեպետ ապաշխարության այս մասերը սերտորեն կապված են միմյանց և

8 Պողոս Պատրիարք Աղրիանուպոլսեցի, Խրատի քանգարան, Ս. Էջմիածին, 1999, էջ 391:

կազմում են մեկ ամբողջություն, սակայն ապաշխարության խորհրդի մեջ կարևորագույն նշանակություն ունի զղջումը, որը, որպես կանոն, ուղեկցվում է արտասուքով: Նարեկացու Մատյանն ահա ամբողջությամբ ներծծված է զղջմամբ և ցողված է զղջման արտասուքով:

Ժամանակակից քրեական օրենսդրությունը, օրինակ, ՀՀ քր. օրենսգրքի 72-րդ հոդվածը գործունե զղջալու հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելու համար նույնպես պայմաններ է առաջադրում՝

- եթե անձը հանցանք կատարելուց հետո կամովին ներկայացել է մեղայականով,
- աջակցել է հանցագործությունը բացահայտելուն,
- հատուցել կամ այլ կերպ հարթել է հանցագործությունը պատճառված վնասը:

Սուրբ Գրիգոր Նարեկացու մեծ ուսուցիչը՝ Անանիա Նարեկացին, առանձնահատուկ նշանակություն էր տալիս զղջմանը և արտասուքին: Նա սովորեցնում էր, որ արտասուքի չնորհը Քրիստոսին սիրելու և Նրա արքայությունը ցանկանալու նշաններից մեկն է: Երբ մեղավորն արտասուքով պաղատում է Աստծուն՝ ներել իր մեղքերը, դրանով իսկ հայտնի է դարձնում կամքի հոժարությունը և Աստծուն հակում է դեպի իր աղաչանքները: Անանիա Նարեկացին սովորեցնում էր, որ զղջման չնորհը արվեստ է: Զղջումը կարող է առաջ գալ առանց ջանքերի կամ մարդու ջանքերի չնորհիվ, Աստծո կամքին համապատասխան: Մի դեպքում Աստված ներգործում է մարդու վրա և արթնացնում նրա միտքը, մյուս դեպքում՝ կասեցնում է

19

չնորհր, որ մարդ ինքը Չերմեռանդությամբ և սեփական ջանքերով ձեռք բերի շնորհը:⁹

Անանիա Նարեկացին առանձնահատուկ տեղ էր տալիս զղջման արտասուքին: Նա սովորեցնում էր, որ զղջման արտասուք ունենալու համար ամենից առաջ պետք է մաքրել սիրտն ախտերից: Տղմոտ հողը չի կարող վճիտ և քաղցրահամ ջուր բխեցնել, ասում էր նա, սիրտն ամեն տեսակ ախտերից մաքրելու դեպքում միայն պետք է ջերմ աղոթքով դիմել Աստծուն: Նա սովորեցնում էր հետևյալ խոսքերով դիմել Աստծուն. «Ինչպես գալիս է ձմեռը, և խստաշունչ սառնամանիքներից չորանում և մեռնում են բույսերը և դալար ծաղիկները, բայց Դո՛ւ, Ամենակա՛լ, գարնան գալու հետ անձրև ես ցողում, Չերմություն ուղարկում հարավից, և հալչում են ձմռան սառույցները, մեռելությունից դարձյալ հարություն են առնում և վերստին նորոգվում ծաղիկների զանազան վայելչությունները, և հողից գույն ստանալով՝ ինքնուրույն արձակում է իր առանձնահատուկ բուրմունքը: Նրանք կենդանի չեն և չեն կարող քեզ աղաչել՝ նորոգելու իրենց, Դուք և կամքով ես գարուն բերում և նորոգում: Իսկ ես, լինելով կենդանի և քո պատկերով ստեղծված, շարունակ մեղանչելով, ինձ վրա խստաշունչ ձմեռ բերեցի, և թոչնեցին իմ առաքելության ծաղիկները: Այժմ աղաչում եմ, Բարերա՛ր, տո՛ւր ինձ հոգևոր գարուն, հայածի՛ր իմ մեղքերի սառույցները, ցողի՛ր իմ սրտին ողորմության անձրևը, հոգուս մեջ ուղարկի՛ր Քո երկյուղի հարավային Չերմությունը, որը ջուր էր հանում վեմից, իմ սիրտը դարձրու՛ արտասուքի ընդունարան»:¹⁰ Այսքան ընդարձակ մեջբերման նպատակը նաև ցույց տալն է, թե ում մոտ և ինչ է սովորել Գրիգոր Նարեկացին և այդ ուսմունքի արձագանքների

առկայությունը Մատյանում:

Եթե անդրադառնալու լինենք Նարեկացու նախաձեռնած դատավարություն իրավաբանական կողմին, ապա կարող ենք ասել հետևյալը: Ներսես Արքեպիսկոպոս Մելիք - Թանգյանը, իր «Հայոց եկեղեցական իրավունք» երկհատոր աշխատության մեջ անդրադառնալով եկեղեցու դատական իշխանությանը և դատավարությանը, առանձնացնում է եկեղեցու ներքին, հոգեկան և բարոյական բնույթ ունեցող դատաստանը և արտաքին դատաստանը: Ներքին դատաստանը տեղի է ունենում մեղանչողի նկատմամբ, այն իրականացնում է քահանայագործելու իրավունք ունեցող անձը: Եկեղեցու ներքին դատաստանի հիմքն են կազմում անկեղծ հավատը, կապելու և արձակելու վերաբերյալ Հիսուսի՝ եկեղեցուն տրված պատվերը, ինչպես նաև առաքյալներին և հաջորդներին շնորհված «առեք Հոգի Սուրբ» (Հովհաննես 20,22) իրավունքը, որով արձակողը պիտի լինի քահանայագործելու իրավունք ստացած, այսինքն՝ օծված:¹¹ Բնութագրելով եկեղեցու այդ ներքին դատը կամ դատաստանը՝ Մելիք Թանգյանը նշում է. «Կապելու և արձակելու դատը, բարոյական լինելով, ներքին աշխարհի հետ կապված, քան արտաքին պայմանների, հիմնված լինելով միմիայն քրիստոնեական հավատքի վրա, արձակողը Սուրբ Հոգուց ստացած շնորհով է արդարացնում մեղանչողին, այդ հիմքով այսպիսի դատը կոչվում է ներքին, քանի որ դատի հետևանքը, այն է՝

9 Անանիա Նարեկացի, Հոգեշահ խրատ գիցման և արտասուքի մասին / Գանձասար, Է. Երևան, 2002, էջ 277:

10 Նույն տեղում, էջ 285:

11 Ն.Վ. Մելիք Թանգյան, Հայոց եկեղեցական իրավունքը, Թեհրան, 2004, էջ 854:

զղջումը, մնում է բոլորի համար գաղտնի, մեղանչողը զղջա՞ց սրտով, թե՞ ոչ, արդարացա՞վ, թե՞ ոչ, այդ մնում է իր խղճին և Աստծուն: Շատ պարզ է, որ այդպիսի դատի կարող է ենթարկվել միայն քրիստոնյան, ով հավատում է, իսկ ոչ քրիստոնյան և անհավատը «կապելու և արձակելու» սահմանից բոլորովին դուրս են»: ¹² Ինչ վերաբերում է արտաքին դատաստանին, այն վերաբերում է արտաքին հասարակական հարաբերություններին, և ըստ էության, այդպիսի դատաստանն աշխարհիկ դատաստանի տարատեսակ է:

Ակնհայտ է, որ այն, ինչ Մելիք - Թանգյանն անվանում է եկեղեցական ներքին դատաստան, վերաբերում է ապաշխարության այնպիսի մասերին, ինչպիսիք են խոստովանությունը և հատուցումը: Այդ դատաստանի մասնակիցներն են մեղանչողը և քահանայագործող անձը: Մեղանչողը խոստովանում է իր մեղքերը, իսկ քահանայագործող օծյալ հոգևորականը՝ որպես դատավոր, քննում է մեղանչողի արարքները և վճռում, թե նա այդ մեղքերը քավելու համար ինչով և ինչպես պետք է հատուցի՝ աղոթքո՞վ, պահքո՞վ, թե՞ ողորմությամբ, կամ՝ թե՛ մեկով, թե՛ մյուսով, թե՛ երրորդով: Սակայն նախքան քահանայագործող անձին խոստովանելը մեղանչողը պետք է զղջա կատարած մեղքերի համար: Այդ տեսակետից զղջումը ոչ թե մեղանչողի և օծյալ հոգևորականի միջև տեղի ունեցող ներքին դատաստանի հետևանք է, ինչպես պնդում է Մելիք - Թանգյանը, այլ այդ դատաստանի պատճառը: Զղջացող մարդն իր մեղքերը նախ խոստովանում է Աստծուն և թողություն հայցում, հետո միայն խոստովանում է օծյալ հոգևորականին:

22

12 Նույն տեղում, էջ 855:

Դա նշանակում է, որ ճշմարիտ ներքին դատաստանը մեղանչողի և Աստծո միջև տեղի ունեցող դատաստանն է և ոչ թե այն, ինչ տեղի է ունենում մեղանչողի ու օծյալ հոգևորականի միջև: Այդպիսի ներքին դատաստանը վերաբերում է ապաշխարության առաջին՝ զղջման մասին, և այն, ներքին դատաստան լինելով, նաև ապաշխարության յուրահատուկ դատաստան է: Այդ առումով Գրիգոր Նարեկացու նախաձեռնած դատավարությունը կարելի է անվանել ապաշխարության դատաստան, որտեղ ամբաստանյալը զղջացող մեղավորն է, դատավորը՝ Աստված:

Ինչպե՞ս է Նարեկացին նախաձեռնում ապաշխարության դատաստանը: Նա, իր սասանյալ հոգու իղձերի ճենճերող պտուղը, տոչորվող հոգու թախծության հրի վրա դրած, կամքի բուրվառով առաքում է Տիրոջը (Բան Ա, Ա): Գրիգոր Նարեկացին իր հառաչանքների ազդակը, որն ուղարկում է Երկինք, համարում է բանավոր պատարագ և հուսով է, որ Տերն այն կընդունի ոչ թե բարկությամբ, այլ հոժար հաճությամբ: Նա ցանկանում է, որ իր բանավոր զոհի այդ սրտանց նվերը սեփական մեղքերի պարարտ ճարպի գորությունը իր խորհրդակիր սենյակի խորքից բարձրանա և անհապաղ հասնի Տիրոջը (Բան Ա, Ա): Այդպես նա աղերսախառը դատի է նստում տիրոջ հետ, ավելի ճիշտ՝ իրեն դնում է Տիրոջ դատի տակ:

Գրիգոր Նարեկացու նախաձեռնած դատավարությունը կամ ապաշխարության դատաստանը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ յուրօրինակ մեղադրական դատավարություն: Պետք է նկատի ունենալ, որ ավանդական հասարակություններում գործել է իրավունքի ազատ օգտագործման սկզբունքը՝ որի համաձայն պետությունը միջամտել է իր հպատակների հարաբերու-

23

թյուններին միայն այն դեպքում, երբ կողմերից մեկը պահանջել է այդպիսի միջամտություն: Ավանդական հասարակություններում իրավունքի ազատ օգտագործման սկզբունքի դրսևորումներից մեկն էլ մեղադրական դատավարությունն էր, որն սկսվում էր հայցվորի կամ մեղադրող կողմի նախաձեռնությամբ, նրանց մասնավոր զանգատի հիման վրա: Այսպես՝ դեռևս Հին Բաբելոնում Համուրաբի օրենքներով գործը հարուցվում էր միայն տուժողի նախաձեռնությամբ, իսկ Հին Հունաստանում՝ ավթենական պետությունում, պետական գործերով քրեական հետապնդում կարող էր հարուցվել ցանկացած քաղաքացու նախաձեռնությամբ, մասնավոր գործերով՝ միայն շահագրգիռ անձանց կամ նրանց օրինական ներկայացուցիչների նախաձեռնությամբ: Մեղադրողի բացակայության դեպքում գործ չէր հարուցվում նույնիսկ հանցանքի ակնհայտ փաստի առկայության պայմաններում: Մեղադրական դատավարությունը տիրապետող էր նաև միջնադարյան Հայաստանում Գրիգոր Նարեկացու ապրած ժամանակաշրջանում, և այդ ընթացակարգերին նա քաջատեղյակ էր:

Մեր ժամանակների իրավագիտության և հատկապես քրեական դատավարության իրավունքի բնագավառում մշտապես քննարկումների առարկա է և իրավակիրառ գործունեության մեջ նույնպես անհրաժեշտ է հստակեցնել հանրային և մասնավոր մեղադրանքի շրջանակները: ՀՀ քր. դատ. օր-ի 33-րդ հոդվածը սահմանում է, որ կատարված հանցագործության ծանրությունից և բնույթից ելնելով՝ քրեական դատավարությունում հետապնդումն իրականացվում է հանրային և մասնավոր կարգով: Որպես քրեական գործի վարույթը կամ քրեական հետապնդումը բա-

ցառող հանգամանք՝ նշվում է նաև մասնավոր մեղադրանք հարուցող անձի բողոքի բացակայությունը: Մասնավոր մեղադրանքի գործերը կարող են հարուցվել ոչ այլ կերպ, քան տուժողի բողոքի հիման վրա և կասկածյալի, մեղադրյալի կամ ամբաստանյալի հետ նրա հաշտվելու դեպքում ենթակա են կարճման:

Գրիգոր Նարեկացին առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձնում իր նախաձեռնած դատավարության կամ ապաշխարության դատաստանի հաջող ընթացքն ապահովող հիմքերին: Այդ հիմքերն են հավատը և հույսը: Նարեկացին լիահույս հավատում է այն նոր փոփոխությանը, որով մեղավորը դուրս է գալիս քավված, չարագործը՝ արդարացած և անմաքուրը՝ սրբված, անքավելի մահացու մեղքով հանցավորը՝ անդատապարտելի, երանության ստրկական կապանքներից զերծ, երկնային ազատության տիրացած: Չկա ավելի չքնաղ բան, քան այն մեղավորի սիրտը, որը տարակուսանքի թանձր խավարից իր միտքը գտած և Աստծո օգնությունն ստացած, մի կողմից՝ մարմնապես ծիծաղում է, մյուս կողմից՝ հոգեպես հեծում: Այդպիսի մեղավորը, թեպետ նորագյուտ և անհերքելի մեղքերով ծանրաբեռնված, գերագույն բարձրությունից խորը սուզված է կործանման գուբի անհատակ անդունդը, սակայն իր մտքում և հոգում պահած ունի փրկավետ կյանքին մոտեցնող նշխարը: Այդ պատճառով իսպառ թախծալից հեզ մեղավորը, ով կորցրել է բարին գտնելու ակնկալությունը և զրկվել շնորհի համարձակությունից, կարող է հուսալ, որ կրկին հասնելու է նախապես իրեն պարզեցած զարդարանքներին: Զղջումն ու ապաշխարությունն ստեղծված են Աստծո կողմից, ինչը նրա գործությունն է ավետարանում:

Ձղջուճն ու ապաշխարութիւնն Աստված Հաստատում է որպէս հաճելի խոնկ, և նրանց հիմքը հաստատուն հավատն է և անբեկանելի հույսը: Փրկիչը լույսը չպարզեց կույրերի աչքերին, մինչև նրանցից հաստատ հավատի գրավական չառավ (Բան ԺԱ, Ա):

Նարեկացին մի շարք օրինակներ է բերում, թե ինչպէս հավատի շնորհիվ շատերը, ովքեր մեղանչել էին, արժանացան երկնային ազատութեան և պսակվեցին փառքով: Այն, որ գղջուճից և խոստովանութիւնից հետո էլ շնորհն անկապտելի է մնում, վկայում են Ենոքն ու Ահարոնը, Դավիթը և Պետրոսը, կրտսեր Եղիազարը, Տիրոջ ոտքերը յուղով օծող և արտասուքով վիացող պոռնիկը, որը Տիրոջից գովաբանվեց, մաքսավոր Զակեոսը, Տիրոջ խաչակից ավագակը, Պողոսը, որոնք բոլորն էլ աշխարհային կյանքի դժնդակ թշվառութիւնից բարձրացան ղեպի երկինք: Շնորհների հայտնութիւնն առավել հուսալի դարձավ Բանն Աստծո մարդացումից հետո, քանի որ Հիսուս Քրիստոսն ինքը, լինելով հաշտարար միջնորդ և երկնային անմահ, կենդանի և մշտնջենական բարեխոս, ապաշխարող մեղավորին ներումն է խոստացել (Բան ԺԱ, Բ):

Ներումն ստանալու և մեղքերից ազատագրվելու հավատն ու հույսը դարձյալ ոտքի են կանգնեցնում կործանյալին և թշվառացյալին դարձնում են հաղթող: Նարեկացին հավատում է, որ ապաշխարութեան միջոցով մոլորյալները կգան դարձի, ամենաթշվառները՝ ղեպի հույս, մահվան մատնվածները՝ ղեպի կյանք, ապականութեամբ վաճառվածները՝ ղեպի լույս, երկրասեր անասնակենցաղները՝ ղեպի երկինք, կրկնակի մոլորյալները՝ ղեպի հանգստյան խոստում, անբժշկելի վերքերով վարակվածները՝ ղեպի անմահական ղեղը,

վայրագաբար ստամբակյալները՝ ղեպի զսպողական սանձ, վարատական հեռացյալները՝ ղեպի կոչում, դժնդակ կամակորները՝ ղեպի հեզութիւն և ընդդիմախոս հայտնողները՝ ղեպի ներում (Բան ԺԱ, Գ):

Մեղավորի հոգևոր կերպափոխութիւններն իրագործվում են Հիսուս Քրիստոսի, Նրա ահավոր և հզոր Հոր և Ճշմարտութեան Հոգու անուշով և բարի կամքով: Այսինքն՝ այդ ամենն իրականացնողը Սուրբ Երրորդութիւնն է կամ՝ Աստված: Աստծո համար անհնար և անկարելի ոչինչ չկա: Երբ ծագեն Աստծո ողորմութեան փառքի անստվեր ճաճանչները, կհալվեն մեղքերը, կհալածվեն դեները, կջնջվեն հանցանքները, կխզվեն կապանքները, կխորտակվեն շղթաները, կկենդանանան մեռյալները, կբուժվեն զարկվածները, կառողջանան վերքերը, կվերանան ապականութիւնները, տեղի կտան տխրութիւնները, կնահանջեն հեծութիւնները, կփախչի խավարը, կմեկնի մեզը, կցրվի մառախուղը, կփարատվի մռայլը, կսպառվի աղշամուղջը և կվերանա մութը, կանցնի գիշերը և կտարագրվի տագնապը, կչքանան չարքերը և կհալածվեն հուսահատութիւնները (Բան ԽԱ, Ա): Բազումողորմ Աստված չեկավ մարդկանց հոգիները կորցնելու, այլ ազատելու: Նա է միայն Երկնքում անճառ և երկրում անզնին, գոյութեան տարրերի մեջ և աշխարհի բոլոր ծագերում, սկիզբն ամեն ինչի և ամեն ինչի մեջ՝ ամբողջ լրումով (Բան ԽԱ, Բ):

Այսպիսով, Գրիգոր Նարեկացու նախաձեռնած դատավարութիւնը կամ դատաստանը, ըստ էութեան, ապաշխարութեան դատաստանն է, որը տարբերվում է հատուցման դատաստանից:

Գրիգոր Նարեկացու Մատյանի իրավաբանական հատույթի վերաբերյալ ամբողջական պատկերացում

կազմելու համար անհրաժեշտ է անդրադառնալ նաև հատուցման դատաստանին: Քրիստոնեական վարդապետություն կարևորագույն մասերից մեկը վախճանաբանությունն է՝ աշխարհի վախճանի, Քրիստոսի Երկրորդ գալստյան, մեռելների հարություն և Ահեղ դատարանի վերաբերյալ ուսմունքը:

Քրիստոնյաներն աշխարհի վախճանին սպասում էին դեռևս 70-ական թվականներից՝ Երուսաղեմի տաճարի կործանումից հետո: Գրիգոր Նարեկացու ապրած ժամանակաշրջանում շատերը, այդ թվում ինքը՝ Նարեկացին, մտածում էին, որ աշխարհի վախճանը տեղի է ունենալու, երբ լրանա 1000 թվականը, ճիշտ այնպես, ինչպես աշխարհի վախճանին շատերը սպասում էին 2000 թվականը լրանալուց հետո: Այդ կապակցությամբ Նարեկացին ասում է. «Քանզի, եթե ճիշտ է, որ մոտ է Տիրոջ օրն, ինչպես գիրքն է ասում, հրապարակի մեջ Հովսափաթի և կամ Կեղրոնի հովտում նեղանձով դատաստանի փոքր հանդիսատեղի և ժամադրավայր, որոնք երկրային երևույթներով պատկերացնում են հանդերձյալն ինձ պարզ, ապա և ինձ է մոտեցել հավետ թագավորությունը մարմնացյալ Աստծո...» (Բան Ա, Բ): Սակայն աշխարհի վախճանի ժամանակի վերաբերյալ մարդկային դատողությունները հիմնված չեն փաստացի հանգամանքների վրա, մտահայեցողական են, այդ պատճառով՝ թեական: Անդրադառնալով աշխարհի վախճանի ժամանակին՝ Քրիստոսն ասել է. « Բայց այդ օրվա և ժամվա մասին ոչ ոք չգիտի, ո՛չ երկնքի հրեշտակները, ո՛չ էլ Որդին, այլ միայն Հայրը: Եվ ինչպես Նոյի օրերն էին, այնպես պետք է լինի Մարդու Որդու գալստյանը, որովհետև ինչպես ջրհեղեղից առաջ եղած օրերն էին, երբ ուտում էին ու խմում էին, կին էին առնում ու

մարդի էին գնում, մինչև այն օրը, երբ Նոյը տապանը մտավ, ու նրանք բան չիմացան, մինչև որ ջրհեղեղը եկավ ու վերցրեց տարավ բոլորին, այնպես պիտի լինի Մարդու Որդու գալստյանն էլ» (Մատթեոս 24, 36-39):

Չնայած ոչ ոք չգիտի աշխարհի վախճանի և Քրիստոսի Երկրորդ գալստյան ճշգրիտ ժամանակը, սակայն Աստված, այնուամենայնիվ, հայտնել է աշխարհի մոտալուտ վախճանի մասին վկայող որոշակի նշաններ: Նախքան աշխարհի վախճանը ազգերն ազգերի դեմ են կռվելու, և թագավորությունները՝ թագավորությունների դեմ, զանազան վայրերում սով, համաճարակ և երկրաշարժեր են լինելու: Շատերը իրենց հավատը պիտի կորցնեն, միմյանց պիտի մատնեն և միմյանց պիտի ատեն, ապա բազում սուտ մարգարեներ պիտի ելնեն և շատերին մոլորեցնեն: Անօրենություն շատանալուց շատերի սերը պիտի ցամաքի: Արքայության ավետարանը պիտի քարոզվի ամբողջ աշխարհում՝ իբրև վկայություն բոլոր ժողովուրդների, և ապա պիտի գա վախճանը (Մատթեոս 24, 7-14):

Աշխարհի վախճանից և Քրիստոսի Երկրորդ գալուստից առաջ հայտնվելու է հակաքրիստոսը: Պողոս առաքյալն ասում է. «Տիրոջ օրը չի գա, մինչև որ նախ չգա Տիրոջ դեմ վերջին ապստամբությունը, և չհայտնվի անօրենության մարմնացումը եղող մարդը՝ կորստի սահմանված հակառակորդը, որ կընդդիմանա Աստված կոչվող և մարդկանցից պաշտված ամեն բանի: Նա մինչև իսկ կնստի Աստծո տաճարում և ինքն իր մասին կհայտնի, թե Աստված է» (Բ Թեսաղոնիկեցիների 2, 3-4): Այդ անօրենին տեր Հիսուսը կսպանի իր բերանի շնչով և կոչնչացնի իր հայտնությունը՝ իր գալստյան ժամանակ) Բ Թեսաղոնիկեցիներին 2, 8):

Քրիստոսի Երկրորդ գալուստը լինելու է խիստ հանդիսավոր: Նա հայտնվելու է իր ամբողջ փառքով, որպես Երկնքի և երկրի տիրակալ, հայտնվելու է ոչ թե միայնակ, այլ հրեշտակների ուղեկցութեամբ: Ավետարանում ասված է, որ Մարդու Որդին գալու է կայծակի նման, որը երբ փայլատակի, պիտի լուսավորի ամբողջ երկնակամարը՝ արևելքից արևմուտք (Մատթեոս 24, 27): Նախ, Մարդու Որդու նշանը կերևա երկնքում, և աշխարհի բոլոր ժողովուրդները կողբան, երբ տեսնեն Մարդու Որդուն, որ գալիս է ամպերի վրա բազմած՝ զորութեամբ և մեծ փառքով (Մատթեոս 24, 30):

Տիրոջ՝ փառքով և զորութեամբ հայտնվելուց հետո տեղի կունենա մեռելների հարությունը: Աստծո փողը կհնչի, Աստծո զորութեամբ բոլոր մեռելները հարություն կառնեն, նրանց մարմինները կմիանան իրենց հոգիներին: Այն մարդիկ, ովքեր ողջ կլինեն Քրիստոսի Երկրորդ գալստյան ժամանակ, կփոխակերպվեն: Պողոս առաքյալն ասում է, որ երբ վերջին փողը հնչի, բոլորն էլ հանկարծ պիտի նորոգվեն մի ակնթարթում: Մեռելները պիտի հարություն առնեն անեղծ մարմիններով, և ողջերը՝ նորոգվեն, որովհետև մարդկանց եղծանելի բնությունը պետք է անեղծ բնության փոխվի, մահկանացու բնությունը՝ անմահ բնության (Ա Կորնթացիների 15, 52-53) :

Մեռելների հարությունից հետո վրա կհասնի այս նյութական աշխարհի վախճանը, երկինքն ու երկիրը կանհետանան (Մատթեոս 24, 35): Աշխարհը կվերափոխվի հրով, ինչպես Նոյի ժամանակ վերափոխվեց ջրով: Պետրոս առաքյալն ասում է՝ Երկինքը կչքանա շառաչյունով, երկնային մարմինները կվառվեն ու կհալվեն, և երկիրը կանհետանա իր ամբողջ բովան-

30

դակութեամբ (Բ Պետրոս 3, 10): Քրիստոնյաները պետք է ապրեն մաքուր և աստվածապաշտ կյանքով՝ սպասելով և ջանալով արագացնել Տիրոջ օրվա գալուստը, երբ երկինքը կրակով կայրվի ու կչքանա և երկրային մարմինները կվառվեն ու կհալվեն, և այնժամ կլինի մի նոր երկինք ու նոր երկիր (Բ Պետրոս 3, 11-13): Այսինքն՝ այս աշխարհը կվերափոխվի լավագույն մի վայրի, ուր իշխելու է արդարությունը, և այն հարմարեցված կլինի նորոգված մարմիններով մարդկանց համար: Վարդան Այգեկցին այդ իրադարձությունները նկարագրում է հետևյալ կերպ. « Եվ ապա լույսի հրաբորբոք և ճառագայթաձև փայլից ու ահռելի որոտից կզոզան լեռներն ու բլուրները և կհալվեն ու կհավասարվեն դաշտերին: Կշարժվեն անդունդներն աշխարհի հիմքերով հանդերձ, և կհնչի փողը, որը հրեշտակապետի ձայնն է, ու կասի. «Վերկացեք, ննջեցյալներ՛, որոնք Ադամից եք, ահա՛ գալիս է Նա, Ով ձեզ ստեղծեց»: Եվ Աստծո զորությունը, որ ոչնչից ստեղծեց արարածներին, խառնվելով՝ կմիանա հրեշտակապետի ձայնին ու սլացող արագութեամբ կանցնի մինչև անդունդները և կշարժի բոլոր ստեղծվածներին, ակնթարթային հրաշապես նորոգմամբ ստեղծելով՝ կկենսագործի մարդկանց հող դարձած մարմինները»:¹³

Այնուհետև տեղի է ունենալու Ահեղ դատաստանը: Քրիստոսը՝ որպես դատավոր, դատելու է մարդկանց: Ավետարանում ասված է. «Երբ Մարդու Որդին իր փառքով գա բոլոր հրեշտակների հետ, այն ժամանակ նա պիտի նստի իր թագավորական գահի վրա:

31

Բոլոր ազգերը կհավաքվեն նրա գահի դիմաց, և նա մարդկանց պիտի բաժանի իրարից, ինչպես որ հովիվն է գատում ոչխարներին այծերից» (Մատթեոս 25, 31-32): Դատաստանը սոսկալի է լինելու մեղավորների, և բերկրալի՝ արդարների համար: Վարդան Այգեկցին ասում է. «Ըստ մարգարեի. «Այդ օրը մեղավորների համար չար գիշեր է, խավարամած ու մառախլապատ» (Հոր 4,4) և նրանց մշտնջենավոր ողբի և սուգի սկիզբը: Իսկ արդարների համար այն օրը բարի է և գերազանց լույս, ինչպես նաև նրանց անճառ և հավիտենական հանգստի սկիզբ»:¹⁴ Մեղավորները սարսափելի վիճակում կհայտնվեն, որովհետև կտեսնեն, որ անդունդների հուրը և հրեղեն որդը եռում են իրենց համար, և հոսում են հրեղեն գետեր, հորդում են բոցեղեն հեղեղներ, ծավալվում է ծովացած հուրը, հույժ զարհուրելի ճայթյուններ և դրդեղյուններ, ամեն կողմից անսպառ փայլատակումներ ու անպատմելի հրաձգություններ, լուսեղեն զորքերի ձայներ, դատավորի ահարկություն և այլ անպատմելի հրաշքներ:¹⁵

Գրիգոր Նարեկացին այս ամենը տեսնում է իր հոգու աչքերով, լսում ահեղ դատաստանի ահավոր ձայները, որոնք նրա դեմ երկնում են մարտի մաքառման գրգիռներ: Արդեն այս կյանքում նա զգում է իր մեջ էությունը հուզող ներհակ շարժումներ և խուռն ամբողջով խռովություններ, չար ու բարի խորհուրդները բախվում են միմյանց և նրան դարձնում մահվան գերի: Նարեկացին գիտակցում է, որ եթե չապաշխարի և մեղքերի թողություն չստանա՝

Ապա և ինձ է մոտեցել հավետ թագավորությունն
մարմնացյալ Աստուծո,
Որը ենթակա պիտի գտնի ինձ մեծապես ծանր
հատուցումների,
Այն բազմապիսի մեղանշումների համար իմ բոլոր,
Որոնք հիրավի ամբաստանելով՝ դատեն
ինձ պիտի ավելի սաստիկ,
Քան թե բարձրացող նրա ձեռքն հուժկու,
Որ մի ժամանակ եղովմայեցի և փղշտացի և
այլ բարբարոս ազգերի զարկեց:
(Բան ԱԲ)

Ու եթե, ըստ Նարեկացու, նրանց չարչարանքները կարճատև եղան, ապա իր մեղքերի պատիժը ոչ վերջ ունի, ոչ էլ սահման: Իրեն սպասում են վախ, գուբ, անճողողպելի տագնապ, մշտական ամոթ և այլ պատիժներ:

Քանի որ Ահեղ դատաստանի ընթացքում մեղավորները և արդարները հատուցում են ստանալու ըստ իրենց գործերի, Ահեղ դատաստանը Նարեկացին անվանում է հատուցման դատաստան: Այսպիսով՝ Գրիգոր Նարեկացու Մատյանի իրավաբանական ընթերցումը հնարավորություն է ընձեռում պարզելու, որ նրանում առկա են ինչպես ապաշխարության, այնպես էլ հատուցման դատաստանի պատկերներ: Այդ պատկերները Մատյանում հաճախ փոխներթափանցված են, սակայն Մատյանը նվիրված է առավելապես ապաշխարության դատաստանին: Մատյանի իրավաբանական ընթերցումը հնարավորություն է տալիս նաև պարզելու ինչպես ապաշխարության, այնպես էլ հատուցման դատաստանի առանձնահատկությունները երկրային դատաստանի և միմյանց հետ համեմատության մեջ:

32

33

13 Վարդան Այգեկցի, Խրատներ, Թեհրան, 2005, էջ 207:
14 Նույն տեղում, էջ 211
15 Նույն տեղում, էջ 212

Ապաշխարության դատաստան

Ապաշխարության դատաստանի առանձնահատկությունները բացահայտելու համար անհրաժեշտ է պարզել, թե այդ դատաստանն ով է իրականացնում, ովքեր են դատավարության մասնակիցները և դատաստանի ընթացքում ինչ հարցեր են քննարկվում, որն է դատարանի քննարկման առարկան:

Ապաշխարության դատաստանում Դատավորն Աստված է՝ Սուրբ Երրորդությունը: Քրիստոնեական վարդապետությունը հստակ տարբերում է Աստծո բնությունը և երեք դեմքերը՝ Հայր, Որդի, Սուրբ Հոգի: Աստված ունի մեկ բնություն և երեք դեմք: Մեկ բնության և երեք դեմքի, Երեքի և Մեկի խորհրդավոր նույնությունը մեծագույն առեղծված է, որում զրսևորվում է Աստծո անճանաչելիությունը: Մեր Հավատո Հանգանակն ասում է, որ հավատում ենք մի Աստծո՝ Ամենակալ Հորը՝ երկնքի և երկրի, երևելիների և աներևույթների Արարչին: Այնուհետև հիշատակվում է Որդին՝ ծնված Հայր Աստծուց՝ միաձին, Հոր էությունից, Աստված Աստծուց, ծնունդ և ոչ արարած: Հավատո Հանգանակում մյուս դեմքը՝ Սուրբ Հոգին, բնութագրվում է որպես անեղին և կատարյալ, որ խոսեց օրենքում, Մարգարեներում և Ավետարաններում:

34

Աստծո երեք դեմքերն ունեն մի էություն և բնություն: Սուրբ Երրորդության դեմքերը կամ անձերը համագո են, և այն ամենը, ինչ ասվում է նրանցից մեկի մասին, վերաբերում է նաև մյուսներին: Սակայն նրանց, այնուամենայնիվ, չի կարելի շփոթել: Սուրբ Երրորդության անձերը տարբերվում են հետևյալ հատկանիշներով: Հայրը Որդու ծննդյան և Սուրբ Հոգու բխման պատճառն է և սկիզբը: Ինքը՝ Հայրը, երեք ծնունդ կամ բխում չէ: Որդին ծնունդ է, բայց ոչ արարած, և միայն զրանով է տարբերվում մյուս անձերից: Սուրբ Հոգին մյուսներից տարբերվում է իր բխմամբ, այսինքն՝ Հայրը, Որդին և Սուրբ Հոգին միմյանցից տարբերվում են խիստ որոշակի հատկանիշներով, մյուս բոլոր հատկանիշներով նրանք նույնական են:

Միջնադարի հայ աստվածաբան Գրիգոր Վարդապետը (չատ հետազոտողների համոզմամբ նա նույն ինքը՝ Գրիգոր Նարեկացին է), անդրադառնալով Սուրբ Երրորդության անձերի տարբերակիչ հատկանիշներին, նշում է. «Եվ, ըստ անձերի, հատկությունները ևս տարբերվում են, որոնք են՝ ծնողություն, ծնելիություն և ելողություն: Քանզի երեք Հայրը ծնունդ կամ ելողություն չէ, և ոչ Որդին՝ ծնող կամ բխող, և ոչ Հոգին՝ ծնունդ կամ ծնող: Այլ ծնողությունը միշտ պատշաճ է Հորը, ծնելիությունը՝ Որդուն, և ելողությունը՝ Հոգուն, քանզի ինչպես անձերն են անփոփոխելի, այդպես էլ հատկությունները»:¹⁶

Մեր Հավատո Հանգանակի կետերից մեկն էլ այն է, որ Սուրբ Երրորդության անձերից մեկը՝ Որդին, մեզ՝ մարդկանց համար և մեր փրկության համար

35

1 Գրիգոր Վարդապետ, Խոսք ճշմարիտ հավատքի և առաքինասեր վարքի մասին, Երևան, 1992, էջ 14:

երկնքից իջնելով, մարմնացավ, մարդացավ, Սուրբ Հոգով կատարելապես ծնվեց Սուրբ Կույս Մարիամից, որով վերցրեց մարմինը, հոգին և միտքը և ամենայն ինչ որ ունի մարդը՝ ճշմարտապես և ոչ ենթադրաբար: Չարչարվեց, խաչվեց, թաղվեց, երրորդ օրը հարու-
թյուն առավ, նույն մարմնով ելավ երկինք և նստեց Հոր աջ կողմում: Գալու է նույն մարմնով և Հոր փառքով՝ դատելու ողջերին և մեռյալներին: Նրա թա-
գավորությունը վախճան չունի:

Գրիգոր Նարեկացին Աստծուն համարում է բարե-
րար, հզոր, ահավոր, շնորհատու, բարի, ողորմած Հայր, ում անունն անգամ նրա մեծությունն ու գթու-
թյունն ու մտերմությունն է ավետարանում: Աստված քաղցր է դժնիների և անգոհների համար: Որդին էլ նման է միշտ Հորը, Նրա ձեռքն էլ գորեղ է իր Հոր ձեռքի պես, անժամանակ տերությամբ ահեղ՝ Հոր արարչությամբ ինքն էլ բարձրացած: Նաև Սուրբ Հո-
գին ճշմարտության, բխելով Հորից անսպառորեն, իբրև աստվածային կատարյալ իսկություն և էություն մշտնջենական, ըստ ամենայնի հավասար է Հորը և իշ-
խանությամբ՝ փառակից Որդուն (Բան ԺԳ, Ա): Այ-
նուհետև Նարեկացին փոքրաթիվ տողերի մեջ սեղմ ամփոփում է Հավատո Հանգանակի հիմնական դրույթները: Նա ասում է.

36

Երրյակ անձնավորություն՝ համակ անքնին,
Հատուկ առանձնացումով տրոհված անձեր,
Բայց միավորված համազուգուցությամբ,
Նույնագո բնությամբ տիրապես, անչփոթ և
անանջրպետ
Միևնույն կամքով և գործակցությամբ,
Ոչ մեկը մյուսից ավագագույն չէ,

Եվ ոչ էլ մի ակնթարթ նույնիսկ մեկ-մյուսից
նվազ երբևիցե,
Այլ իբրև պատճառ երկնային սիրո անսովեր
լույսի, հայտնված մեր մեջ,
Սրբացության միակ պսակով՝ անսկզբնաբար
աստվածաբանված:

(Բան ԺԳ, Ա)

Բնութագրելով Աստծուն՝ Գրիգոր Նարեկացին օգտագործում է ինչպես հաստատական, այնպես էլ բացասական որոշարկումներ: Աստված մի կողմից անքնին է, անպարագելի, անմերձենալի, անըմբռնե-
լի, անիմանալի, անճառելի, անտեսանելի, անշոշափե-
լի, անորոշելի, անսկիզբ, անժամանակ, անեղ, անվերջ, անսահման, անպատճառ և այլն, մյուս կողմից՝ բարի, գթած, ողորմած, արդար, դատավոր, խնամող, ահեղ, ահարկու, սոսկալի, հզոր, կամ՝ արդար արեգակ, օրհնյալ ճառագայթ, լուսեղեն պատկեր, անձկալի փափագ, բարու բերկրություն, հուսատու տեսիլ, գովյալ երկրավոր, փառաց թագավոր, խոստովանյալ կյանք և այլն: Աստծո այս տարբեր որոշարկումների մեջ ակնհայտ հակասություն կա: Եթե Աստված, ասենք, անիմանալի, անըմբռնելի և անճառելի է, ինչ-
պե՞ս կարելի է ասել, որ Նա բարի է, արդար, դատա-
վոր, ողորմած, գթած և այլն: Այդ հակասությունը
թվացյալ է, որի մեջ խորամուխ լինելու համար անհ-
րաժեշտ է անդրադառնալ նաև Աստծո ներգործու-
թյունների և աստվածաճանաչողության խնդիրներին:

Իր էությունից դուրս Աստված հայտնվում է ներ-
գործությունների միջոցով, որոնք նրա բնութենական գործությունների արտահայտությունն են: Աստծո բնութենական գործություններն անբաժանելի են Նրա

37

բնություննից, և այդ գորություններն միջոցով է, որ Աստված գործում է, դրսևորում է Իրեն: Աստծո ներգործությունները Նրա միասնական բնության ճառագումներն են: Աստված ներկա է այդ ճառագումների մեջ իր երեք անձերով, ընդ որում՝ Աստծո ներգործությունների աղբյուրը Հայրն է, ներգործողը՝ Որդին՝ Սուրբ Հոգու մեջ: Աստվածաբանական գրականության մեջ նշվում է, որ թեև Աստված արարում և գործում է Իր ներգործությունների միջոցով, որոնք ներթափանցում են գոյություն ունեցող ամեն ինչ, սակայն նրանք պայմանավորված չեն արարածների գոյությամբ: Արարածը կարող էր և չլինել, բայց Աստված, այնուամենայնիվ, իրեն կդրսևորեր Իր էությունից դուրս, ինչպես իր ճառագայթների մեջ փայլող արևն է շողարձակում արեգակնային սկավառակից դուրս, անկախ այն բանից՝ իր լույսն ընկալող արարածներ կա՞ն, թե՞ ոչ:¹⁷

Ինչ վերաբերում է աստվածաճանաչողությանը, ապա քրիստոնեական վարդապետությունը հնարավոր է համարում Աստծո ճանաչողության երկու ուղի, որն առաջին անգամ հստակ ձևակերպել է Դիոնիսիոս Արեոպագեցին: Այդ ուղիներից մեկը հաստատումների կամ կատաֆատիկ ուղին է, մյուսը՝ բացասումների կամ ապոֆատիկ ուղին: Հաստատումների միջոցով մենք ստանում ենք Աստծո մասին որոշ գիտելիքներ, սակայն այս ուղին կատարյալ չէ: Բացասումների միջոցով մենք հայտնվում ենք կատարյալ անգիտության մեջ, և այն իր բնույթով անճանաչելի Աստծուն ճանաչելու կատարյալ ուղի է, քանի որ ճանաչողության առարկան այն է, ինչ գոյություն ունի, մինչդեռ Աստված գոյություն ունեցող ամեն ինչի սահմաններից անդին է: Դիոնիսիոս Արեոպագեցին նշում

է, որ բոլորի բարի պատճառը և՛ բազմաբանելի է, և՛ սակավաբանելի, միաժամանակ՝ անճառելի է խոսքի և մտքի համար: Այնուհետև, շեշտելով, որ բոլոր զգալիների և իմացականների գերունակ պատճառը ո՛չ զգալիներից է, ո՛չ իմացականներից, Դիոնիսիոս Արեոպագեցին նշում է. «Նա ոչ խոսք է, ոչ էլ անուն, ոչ էլ գիտություն, ոչ խավար է և ոչ էլ լույս, ոչ մոլորություն և ոչ ճշմարտություն: Նրան ամենևին հնարավոր չէ հաստատել կամ բացասել, այլ նրան վերաբերող հաստատումներն ու բացասումներն անելով, Նրան ոչ հաստատում ենք, ոչ էլ բացասում: Որովհետև ամեն տեսակ հաստատումից վեր է ամենայնի ամենակատարյալ և միեղեն Պատճառը և ամեն բացասումից վեր է ամեն ինչից պարզորեն ազատ գերունակությունը, և անդին է, քան բոլորս»:¹⁸ Դա նշանակում է, որ երբ Աստծուն անվանում ենք անսկիզբ, անմահ, անճառ և այլն, ապա պետք է նկատի ունենալ, որ Աստված, այո՛, անսկիզբ է, անմահ, անճառ, բայց և ո՛չ անսկիզբ է, ո՛չ անմահ, ո՛չ անճառ, քանզի վեր է սկզբից ու վախճանից, կյանքից ու մահվանից, ճառելիութունից և անճառելիութունից:

Եվ երբ ասում ենք Աստված բարի է, արդար, ողորմած և այլն, ապա պետք է նկատի ունենանք, որ Աստված իրոք բարի է, արդար և ողորմած, բայց և ո՛չ բարի է, ո՛չ արդար, ո՛չ ողորմած, քանզի վեր է բարուց և չարից, արդարից և անիրավից, ողորմությունից և անողորմությունից:

17 Лосский Вл. Очерк Мистического Богословия Восточной Церкви// Мистическое богословие, Киев. 1991. С. 144

18 Դիոնիսիոս Արեոպագեցի, Աստվածաբանական երկեր, Երևան, 2013, էջ 207, 211

Միջնադարի հայ աստվածաբան և փիլիսոփա Վահրամ Բաբունին, խոսելով Աստծո հաստատական և բացասական որոշարկումների մասին, նշում է. «Բացասական (բացբարձական, անճառելի) աստվածաբանությունն Աստծո համար ավելի բարձր է և հրաշափառ է, քան դրականը (վերդրականը, ճառելին): Եվ դրական են, երբ Աստծուն ասում ենք թագավոր՝ նրա վրա ավելացնելով ամենայն ինչ և՛ Տեր, և՛ Բարի, և՛ Լույս, և՛ Իմաստություն, և՛ Զորություն, և՛ Բարձրյալ, և՛ Հզոր և այլ նմաններ, որոնք բացասականից ավելի նվազ են: Եվ բացասական են, երբ Նրան վեր համարելով ասում ենք Անսկիզբ, Անմահ, Անհաս, Անճառ, Անեղ, Աներբ, Անուր, Անվախճան, քանզի սրանցով բացառելով ենք ասում, թե Աստված այսինչ չէ և այնինչ չէ, ճառելի չէ, անհասանելի չէ, որևէ տեղ չի գտնվում և թե՛ ի՞նչ է և ո՞վ կարող է նրա մասին որևէ մեկին հայտնել, այսուհանդերձ, առավել է, քան այն, որ վրան ավելացնելով, ասվում է՝ Աստված այսինչ է կամ այնինչ»:¹⁹

Հարկ է նշել, որ եթե Աստծո բացասական որոշարկումները վերաբերում են Աստծո բնությունը, ապա դրական որոշարկումները վերաբերում են նրա ներգործություններին: Եվ երբ Գրիգոր Նարեկացին Աստծո մասին հաստատելով ասում է, որ Նա Բարի է, Արգար, Ողորմած, Գթասիրտ և այլն, այդ ամենը վերաբերում է ոչ թե Աստծո բնությունը, այլ ներգործություններին, և երբ բացասելով ասում է, որ Աստված անսկիզբ է, անվախճան, անսահման և այլն, այդ որոշարկումները վերաբերում են Աստծո բնությանը: Այստեղից պարզ է նաև, թե Մատյա-

նում ինչպիսին է Աստված որպես Դատավոր: Մեր տկար միտքը չպետք է մոլորություն մեջ ընկնի և Աստծուն Դատավոր համարի, ճիշտ այնպիսին, ինչպիսին երկրային դատավորն է: Մատյանում թեպետ Աստված Դատավոր է, բայց նա ավելին է, քան դատավորը:

Գրիգոր Նարեկացու նախաձեռնած ապաշխարություն դատաստանում կարևոր դեր է վերապահված դատախազին, որն այդ դատավարությունում հանդես է գալիս որպես մեղադրող կողմ: Ժամանակակից պատկերացումներով դատախազը դատավարության այն մասնակիցն է, որը դատարանին ներկայացնում է ամբաստանյալի կողմից կատարած հանցանքը, ապացուցում նրա մեղավորությունը և պահանջում համապատասխան պատժատեսակ և պատժաչափ կիրառել: Այսպես՝ ՀՀ Սահմանադրության 103 հոդվածի համապատասխան և Հայաստանի Հանրապետության «Դատախազության մասին» 22. 02. 2007 թ. օրենքի համաձայն՝ դատախազությունը օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգով՝ դատարանում պաշտպանում է մեղադրանքը, քաղաքացիական հայց է ներկայացնում դատարան:

Աշխարհի գրեթե բոլոր երկրներում դատախազական այս գործառույթը՝ մեղադրանքի պաշտպանությունը դատարանում, համարվում է պետական այդ կառույցի հիմնական, դասական գործառույթը:

Ըստ բացատրական և իրավաբանական բառարանների՝ աշխարհի շատ երկրներում օգտագործվող «prosecutor» բառը և ռուսերեն «прокурор», «прокуратор» հասկացություններն ունեն լատինական ծագում և առաջացել են լատիներեն «prosecuro» բառից, որն արտահայտում է «հոգում եմ», «ապահովում

19 Գրիգոր Տառևացի, Ոսկեփորիկ, Երևան, 1995, էջ 242:

եմ», «կանխում եմ» իմաստները:²⁰ Ինչպես լատինական, այնպես էլ ռուսական բացատրությունները «դատախազ» բառն արտահայտում է այնպիսի իմաստներ, որոնք բնութագրում են դատախազական գործառույթները՝ ապահովում են օրենքների կատարումը, կանխում են օրինախախտումները, հոգ են տանում, հսկում են օրենքների միատեսակ կիրառումը: Արտահայտում է նաև կառավարել, կարգադրել, խնամակալել, ներկայացուցիչ, հավատարմատար իմաստները:

Իր լատինական ծագմամբ և ներկա իմաստով «դատախազի» (прокурор) ինստիտուտը առաջին անգամ կիրառվել է Ֆրանսիայում XIV դարում, որտեղ դատախազը հանդես էր գալիս որպես թագավորական գանձարանի, պետական շահերի պաշտպան:²¹ 1355 – 1360 և 1371 թվականների օրդոնանսներով դատախազին վերապահվում է նաև քրեական հետապնդման իրավունքը:²² Որպես զուտ մեղադրական գործառույթ իրականացնող, պետության և նրա օրինական շահերը պաշտպանող մարմին՝ դատախազի ինստիտուտը (պետական մեղադրողի գործառույթ) Ֆրանսիայում ստեղծվել է 1792 թվականին և միայն 1808 թվականին ստացել է իր ավարտուն ձևն այն իմաստով, ինչպիսին շարունակում է մնալ առ այսօր:²³ Ռուսաստանում այդ ինստիտուտը ստեղծվել է 1722 թվականին Պետրոս Մեծի նախաձեռնությամբ: Այնուհետև սենատին կից ստեղծվել է գլխավոր դատախազի պաշտոնը՝ որպես «պետության աչք և պետության գործերի վերահսկիչ»:²⁴ Հետագայում, Ռուսաստանում որպես օրենքների պահպանման հսկող մարմին, դատախազությունն ավելի է ընդլայնվում, և երկրի նահանգներում ևս ստեղծվում են նման պաշտոններ: Սակայն դատախազը՝ որպես մեղադրող,

քրեական դատավարությունում հայտնվում է միայն 1864 թվականին:²⁵

Որպես մեղադրանքի պաշտպանությունն իրականացնող կամ պետության շահերը ներկայացնող մարմին՝ դատախազական ինստիտուտը հայտնի էր հայ իրավունքին: Սակայն 5-րդ դարի պատմիչներից մինչև Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը (1184), Աստրախանի Հայոց դատաստանագիրքը (1765) և «Որոգայթ փառաց»-ը (18-րդ դարի 70-80-ական թվականներ) հաճախակի ենք հանդիպում «դատախազ» հասկացությունը, որն արտահայտում էր դատավարություն կողմերից մեկի իրավական վիճակը: Որտեղից է փոխառնված «դատախազ» բառը և ի՞նչ իմաստով է օգտագործվել այն հայ հին, միջնադարյան և նոր շրջանի իրավունքում: Հինգերորդ դարի պատմիչ Եղիշեն, իր «Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին» հայտնի երկում խոսելով դավաճան Վասակ Սյունու՝ որպես պետությանը Վարդանանց պատե-

20 Ըստ Վ.Գալի բացատրական բառարանի «Прокурор-чиновник, наблюдающий по суду или по губернии за верным применением и точным исполнением законов», Унսկվա. 2011 թ.

21 Ств Н.Н. Розинь, Уголовное судопроизводство, С.- Петербург, 1914, ст.35:

22 Նույն տեղում:

23 Նույն տեղում էջ 235:

24 Նույն տեղում, էջ 241:

25 Ств Гюльи տեղում, էջ 241 – 242: Уаѓրաѓաѓаѓ տեѓу ѓаѓу С.М. Соловьев, История России с древнейших времен, т 9, М 1963 стр. 451-453., М.Н. Покровский, Избранные произведения. Риская история с древнейших времен, т I, М. 1986, стр. 590-591, " Российское законодательство X-XX вв", т4, М. 1986, стр. 182-186.

րազմի ժամանակ դավաճանած, անհավատարիմ մարզպանի մասին, նշում է, որ նրա ազգականները ևս, ովքեր մինչև այդ էլ գանգատվել էին Վասակից «չարունակում էին մեղադրել, ամբաստանել Վասակին («Եվ մինչդեռ այս ամենայն ամբաստանութիւն զնման էր զայնչափ բազում աւուրս, յառաջ մատեան և իւր ազգականքն, որև յառաջագոյն դատախազ լեալ էին զնմանէ առաջի արքային»²⁶): Այստեղ դատախազ բառն օգտագործված է մեր օրերի համար էլ սովորական՝ գանգատվող, բողոք իմաստով: Անշուշտ, գանգատվել, բողոքել բառերն իմաստով բավականաչափ հարազատ են և կարող են նույնիսկ նույնացվել ամբաստանել, մեղադրել բառերի հետ:

Հինգերորդ դարի մեկ այլ պատմիչի՝ Ղազար Փարպեցու մոտ ևս հանդիպում ենք դատախազ եզրի օգտագործմանը: Ավարայրի ճակատամարտից հետո էլ Պարսից արքունիքը տարբեր միջոցներով շարունակում էր Հայաստանում վարել զրադաշտականութունը տարածելու, հայերին հավատափոխության հակելու քաղաքականութուն, որին համառորեն դիմադրում էր Գյուտ կաթողիկոսը (461-478թ.), ում համար էլ հայ հավատուրաց իշխան Գաղիշո Մալխազը Գյուտին ամբաստանում է Պերոզի առաջ: Այդ կապակցությամբ նշվում է հետևյալը. «Մալխազ Գաղիշոյից այս ամբաստանական խոսքերը լսելով Պարսից թագավորը զայրացած՝ Հայոց սուրբ կաթողիկոսին հրամայեց հասնել արքունիք և այնտեղ պատասխան տալ դատախազի խոսքերին»²⁷: Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ ևս դատախազ բառն օգտագործվել է հիշատակված գանգատվող, բողոքող, մեղադրող իմաստներով:

Ըստ Հայկազյան բառարանի՝ «դատախազ» բառը նշանակում է. «...Ոսոխ, հակառակորդ ամբաստանող

ի դատաստանի», ըստ նույն բառարանի. «Դատախազել՝ ամբաստանել, բողոքել, գանգատել յատենի»²⁸ կամ «դատախազութիւն՝ ամբաստանութիւն, բողոք, հակառակութիւն»²⁹:

Ըստ Հր. Աճառյանի. «Դատախազ... դատ պահանջող, դատի մեջ ամբաստանող, որից՝ դատախազութիւն, որի առաջին մասն է դատ, իսկ երկրորդ մասը՝ խազ, անհայտ է...»³⁰: Ըստ պրոֆ. Ա. Սուքիասյանի՝ մի շարք բառերի (օրինակ՝ դատ, ջատագով, պաշտպան և այլն) հետ միասին «դատախազ» բառը և նշանակում է «հայցվոր»³¹:

Ասորախանի հայոց դատաստանագրքում «դատախազ» բառն օգտագործվում է իր իսկական նշանակությամբ՝ որպես հայցվոր, տուժող, որը որոշակի պահանջ, հայց, բողոք, գանգատ է ներկայացնում իր իրավունքների պաշտպանության, պատճառված նյութական վնասի վերականգնման համար, այդ իրա-

26 Եղիշե, Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին, Երևան, 1989, էջ 270:
 27 Ղազար Փարպեցի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1983-2, էջ 272-273
 28 Նոր բառագիրք հայկազեան լեզուի, հ. 1, Երևան, 1979 թ., էջ 600:
 29 Նույն տեղում, էջ:
 30 Հր.Աճառյան, Արմատական բառարան, հ.1, Երևան, 1971, էջ 629:
 31 Տես Ա. Սուքիասյան, Հին իրանական իրավունքը ըստ Մասանյան դատաստանագրքի, Երևան, 1980, էջ 14-17: Ըստ որում, նաև հայցվոր, ինչպես նաև մեղադրող անձ իմաստն է արտահայտում դատախազի նշանակությամբ օգտագործվող անգլիական «prosecutor» բառը / տես АНГЛО-РУССКИЙ словарь, М. 1988, AS Horby. Oxford student s Dictionary of current English, Moscow –Oxford, 1984, p.505./:

վուճքների խախտման համար մեղադրում որևէ մեկին: «Դատախազ անուանի այն, որ վասն որոյ և իցէ պատճառաց՝ քարչ է զոք ի դատաստան և խնդրէ ի նմանէ ըստ դատողութեան իւրոյ զիր ինչ ըստ իրաւանց, կամ ցուցէ զիր ինչ ի վերայ նորին գործեցեալ ի նմանէ, որ արգելեալ իցէ ի յօրինաց»³²:

Դատաստանագիրքը տալիս է նաև պատասխանողի բնորոշումը. «Պատասխանող անուանի այն, որ հրաւիրմամբ ունեմն դատախազի կոչեցեալ լինի ի դատաստան: Ուստի հարկաւորի պատասխանողն ընդ դատախազին համահաւասար տեղեալ կանգնիլ և դատաստանարանի և լսել զխնդիր դատախազին»³³: Դատաստանագիրքը սահմանում է, որ դատախազ չեն կարող լինել «որդիք ի վերայ ծնողաց, ծնողք ի վերայ որդոց», «կին ի վերայ առն իւրոյ» և այլն: Իսկ քրեական գործերով՝ արքայական մեծութեան կամ Աստծո դեմ ուղղված հանցագործությունների («հայհոյութեան») վերաբերյալ, դատախազ կարող են լինել բոլորը:³⁴ Ի դեպ, ուշագրավ է, որ մերձավոր ազգականները միմյանց նկատմամբ դատախազ, գանգատվող, բողոք և այլն լինելն արգելելը նախատիպ է բացարկի: Աստրախանի Հայոց դատաստանագրքի 11 հոդվածներ հստակ սահմանում են դատախազի և պատասխանողի իրավական վիճակը: Հասկանալի է դառնում, որ «դատախազ» բառն այստեղ օգտագործվում է իր իսկական նշանակությունը, այսինքն՝ այնպես, ինչպես օգտագործել է Եղիշեն, Բյուզանդը, ինչ-

պես այն բացատրվել է Հայկազյան և Արմատական բառարաններում և ինչպիսին ստուգաբանվում է իր իրական ծագմամբ՝ որպես հայցվոր, գանգատվող, բողոք, գանգատ տված անձ, ամբաստանող, մեղադրող և այլն:

Ըստ էություն, համանման նշանակություններ էր օգտագործվում «դատախազ» եզրը ավելի վաղ շրջանի մի այնպիսի իրավական հուշարձանում, ինչպիսին Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքն է (1184): Այսպես օրինակ՝ «Զ/Գ-րդ» հոդվածը Գոշը վերնագրել է՝ «Յաղագս թէ որպես արժան է լինել դատաւորաց ամբաստանաց և դատախազաց»: Դատաստանագրքում Գոշը պարտավորեցնում է դատավորին, որ վերջինս լսի (քննի) ոչ թե կողմերից միայն մեկին, այլ՝ երկուսին էլ՝ անաչառ քննությունն ապահովելու նպատակով. «Մի զամբաստանի կամ զդատախազի միայն լուիցէ զբան, եւ եթե լուիցէ, ուսցի միայն, այլ մի վճիռ հատցէ մինչ ի միասին կատարելապէս քննեսցի»:

«Որոգայթ փառացում» (Մադրաս, 1773թ., Թիֆլիս, 1913 թ.) քրեական դատավարությունում որպես կողմեր մատնանշվում է «գանգատող» և «քրեական մեղավոր» հասկացությունը, իսկ քաղաքացիական դատավարությունում՝ «գանգատող» և «դատախազ» հասկացությունը: Ըստ որում, «Որոգայթում» դատախազը ստանում է պատասխանողի կարգավիճակ: «2 Գ» հոդվածում տրվում է գանգատողի դիմումի՝ հայցի ձևը, որտեղ մասնավորապես ասված է. «Ներքոյ գանգատողն յամսեանն սեպտեմբերի թուին փրկչին 1770 միով վախշապարտ թղթով յանձնեցի դատախազ Միքայէլ ձկնորսին Վահանու երկու հարիւր քսան դուռուչ հոմէացւոց դրամ, որում պատասխանէ մերոյ հայոց երկու հարիւր վաթսու և չորս երծաթ

32 Տես դատաստանագիրք Աստրախանի հայոց, աշխատասիրութեամբ Ֆ. Պողոսյանի Երևան, 1967, էջ ԿԼ-ԿԹ, Հ, ՀԶ, 258-259:

33 Նույն տեղում:

34 Նույն տեղում, էջ 259:

դրամ և դատախազն այս գանգատողիս ուխտեաց զի հատուցանել ի վեր ասացել զդրամն ժամանակաւ երկու ամաւ հանդերձ վաշխիւ, ի ամենայն մի հարիւրի ի մի տարի 6 դուռուշովն»³⁵: Մեկ այլ՝ «2 Ե» հոդվածում նշվում է. «գ. զի դատախազն հատուցանել պարտ է գանգատողին երկու հարիւր երեսուն և չորս հայոց դահեկան երծաթ»³⁶: «ՃԽԳ» հոդվածում ասվում է. «,,,դատախազն պարտ է պատասխանել գանգատողին և ընդունել վճիռն դատաստանին ի վերայ ըստ օրինօք»³⁷: Այսպիսով, մենք հայ իրավունքում ունենք նաև դեպք, երբ «դատախազ» բառն օգտագործվում է պատասխանողի վիճակում գտնվող դատավարութան կողմը նշելու համար:

Հայ պատմաիրավական աղբյուրներում օգտագործված դատախազ բառի լեզվաստուգաբանական և իրավաբանական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հայ իրավունքում «դատախազ» հասկացությունը, եզրը օգտագործվել է դատավարության մասնակից կողմերից մեկի՝ հայցվորի, տուժողի, գանգատվողի, բողոքատուի, (գանգատ, բողոք տված անձի) ամբաստանողի, մեղադրողի իմաստով նշանակելու համար և չի ունեցել այդ բառի ժամանակակից իմաստը՝ պետական մեղադրողի կամ քրեական հետապնդում իրականացնող մարմնի կամ դրա ներկայացուցիչ պաշտոնատար անձի իմաստը: Ինչպես հայտնի է, դատախազ բառը հիշատակված իմաստը ձեռք է բերում հայ նորագույն շրջանի իրավունքում՝ ուսական իրավունքի անմիջական ազդեցությամբ:

35 «Որոգայթ փառաց», Թիֆլիս, 1913, էջ 224-225:

36 Նույն տեղում, էջ 229:

37 Նույն տեղում, էջ 260

Դատախազական կառույցի՝ որպես պետական մարմնի իմաստը, նպատակը ամենևին էլ պատժիչ գործառույթի իրականացումը չէր, այլ է օրինակա՛նություն և արդարության ապահովումը: Արևելքի երկրներում, ինչպես նաև Հունաստանում, դատախազությունն ուներ հիմնական դատարանում մեղադրանքի պաշտպանության և հսկողության լիազորություններ: Հունաստանում մեղադրանքի պաշտպանությունն իրականացնողները «հեռտորներն» էին:

Եվրոպայում դատախազական կառույցը հիմնադրվել է 14-րդ դարում Ֆրանսիայում և սկզբնական շրջանում եղել է լուկ մեղադրանքի պաշտպանության գործառույթ իրականացնող մարմին: Նշված ժամանակահատվածում Եվրոպայում և հատկապես Իսպանիայում սաղմնավորվում էր Ինկվիզիցիոն դատավարությունը, ինչը, չնայած, փոխարինեց հրապարակայնության և մրցակցության սկզբունքներին, սակայն ինչ-որ չափով խթանիչ էր դատախազական գործունեության կազմակերպման և սկզբունքների ձևափոխման համար:

Ֆրանսիայում մինչև միապետության տապալումը դատախազներին կոչում էին «Թագավորի մարդիկ»: Եվ իրոք, նրանք կոչված էին կատարելու միապետի կամքը և գործում էին նրա անունից: Դատախազության այդպիսի գործունեությունը հետագայում որպես պետական կառույց նրա ձևավորման, լիազորությունների հստակեցման հարցում վճռորոշ դեր խաղաց: Պատմական զարգացումը նպաստեց, որ Ֆրանսիայում 1586 թ. ընդունվեց դատախազության կազմակերպման և գործունեության մասին օրենք: Այդ օրենքով սահմանվեցին դատախազության դերը պետական կառույցների համակարգում, նրա լիազորու-

Թյունները: Մասնավորապես, դատախազական հսկողության ոլորտն ընդգրկվեցին վարչաքաղաքական բնույթի գործունեությունը, քրեական գործերի քննության նկատմամբ հսկողությունը, դատախազական գործունեությունը, այդ թվում՝ ինչպես քրեական, այնպես էլ քաղաքացիական գործերով: Հետագա ժամանակաշրջաններում և հատկապես 1789-1810թթ. Ֆրանսիայում դատախազությունը ենթարկվում է էական ձևափոխությունների, սակայն նրա հիմնական գործառույթները, այն է՝ պատժիչ, մեղադրանքի պաշտպանություն իրականացնողի, գերագույն իշխանության, իրավակարգի անսասանությունն ապահովողի դերը պահպանվում է:

Եթե նկատի ունենանք, որ դատախազությունն իր ճշգրիտ գործառույթով ստեղծվել է միայն 1302 թվականին Ֆրանսիայում, ապա դատախազության ստեղծումից երեք դար առաջ Նարեկացու կողմից «դատախազ» եզրի օգտագործումը հենց մեղադրանքը պաշտպանելու իմաստով, պարզապես, ապշեցուցիչ է:

Ապաշխարության դատաստանում դատախազի դերն ստանձնում է ինքը՝ Նարեկացին: Նա իրեն համարում է խստագույն դատախազ, ով իր մեղադրանքի խոսքը համեմտում է մարգարեների գրքերից բերված համառոտ քաղվածքներով (Բան ԼԳ, Բ): Բացի այդ, նա իրեն համարում է այնպիսի դատախազ, ով սրտի խորքից է դատախազ լինում՝ ինքն իր անձի դեմ: Նարեկացին ասում է.

Հանուն քո օրհնյալ հոր վսեմ փառքի և
քո սուրբ հոգու կամքի զթառատ՝
Տե՛ս տառապանքներն իմ տաժանելի՝
քեզ հայտ-հանդիման,

Եվ սրտիս խորքից դատախազ
լինելն ինքս իմ անձի դեմ:

Բան Ծէ, Բ

Նարեկացին քաջատեղյակ է, որ Տիրոջն ավելի ըզձալի են մեղավորների աղաչանքները, քան արդարների խնդրանքները, քանզի մեկն իր մեղքերը խոստովանելով Աստծո շնորհին է սպասում և ինքն իր բնությունից չափը ճանաչելով՝ ծառայում է ինքն իր դեմ, որպես մեծ կշտամբիչ և ինքնոգոր մարտակից, դառն հանդիմանող ու ծածկատես դատախազ, իսկ մյուսը, իր բարի գործերին նայելով, հանձնապաստան վատահույսությամբ մոռանում է սահմանն իր բնության, ոչ թե ողորմություն, այլ պարգևներ է ակնկալում: Այդ պատճառով նա գերադասում է հանդես գալ որպես դատախազ:

Գրիգոր Նարեկացու Մատյանում ծավալվող ապաշխարության դատաստանի կենտրոնական մասնակիցը ամբաստանյալն է: Հարկ է նկատի ունենալ, որ Նարեկացին «ամբաստանել» եզրույթն օգտագործում է մեղադրելու, դատարանում մեղադրանք ներկայացնելու իմաստով: Ուշագրավ է, որ ապաշխարություն դատաստանում Գրիգոր Նարեկացին ոչ միայն դատախազ է, այլև ամբաստանյալ: Նա՝ որպես դատախազ, պատրաստ է իր անձի կշտամբանքների շարքը նույն ձևով ու պատկերներով կրկնել՝ ակնկալելով, որ Աստված այդ դառը խոսքերի հանդիմանական դատակնիքը թերևս համարի ճիշտ խոստովանանք: Նա գրում է.

Նախատված անձիս կշտամբանքների շարքը
նույն ձևով և պատկերներով
Պիտի կրկնեմ ես այստեղ վերստին
նոր-նոր բարդությամբ.
Կսկծեցուցիչ դառն այս խոսքերիս
դատակնիքը հանդիմանական
Ամենագետը թերևս համարի ճիշտ
խոստովանանք
Իմ բոլոր գաղտնի և չար գործերի:

Բան ԻԲ, Ա

Գրիգոր Նարեկացին, իր անձուժմ միավորելով դատախազին ու ամբաստանյալին, լի է ամեն ինչ հրապարակելու, սեփական էությունը դատելու և դատապարտելու վճռականությունը: Այդ կապակցությունը նա ասում է.

Զի եթե ես իմ խոսքերով այսքան ինքս իմ դեմ
եղա անձնադատ դատախազ դժնի,
եվ իմ բարկություն սուրն է տակավին
անխոնարհելի,
Որ երկրածինն ինձ կկարողանա ողորել այլևս:
Ամեն ինչ պիտի հրապարակեմ,
էությունս համակ ես պիտի դատեմ ու
դատապարտեմ,
Ողջ վնասակար գնդերը պիտի ես գանակոծեմ,
ես ինձ խոցոտող գինվորների դեմ
պիտի բողոքեմ
եվ իմ գլխավոր զգայարանքներս
պիտի կշտամբեմ:

Բան ԻԲ, Գ

Սակայն շատ պարզունակ կլիներ մատյանում նկարագրված ապաշխարությունը դատաստանում ամբաստանյալ համարել միայն իրեն՝ Նարեկացուն: Ամբաստանյալն այստեղ Մարզն է՝ որպես այդպիսին, ով արտահայտում է մարդկության հավաքական կերպարը: Դա նշանակում է, որ ապաշխարությունում ամբաստանյալ է ցանկացած մարդ, ով երբևէ ապրել է, այժմ ապրում է և պիտի ապրի, այդ թվում՝ Գրիգոր Նարեկացին: Այդ է պատճառը, որ Մատյանն ընթերցող յուրաքանչյուր ոք նրա էջերում տեսնում է ինքն իրեն, այստեղից էլ՝ Մատյանի անսահման հմայքը:

Գրիգոր Նարեկացին շեշտում է, որ Մատյանը նշավակում է ցանկացած մարդու մեղքերը, այդ պատճառով Մատյանը բոլորի համար է, այս երկրում ապրող ամեն հասակի բանականների համար անխտիր, աշխարհում ցրված բազմասփյուռ բոլոր քրիստոնյաների, բոլոր նրանց համար, ովքեր արբուժքի են հասել, նրանց, ովքեր մոտ են անկար ծերությունը՝ կյանքի վախճանին, մեղավորների և արդարների, բարձրահոն ինքնամեծերի և իր սխալն ընդունող անձնադատի, բարիների և եղեռնագործների, նկունների և արիների, ստրուկների և հպարտների, գերաշխարհիկների և սեպուհների, միջակների և պայազատների, շինականների և տոհմիկների, արուների և էգերի, հրամայողների և հնազանդողների, վսեմների և նվաստների, վեհերի և փոքրերի, ազնվականների և ռամիկների, ձիավարների և հետևակների, քաղաքացիների և գեղջուկների, գոռոզ արքաների, մենակյացների, զգաստների, քահանաների, առաջնորդների, ջահակալների, սրբանվեր տեսուհների համար (Բան Գ, Բ): Նարեկացուց տասը դար հետո Հոռմի 266-րդ Պապ Ֆրանցիսկոսը պետք է ասեր. «Տերը յուրաքանչյուրիս մեղքերը քա-

վեց Քրիստոսի արյամբ: Մեր բոլորի մեղքերը: Այլ ոչ միայն կաթոլիկներինը, նույնիսկ աթեիստներինը»³⁸:

Ապաշխարութեան դատաստանում ամբաստանյալի և նրան մեղսագրվող արարքների առանձնահատկութունները պարզելու համար անհրաժեշտ է բացահայտել մարդու վերաբերյալ Նարեկացու պատկերացումները: Անկասկած, այդ պատկերացումները բխում են քրիստոնեական վարդապետութունից: Բացահայտելով դրա իմաստը՝ ասենք, որ երբ Աստված վեց օրում ստեղծեց, կարգավորեց և զարդարեց Տիեզերքը, ասաց. «Մարդ ստեղծենք մեր կերպարանքով և նմանութեամբ, նա թող իշխի ծովի ձկների, երկնքի թռչունների, ողջ երկրի անասունների և երկրի վրա սողացող բոլոր սողունների վրա (Ծննդոց 1, 26): Իրականացնելով իր մտադրութունը՝ Տեր Աստված մարդուն ստեղծեց երկրի հողից, նրա դեմքին կենդանութեան շունչ փչեց և մարդը եղավ կենդանի էակ (Ծննդոց 2,7):

Այսպիսով, մարդը երկակի էակ է, և՛ հողեղեն, և՛ կենդանի շունչ ունի, մարդը մարմնական, միաժամանակ՝ հոգևոր էակ է, և՛ երկրավոր է, և՛ երկնային, որպես մարմին երևելի է, որպես հոգի՝ աներևույթ, մարմնով մահկանացու է, հոգով՝ անմահ: Աստված մարդուն ստեղծել է իր պատկերով և նմանութեամբ: Մարդու պատկերն ու նմանութունը տարբերվում են միմյանցից: Եթե պատկերը կատարելութեան տիպար է, ապա նմանութունը՝ այդ տիպարի իրագործումը: Աստծո պատկերը մարդուն ներհատուկ է արարչութեան շնորհիվ, իսկ նմանվել Աստծուն մարդ կարող է միայն իր կամքով և ջանքերով: Աստծո պատկերի բո-

վանդակութունն է համարվում հոգու անմահութունը, սկզբնական անմեղութունը, մաքրութունը, իշխանական դիրքը, մտքի, կամքի, սրտի առկայութունը և այլն: Աստծո պատկերն արտահայտվում է մարդու անձի մեջ: Եթե Աստված ունի մեկ բնութիւն և երեք դեմք (անձ), ապա մարդն ունի մեկ բնութիւն և բազում դեմքեր (անձինք): Մարդու դեմքը (անձը) չի որոշվում մարդկային բնութեամբ, այսինքն՝ մարդու բնութագրական առանձնահատկութունը ազատութիւնն է բնութիւնից: Մարդն ազատ է, եթե անձը հակադրվում է բնութեանը և իշխում նրան, դրանով իսկ հաստատվում է որպես անձ: Այսպիսով մարդը, ստեղծված լինելով Աստծո պատկերով և նմանութեամբ, անձնային էակ է և որպես այդպիսին՝ օժտված է կատարյալ ազատութեամբ:

Իհարկե, Արարիչը կարող էր մարդուն ստեղծել որպես մի էակ, ով ծրագրված լիներ բացարձակապես ու անշեղորեն բարին գործելու և առաքիլութեան մեջ մնալու համար: Սակայն նման էակի արժեքը զրոյական կլիներ, քանի որ արժեքավոր է ոչ թե ծրագրված, պարտադրված, այլ ազատ կամքով ընտրված բարին: Այդ պատճառով մարդն օժտված է կամքի ազատութեամբ:

Մարդը՝ որպես Աստծո պատկեր և նմանութիւն, օժտված է ոչ միայն կատարյալ ազատութեամբ, այլև մի շարք բնական իրավունքներով: Հարկ է նշել, որ մարդու բնական իրավունքների գաղափարը ծագել է Հնագույն ժամանակներում: Այսպես՝ Հին Հունաստանի փիլիսոփայական մտքում իշխում էին տիեզերակենտրոն պատկերացումներ, որոնց տրամաբանական զարգացումը հանգեցնում էր մարդու բնական իրավունքների գաղափարին: Անտիկ ժամանակաշրջանի

տիեզերական տրոն աշխարհայացքի հիմքում ընկած էր պլուլթագորական- պլատոնական տիեզերքի գաղափարը: Անտիկ մտածողները տիեզերքը համարում էին միասնական և ներդաշնակ ամբողջություն, որտեղ ամեն ինչ, այդ թվում՝ մարդը, ունեւր իր տեղն ու դերը: Ինչպես բնություն, այնպես էլ մարդկություն կեցությունը համարվում էր միասնական ամբողջ, և մարդկության զարգացման դիալեկտիկական կապվում էր բնության օրինաչափությունների հետ: Այսպես՝ հույների կարծիքով՝ Բանը՝ Լոգոսը, սերտորեն կապված է իրական աշխարհի հետ, որը ներառում է նաև պետական և իրավական երևույթները: Իրավունքի և արդարության չափանիշ էր համարվում մարդկանցից անկախ տիեզերական կարգը: Մարդու բնական իրավունքները, ինչպես և բնության օրենքները, մարմնավորում են կատարյալ արդարությունը: Բնական իրավունքները կախված չեն մարդկանց կամքից և ցանկություններից, նրանք նմանվում են բնության օրենքներին, որոնք բանական են և իշխում են բոլոր երևույթների վրա: Դա նշանակում է, որ մարդու բնական իրավունքները տիեզերական օրինաչափությունների դրսևորման ձևերից մեկն են: Այսպիսով, անտիկ աշխարհում բնական իրավունքի վերաբերյալ պատկերացումների հիմքում ընկած էր այն գաղափարը, որ ինչպես տիեզերքում, այնպես էլ հասարակության և առանձին անհատների կյանքում գործում են միասնական նորմատիվ սկզբունքներ, որոնք դրսևորվում են, մասնավորապես, բնական իրավունքներում և դառնում են դրական իրավունքների և արդարության չափանիշներ: Պատահական չէ, որ Պլատոնի և Արիստոտելի համար քաղաքականության արվեստի էությունը բնությանը նմանվելն էր:

Մարդու բնական իրավունքների վերաբերյալ բոլորովին այլ պատկերացումներ ունի քրիստոնեական վարդապետությունը: Աստված՝ որպես Արարիչ, արարված ամեն ինչի մեջ դրել է ավարտունություն, առաջնութացի, լիարժեք զարգացման հասնելու միտում, ինչպես նաև որոշակի օրենքներ և օրինաչափություններ: Մարդը՝ որպես Աստծո պատկեր, իր կոչումն ունի, նա նույնպես պետք է գործի որոշակի օրենքների համաձայն, որոնք դրոշմված են նրա բնության մեջ: Այդ աստվածային օրենքները ոչ այլ ինչ են, եթե ոչ՝ մարդու բնական իրավունքները: Մարդու բնության մեջ և հոգում դրոշմված բնական օրենքներն ապահովում են նրա ներդաշնակ զարգացումը: Մարդը բնական օրենքները ճանաչում է խղճի միջոցով: Իհարկե, բոլոր մարդիկ չէ, որ կարող են իրենց խիղճը քննելու միջոցով բացահայտել բնական օրենքները, այդ պատճառով Աստված մարդկանց տվել է նաև մի շարք պատվիրաններ: Փաստորեն, Աստծո պատվիրանները մարդու հոգում դրոշմված բնական օրենքների պատճեններն են, որոնք կոչված են մարդկանց օգնելու իրենց հոգիներում դրոշմված աստվածային օրենքները լիարժեք բացահայտելու համար:

Մարդու ստեղծմամբ Աստված ավարտեց ողջ արարչագործությունը, հետևաբար, մարդն արարչագործության պսակն էր, նպատակը, որն ամբողջացրեց և իր լրումին հասցրեց արարչագործությունը: Դա նշանակում է, որ աստվածային մտահղացմամբ մարդն առանձնահատուկ դիրք և տեղ ունի Տիեզերքում, նա տեր և իշխան է բոլոր արարածների վրա, արքան է Տիեզերքի: Այդ նկատի ունի սաղմոսերգուն՝ ասելով. «Երբ դիտում եմ երկինքը, մատներիդ գործը, լուսինն ու աստղերը, որ դու հաստատեցիր, մտածում եմ. —

Ի՞նչ է մարդ արարածը, որ հիշում ես նրան, ի՞նչ է մարդ արարածը, որ հոգածուլթյուն ես ցույց տալիս նրան: Նրան քեզնից մի քիչ ցած դասեցիր, փառքով ու պատվով պսակեցիր նրան, բոլոր ստեղծվածներիդ վերակացու կարգեցիր, նրան ենթարկեցիր ամեն ինչ» (Սաղմոս 8, 3-6):

Աստված, արարելով մարդուն և նրան օտելով Իր պատկերով, հնարավորութուն է ընձեռել նմանվելու Իրեն, միավորվելու Իր հետ, աստվածանալու և աստվածացնելու ողջ Տիեզերքը: Սակայն մարդը չկատարեց իր առաքելութունը, չարաշահեց իր ազատութունը, ոտնահարեց Աստծո պատվիրանը, դրանով իսկ հակադրվեց Աստծո կամքին: Մարդը խզեց իր կապն Աստծո հետ, մեղք գործեց և դարձավ ապականացու, մահկանացու:

Անդրադառնալով ապաշխարության դատաստանում հանդես եկող մարդ-ամբաստանյալին՝ Նարեկացին ցավով նշում է, որ նա երկրածին է, անկայուն կյանքի երևույթներից զբաղված և պատրոզ գինու հիմարութամբ արբած, որ ստում է ամեն ինչով և ոչ մի բանով ճիշտ չի խոսում: Բազում ախտանիշներ իր մեջ կրելով՝ մարդն ի՞նչ երեսով է հանդգնում կանգնել արդարադատ, ահավոր, անպատում, հզոր Աստծո ատյանի առաջ: Երբ մարդու մեղանչած հոգու ապերախտությունը համեմատվի Տիրոջ երախտիքների հետ, կպարզվի, որ Նա զորեղ է ոչ թե ընդհանրապես, այլ իրավունքի մեջ, մինչդեռ մարդն իր անիրավ գործերով հավետ պարտական է Աստծուն (Բան Ե, Ա): Հարկ է նշել, որ ժամանակակից քրեական օրենսդրությամբ նախատեսված բոլոր հանցագործությունների սուբյեկտը մարդն է՝ իր տարբեր, բազում դեմքերով ու արարքներով:

Նարեկացին այնուհետև բացահայտում է Աստծո երախտիքների և մարդու մեղանչած հոգու ապերախտության բովանդակությունը: Աստված մարդուն ստեղծել է Իր պանծալի պատկերով, անուժ, տկար մարդուն օժանդակել է Իր նմանությամբ: Աստված մարդուն զարդարել է խոսելու շնորհով և փայլեցրել ներշնչումով, ճոխացրել մտքով և աճեցրել իմաստությամբ, հզորացրել հանճարով՝ տարբերելով մյուս շնչավորներից, իմանալի հոգով շաղվել ու պճնեցրել անձնիշխանությամբ, ծնել հայրաբար, սնել դայակորեն, խնամել որպես տեր, մարդուն տնկել Իր գավթում, ոռոգել կենաց ջրով և ավագանի ցողով մաքրել, կենսատու վտակով արմատացրել, երկնային հացով ջամբել և արբեցրել Իր աստվածային արյամբ, անհպելի ու անհաս բաների ընտելացրել, մարդու երկրային աչքին համարձակություն է տվել նայելու Իրեն, փառքի լույսով ծածկել, մարդու անմաքուր ձեռքի հողանյութ մատներն Իրեն մոտեցրել, մարդուն՝ մահկանացու անարգ մոխրին, հարգել իբրև լույսի ճաճանչ, հզոր, ահավոր, օրհնյալ Հորը մարդուն հայր անվանակնքել: Աստված չի այրել մարդու՝ նանրությամբ լցված բերանը, երբ մարդը ժառանգակից է անվանել Աստծուն, չի կշտամբել, երբ մարդը հանդգնել է կցորդվելու Աստծուն, չի ստվերել նրա աչքերի տեսողությունը, երբ հայացքը հառել է Իրեն, մահապարտների հետ շղթայակապ չի տարագրել մարդուն, չի խորտակել մարդու բազկի դաստակը, երբ անմաքրապես բարձրացրել է դեպի Իրեն, չի կոտրել մատների հոդերը, երբ Աստծո կենաց Բանն է շոշափել, մառախուղ չի պատել մարդու շուրջը, երբ պատարագ է մատուցել, չի փշրել մարդու ատամները, երբ ըմբոշխնել է Իրեն, բարկությամբ խոտորնակ չի գնացել մարդուն,

երբ նա խոտորնակի հետևել է Իրեն, Աստծո պարերգությանն անարժան մարդուն չի խայտառակել Իր հարսանիքի մեջ, ոչ էլ մարդու զգեստը գծուծ տեսնելով՝ հանդիմանել կամ կապկպելով մարդու ձեռքերն ու ոտքերը՝ արտաքին խավարը հալածել (Բան Ե, Բ):

Աստծո նշված երախտիքներին մարդը պատասխանել է չարաչար ապերախտությամբ: Աստծո այս բոլոր բարիքները և նրա ներողամիտ համբերությունն ընդունելով՝ հանցապարտ մարդը նրանք փոխարինել է մարմնական և հոգեկան երկրաքարշ հուզումներով և ախտախորհուրդ ու բազմածուփ մտածումներով: Իմաստությունը մոռացած և հիմարություն սիրող մարդը Աստծո բոլոր բարիքներն ու երախտիքները չարաչար վատնել է իր ունայն վարքով: Բարձրալ Աստծո խնամքով գումարված լուսավոր շնորհներն անճառ՝ մարդը ցնդեցրել է խելագարություն մրրիկով: Եվ թեպետ Աստված բազում անգամ Իր ձեռքերը մարդուն երկարելով ցանկացել է մարդուն քաշել դեպի Իրեն, բայց մարդը չի ցանկացել՝ նմանվելով մարգարեից ամբաստանված Իսրայելին: Մարդը թեպետ խոստացել է հաճոյանալ Աստծուն, բայց չի պահել իր ուխտը, այլ դարձյալ նույն չարիքն է նյութել՝ վերադառնալով նախկին կենցաղին: Սրտի անդաստանը հերկել է փշեր աճեցնելու համար, որպեսզի որոմն արդյունավորվի: Այդ պատճառով մարդուն են վերաբերում աստվածարյալ սուրբ մարգարեների բոլոր առածները: Աստված մարդուց խաղող է սպասել, և մարդը փուշ է ընձյուղել: Մարդը՝ այդ օտար այգին, դառն ու անախորժ պտուղներ է տվել, փաթաթվել հողմին անհաստատ, որով մտածուփ տատանումներով այս ու այն կողմ է տարուբերվել, և ինչպես երանելի Հոբն է ասում, գնացել է անդառնալի ճամփով, հիմարություն չենք է կա-

ուղցել ավազի վրա՝ լայն արահետով խաբված և փորձելով հասնել անձկալի կյանքի, ինքն է փակել իր ելքը և սեփական կամքով բացել կորստյան խորխորատը: Մարդը խցկել է իր ականջների պատուհանը, որ չլսի Աստծո կենդանի խոսքը, փակել է հոգու աչքերի նայվածքը, որ չտեսնի կյանքի սպեղանին: Մարդն անգամ ահավոր փողի ձայնից չի ընդոստնել իր մտքի լքումից ու թմրությունից, չի զգաստացել մեծ դատաստանի հրափորձ օրվա գուժկան գոչյունից, դեպի կորուստ առաջնորդող մահացու քնի նիրհից չի զարթնել: Մարդն իր հողեղեն տաղավարում երբեք տեղ չի տվել Սուրբ Հոգուն, բանական շնչի հետ չի խառնել Աստծո պարգևած շնորհների մասը, դրանով իսկ, կենդանի հոգին մեռցնելու համար ինքն իր ձեռքով է կանչել կորուստը (Բան Ե, Գ):

Ապաշխարության դատաստանում բացի դատավորից, դատախազից, ամբաստանյալից հանդես են գալիս նաև պաշտպաններ: Նարեկացին ապաշխարության դատաստանում իր գլխավոր պաշտպանն է համարում Սուրբ Մարիամ Աստվածածնին: Նա առանձնահատուկ վերաբերմունք ունի Սուրբ Կույսի հանդեպ: Նարեկացին Աստվածամորը համարում է հրեշտակ մարդկանց մեջ, քերովբե, երկնավոր արքայուհի, անխառն, ինչպես օդ, մաքուր, ինչպես լույս, անշաղխա՝ նման բարձր արուսյակի պատկերին պայծառ, գերազանց, քան սրբությունների բնակարանն անկոխելի, խոստացված վայր երանավետ, Եդեմ շնչավոր, անմահ կենաց ծառ՝ բոցեղեն սրով պարուրված: Տիրամայրը, որ բարձրյալ Հորից զորացած և հովանավորված է, Հոգու հանգստությունը պատրաստված և մաքրագործված, Որդու բնակությունը հարդարված և տաղավարված, Որդու, որ Հոր համար միածին է, իսկ

իր համար՝ անդրանիկ, Որդու՝ ծնունդով և Տիրոջ՝ արարչությամբ, անաղտ մաքրության հետ նաև անբիծ բարի է, անարատ սրբության հետ՝ նաև բարեխոս խնամակալ (Բան 2, Ա):

Ապաշխարության դատաստանում պաշտպաններ են հանդես գալիս նաև հրեշտակները, մասնավորապես՝ պահապան հրեշտակը: Հրեշտակները բարի են, միշտ բարեգործված են Աստծուց, հավետ անընտել են չարին, ստեղծված են ամենիշխան Աստծո հրամանով: Նրանք բարձրյալի գորքերն են հզոր, միշտ պատրաստ Նրա խոսքին, սուրբ են, մաքուր, անարատ, օրհնյալ, վայելուչ, հաղթող և անպարտելի և մտքի տեսության ընթացքի նման արագաչարժ (Բան 2Ա, Ա): Հրեշտակները բարեխոսներ են, մատակարար և խնամակալ մարդկանց, որոնք նման են աշխարհիս այգում արմատավորված և երեք երկար ու ձիգ տարիներ դատարկ մնացած այն թզենուն, որ պտղագուրկ էր, պաճուճված միայն սին սաղարթներով: Նրանք մարդկանց շուրջը դեգերում են միշտ՝ կարեկցելով նրանց, և ուզում են, որ մարդիկ լինեն բախտավոր և կենդանությամբ հավիտենական աղոթում են մարդկանց փրկության համար՝ ասելով. «Բո ձեռքի գործը մի՛ անտեսիր դու» (Բան 2Ա, Բ): Հրեշտակների այս աղոթքը Նարեկացին համարում է նաև մարդկանցը և ասում.

62

Արդարև մերն է այս աղաչանքը,
Բարերար Աստծուդ կողմից մեզ համար՝
նրանց սահմանված.

Ձի նրանք ստեղծված են խոսքով,
Իսկ մենք ձեռքով ենք ստեղծագործված:
Նրանք հատուցման ահավոր դատաստանին
գալու են որպես վկաներ՝

Միաձնիդ հետ՝ ճշմարտաբան դատախազներ
լինելու երկրայիններին հանցանքներին,
Եվ ահավորի ատյանի առաջ՝ իրավախնդիր՝
Հաշվետու պիտի լինեն մեզ համար.
Թեև այնտեղ էլ մեզ կարեկցելով՝
Հնչեցնեն պիտի իրենց մշտանվեր երգն
հառաչաձայն.-
«Ողորմիր, ո՛վ Տեր, դո՛ւ ստեղծեցիր,
դու մի՛ կորցնի»:

Բան 2Ա, Բ

Հրեշտակներն անախտներ են, հրաշակերպներ հրաշատեսիլ, անխառն մաքուրներ, բոցանյութ, հոգեղեն և անպարտելի էակներ: Նրանք պետություններ են երկնավոր, զինվորներ ահավոր, Աստծո լուսեղեն ամպի շողերի ցուլքեր (Բան 2Ա, Գ):

Ապաշխարության դատաստանում մարդու հզոր պաշտպաններ են նաև սրբազան առաքյալները, նահատակված մարտիրոսները, սրբակենցաղ մենակյաց հայրերը: Առաքյալները ձեռնադրված են Աստծո երկնաստեղծ ձեռքով, օծված են Սուրբ Հոգով: Նրանք կյանքի առաջնորդներ են, ովքեր պատվի այդ շնորհն առաջինն են ստացել, փառավորյալ դասեր են, բանական գետեր, բարձրաձայն ավետողներ, պանծալի իշխաններ, լուսապայծառ թազով պճնվածներ, զորավոր շնորհի անկապուտ զարդով պայծառացածներ, տիրակալ լուսի զվարթարար յուզով կատարյալներ (Բան 2Բ, Ա): Նահատակված մարտիրոսները աշակերտ և չարչարակից են առաքյալների, իրենց գործերով, կատարյալ լրմամբ նրանց հավասար: Մարտիրոսներն իրենց մահացու և մշտաչարչար մարմիններով, վտանգավոր և ամենակիր անդամներով, երկրավոր և հողա-

63

ծին բնությամբ, բոլոր նյութեղեն գոյությունների և տարրերի հետ կռիվ մղելով, պսակվել են, բարձրացել և կենդանացել հոգեպես և արիաբար ելնելով երկրից, դարձել են Փրկչի ամենավշտալի մահվան վկաներ, և այս աշխարհում իսկ կարողացել են պարզ նկատել իմանալի, անտեսանելի ու ծածուկ, բայց և աներկբա հույսով տեսնվող բոլոր բարիքները (Բան ԶԲ, Գ): Վերջապես, սրբակենցաղ մենակյաց հայրերը, անպարտելի քաջությամբ և անպատիր զգաստությամբ արիաբար մարտնչելով դժնյա և գոռոզ մարմնի բնության դեմ, հալածել են անմարմին Բելիարին: Աշխարհային կյանքի ասպարեզում, մշտամարտ մրցությամբ, առանց ծանրաբեռնվածության տաղտկության, լայնածավալ աշխարհի արեծուփ ծովից թուցնելով թեթև հոգիներն իրենց մարմնի ծանր տապանակով, նրանք հասել են կյանքի նավահանգիստ, և որպես վերին վիճակի սիրահարներ, առանց հետինների մասին մտածելու, համարձակորեն իրենց գլխին են դրել հաղթական թագը և պճնվել իսկական պայծառ ճոխությամբ (Բան ԶԲ, Դ):

Եթե կան դատաստան և դատավարություն, դատավոր, դատախազ, ամբաստանյալ և պաշտպաններ, ուրեմն կա նաև դատավարության առարկա և դատաքննություն: Ապաշխարության դատաստանի վերաբերյալ մեր պատկերացումներն ամբողջացնելու համար անհրաժեշտ է պարզել նաև նրա առարկան, այսինքն՝ այն, ինչի համար մեղադրվում է մարդ-ամբաստանյալը, բացահայտել դատաքննության առանձնահատկությունները:

Եթե ընդհանուր առմամբ բնութագրելու լինենք ապաշխարության դատաստանի առարկան, կարող ենք ասել, որ մարդ-ամբաստանյալը մեղադրվում է

Աստծո դեմ մեղանչելու մեջ: Քրիստոնեական վարդապետության համաձայն՝ մեղսագործությունը մտքով, խոսքով և գործով Աստծո պատվիրանները ոտնահարելն է:

Հայոց Ժամագրքի առաջին էջերում գետեղված են սատանայից և նրա բոլոր խաբեություններից հրաժարվելու բանաձևը՝ «Հրաժարիմքը», որին հետևում է ուղղափառ հավատի խոստովանությունը՝ «Սոստովանիմք և Հավատամք» վերտառությամբ, ապա մեղքերի ընդհանրական խոստովանությունը՝ «Մեղայ Ամենասուրբ Երրորդությանն» աղոթքը, որն անվանվում է «Զղջում»:³⁹ Այս աղոթքը, ահա, ներառում է մարդ-արարածին ներհատուկ բոլոր հնարավոր մեղքերը: Այդ մեղքերն աղոթքում դասակարգված են որոշակի հիմքերով: Աղոթքի համաձայն՝ մեղանչել կարելի է խորհրդով, խոսքով և գործով, ընդ որում, մեղքերը կարող են լինել կամովին, այսինքն՝ սեփական կամքով, առանց պարտադրանքի գործած և ակամա, այսինքն՝ մարդու կամքին հակառակ, արտաքին կամ ներքին պարտադրանքով: Ի դեպ, ժամանակակից քրեական իրավունքի համաձայն՝ մարդու կամքին հակառակ, արտաքին կամ ներքին պարտադրանքով կատարված արարքները հանցագործություններ չեն համարվում: Այսպես՝ Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքն արարքի հանցավորությունը բացառող հանգամանքներ է համարում անհրաժեշտ պաշտպանությունը, հանցանք կատարած անձին բռնելիս վնաս պատճառելը, ծայրահեղ անհրաժեշտությունը, ֆիզիկական կամ հոգեկան հարկադրանքը, հիմնավորված ռիսկը, հրաման կամ կարգադրու-

39 Ժամագիրք Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցւոյ, Անթիլիսսա, 1986, էջ 5-10

թյուն կատարելը: Մեղքերը կարող են լինել նաև գիտությամբ, այսինքն՝ գիտակցված կամ անգիտությամբ, այսինքն՝ չգիտակցված կամ մեր այսօրվա պատկերացումներով՝ գիտավորությամբ (ուղղակի կամ անուղղակի) և անզգուշությամբ (անփութություն կամ ինքնավստահություն) գործած մեղքեր:

Մարդը կազմված է հոգուց ու մարմնից, և նա մեղք է գործում ինչպես հոգով, այնպես էլ մարմնով: Մարդկային հոգին ունի բանական, ցասմական և ցանկական գորություններ, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի իր մարդկային և աստվածային առաքինությունները: Հոգու բանական, ցասմական և ցանկական գորությունների աստվածային առաքինություններն են, համապատասխանաբար, հավատը, հույսը և սերը, մարդկային առաքինությունները՝ խոհեմությունը, արիությունը և ողջախոհությունը, որոնց ուղղորդող և ամբողջացնող առաքինությունն է արդարությունը:

Նշված բոլոր առաքինություններին հակադրվում են նրանց հակոտնյա արատներ կամ մոլորություններ: Աստվածային առաքինությունների հակոտնյա արատներն են թերահավատությունը, հուսահատությունը, չարահավանությունը, մարդկային առաքինությունների հակոտնյաները՝ անմտությունը, սրտմտությունը, բղջախոհությունը և նրանց ուղղորդող արատը՝ անիրավությունը: Բացի այդ, մարդկային առաքինություններն ունեն իրենց աջ և ձախ շեղումները: Խոհեմության աջ շեղումը խորամանկությունն է, ձախ շեղումը՝ երկչոտությունը, ողջախոհության աջ շեղումը շռայլությունն է, ձախ շեղումը՝ ժլատությունը:

Մարդու հոգու վերաբերյալ այս պատկերացումներին համապատասխան՝ «Մեղանչեցի Ամենասուրբ Եր-

րորդության դեմ» աղոթքում թվարկվում են նախ՝ հոգով և նրա գորություններով կատարվող մեղքերը՝ խորամանկություն և անզգամություն, հանդգնություն և երկչոտություն, շռայլություն և ժլատություն, գեխություն և անիրավություն, չարահավանություն, հուսահատություն և թերահավատություն:

Այնուհետև թվարկվում են այն մեղքերը, որոնք դրսևորվում են որպես մտքի չար խորհուրդներ՝ նենգություն, ատելություն, հիշաչարություն, մախանք, չարակնություն, ինչպես նաև զգոնության և ժուժկալության մեջ թուլություն ցուցաբերելու հետևանքով ծագող արվամուլական, իգամուլական, անասնական, գրաստական, գազանական, պոռնկական խորհուրդները: Հոգով և մտքով կատարվող մեղքերը նշելուց հետո աղոթքում թվարկվում են մարմնով կատարվող մեղքերը: Մարդու մարմինը, քրիստոնեական պատկերացումների համաձայն, բաղկացած է 248 ոսկորներից, 12 անդամներից և 5 զգայարաններից, ընդամենը՝ 365 մաս, ինչը համապատասխանում է տարվա օրերի թվին: Մարդու տասներկու անդամներն են գլուխը, պարանոցը, ուսերից ձեռքերը ներառող մասը, կուրծքը, կողերը, որովայնը, մեջքը, երկամների հատվածը, սեռական անդամները, ազդրերը, սրունքները, ոտնաթաթերը: Հինգ զգայարաններն են տեսանելիքը (աչքեր), լսելիքը (ականջներ), հոտոտելիքը (քիթ), ճաշակելիքը (բերան), շոշափելիքը (ոտքեր և ձեռքեր): Նարեկացին, անդրադառնալով մարդու մարմնին, նշում է, որ մարմինը կառուցված է հրեշտակի ձևով, իրենց վրա կրող և տանող երկու միակցորդ և խորհրդավոր ոտքերի վրա, կրկնաբարձ բազուկներով, կարծես թե վերասլացիկ թևերով թռչելու համար: Մարմնի աշտարակի վրա հաստատված է բո-

լորակ գլուխը՝ բանականության պատվով կրկին ճութացած, մատներով հարմարապես ճյուղավորված ճարտար ձեռքերով, երեք հարյուր վաթսուն հոգերով շաղկապված, որոնց միացված են հինգ զգայարանները (Բան ԽՁ, Բ):

Աղոթքի համաձայն՝ մարմնով և զգայարաններով կատարվող մեղքերն են՝ հեշտասիրությունը, պղերգությունը, քնի հորանջումը, մարմնի շարժումները և պես-պես ախտերը, զազրագործությունը, ականջներով ցանկասիրությամբ լսելը, աչքերի անմաքրությունը, սրտի ցանկությունը, ռուսգերի մեղկությունը, բերանի անպարկեշտությունը, անժուժկալությունը, շվայտությունը, հարբեցողությունը:

Աղոթքում թվարկվում են նաև լեզվի չարաբանությունը կատարվող մեղքերը՝ ստախոսությունը, սուտ երգումը, երգմնագանցությունը, հակաճառությունը, վիճաբանությունը, չարախոսությունը, շոգմոգությունը, քսուկությունը, դատարկաբանությունը, ծիծաղը և ծաղրը, զրախոսությունը, հերձախոսությունը, անիծելը, տրտնջալը, դժգոհելը, բամբասելը և հայհոյելը:

Մարդը մեղանչում է նաև ձեռքերով գողանալով, ագահելով, զրկելով, հարվածելով, սպանելով և այլ գարչելի գործեր կատարելով: Այսպիսով, համաձայն աղոթքի՝ մարդը մեղանչում է մարմնի բոլոր մասերով և անդամներով, հինգ զգայարաններով և վեցյակ շարժումներով՝ վերամբարձ ոտնահարությամբ (հպարտություն), վայրաքարչ մեղկությամբ, աջ ու ձախ խոտորվելով (արծաթասիրություն և պոռնկություն):

Այնուհետև աղոթքում թվարկվում են յոթ մահացու մեղքերը, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի իր տա-

րատեսակները:⁴⁰ Յոթ մահացու մեղքերն են հպարտությունը և նրա տարատեսակները՝ սնափառություն, անհնազանդություն, պարծենկոտություն, կեղծություն, գժտություն, խստամտություն, տարածայնություն, հանդգնություն, փառասիրություն, նորաձևություն, ըմբոստություն, արհամարհանք, անպատկառություն, անբարհավաճություն, նախանձը և նրա տարատեսակները՝ ատելություն, քսուկություն, բամբասանք, ուրիշի անհաջողությամբ ուրախանալը, իսկ հաջողությամբ տխրելը, բարկությունը և նրա տարատեսակները՝ կռիվ, մտքի հպարտություն, նախատինք, աղմուկ-աղաղակ, զայրույթ, հայհոյություն, անեծք, անհամբերություն, վրեժխնդրույթուն, սպառնալիք, ատելություն, տարածայնություն, ծուլություն և նրա տարատեսակները՝ չարություն, հուսահատություն, երկչոտություն, թմրություն, ռիսկալություն, մտքի տատանում, գաղղություն, մեղկություն, քնափուկություն, անգործություն, հապաղում, հեղգություն, անհարատեություն, տրտմություն, ձանձրույթ և այլն, ագահությունը և նրա տարատեսակները՝ մատնություն, խաբեություն, ստերգմնություն, անհանգստություն, բռնություն, խարդախություն, խստասրտություն, վաշխառություն, հափշտակություն, անիրավություն, կաշառք, խաղամոլություն և այլն, որկրամոլությունը և նրա տարատեսակները՝ շատակերություն, խորտկաճաշություն, որկրաժետություն, հաճախակերություն և այլն, բղջախոհությունը և նրա տարատեսակները՝ պարզ պոռնկություն, շնու-

40 Մեղայ Աստուծոյ (Bacat8wu2jwun «Հրաժարիմքի» և մեղքերի ընդհանրական խոստովանության աղոթքի խոսքերի), աշխարասիրությամբ՝ Ս. Ստամբուլյանի, Ս. Էջմիածին, 2001թ., էջ 72:

թյուն, ազգապղծություն, կուսապղծություն, բռնաբարություն, հակաբնական կենսակցություն և այլն:

Այնուհետև աղոթքում նշվում է. «Այլև մեղանչեցի Աստծո բոլոր պատվիրանների դեմ՝ հանձնառելի և հրաժարելի, որովհետև ոչ հանձնառելիները կատարեցի, ոչ էլ հրաժարելիներից հեռացա: Օրենքն ստանձնեցի, սակայն նրանում ծուլացա, քրիստոնեական հավատն ընդունեցի, բայց գործովս նրան անարժան գտնվեցի, չարն իմանալով՝ կամովին շեղվեցի և բարի գործերից ինքնակամ հեռացա: Վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ: Որն ասեմ, կամ որը խոստովանեմ. հանցանքներս անթիվ են, անօրենսություններս՝ անպատմելի, ցավերս՝ աններելի, և վերքերս՝ անբժշկելի: Մեղանչեցի Աստծո դեմ»:⁴¹

Այս աղոթքը կամ զղջման խոսքը Սուրբ Գրիգոր Տաթևացուն է: Ենթադրվում է, որ այն Սուրբ Աթանաս Ալեքսանդրացուն և Սուրբ Եփրեմ Ասորուն վերագրվող մի ընդարձակ զղջման աղոթքի համառոտված, համակարգված և մշակված տարբերակն է: Դեռևս 5-րդ դարում այդ աղոթքը թարգմանվել է հայերեն և տարածվել միայնակյացների միջավայրում, հետևաբար, այդ աղոթքը քաջ ծանոթ է եղել Նարեկացուն: Սուրբ Աթանաս Ալեքսանդրացուն և Սուրբ Եփրեմ Ասորուն վերագրվող աղոթքն անվանվում է Սուրբ Աթանասի և Սուրբ Աբբա Եփրեմի կողմից ասված խոստովանություն:⁴²

Գրիգոր Նարեկացու նախաձեռնած ապաշխարության դատաստանում մարդ-ամբաստանյալը մեղա-

դրվում է մարդկային բոլոր հնարավոր մեղսագործությունների մեջ, ընդ որում, Նարեկացին համոզված է, որ յուրաքանչյուր ոք թողություն ստանալու համար բոլորի մեղքերն իրենը պետք է համարի: Նա, ով Ադամի սխալն իր անձին չի վերագրում և բոլորի մեղքերը չի համարում իրենը, ինչպես երջանիկն այն արքաներից, որ մեղավոր էր համարում իրեն հայրերի գործած հանցանքների մեջ (Դավիթը), դրանով իսկ նա մեղանչում է խիստ և կորցնում իր արդարությունը, ինչպես մեկը, որ անախտակիր է կարծում իր մարդկային բնությունը (Բան Ծ, Ա):

Մարդկային մեղքերը բազում են և բազմատեսակ և բազմապատիկ անգամ գերազանցում են վերը նշված զղջման աղոթքներում թվարկված մեղքերը: Գիտակցելով այդ հանգամանքը՝ Նարեկացին ցավով նշում է, որ եթե նույնիսկ ծովի ջրերը թանաքի փոխի և բազմասպարեզ ընդարձակությամբ դաշտերը տարածի թղթի նման, եղեգնի անտառները կտրի և գրիչ պատրաստի, դարձյալ չի կարող գրի առնել իր բազում անօրինական արարքների մի մասն իսկ: Եվ եթե Լիբանանի մայրիներն իրար գողելով պատրաստելու լինի կշեռքի լծակ ու նժարներից մեկի մեջ դնի լեռն Արարատյան, դարձյալ չի կարող հավասարվել նա իր մեղքերի հետ (Բան Թ, Ա):

Գրիգոր Նարեկացին մարդկային մեղքերը համեմատում է ծովափի ավազների հետ: Բայց ի տարբերություն ծովափի ավազների, որոնք չունեն ծնունդ և աճում, մարդկային մեղքերն ու հանցանքները և՛ ծնունդ ունեն, և՛ աճ, այնքան շատ են, որ հիշել չի լինի: Այդ պատճառով նա անդրադառնում է մեղքերի դասերին: Մարդկային մեղքերն անթիվ ու անհամար են, անընդգրկելի են անգամ մտովի, մեկն իր ծնուն-

41 Ժամագիրք Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցույ, Անթիլիաս, 1986, էջ 9:

42 Գիրք աղօթից ասացեալ սրբոյ Եփրեմի Խորինն Ասորոյ, տիպ երկրորդ, Յերուսաղեմ, 1857, էջ 1-16

դով, մեկն իր սերնդով, մեկն իր ծիլերով, մեկն իր բծերով, մյուսն՝ արմատներով, մեկն իր կազմությամբ և մեկ ուրիշն իր պտուղներով, մեկն իր մասերով, մյուսը՝ ճյուղերով, մեկն իր ոստերով, մյուսն իր ցողունով, մեկն իր ճանկերով, մյուսը՝ մատներով, մեկն իր խլրտմամբ և մյուսն իր ուժով, մեկն իր ազդեցությամբ, մյուսը՝ օրինակներով, մեկն իր հետքերով, մյուսը՝ մնացորդներով, մեկն իր ստվերներով, մյուսն իր մթուժյուճներով, մեկն իր հարձակմամբ, մյուսը՝ հնարքներով, մեկն իր պատրուկյամբ, մյուսն իր դիտավորություններով, մեկն իր գրոհով, մյուսն իր չափերով, մեկն իր խորությամբ, մյուսը՝ գարշանքներով, մեկն իր կայծերով, մյուսը՝ կրքերով, մեկն իր մթությամբ, մյուսն իր գանձերով, մեկն իր ցնցուղով, մյուսն աղբյուրներով, մեկն իր գետերով, մյուսն իր շանթերով, մեկն իր հրգեհներով, մյուսն իր ամոթով, մեկն իր վիհերով, մյուսն անդունդներով, մեկն իր բորբոքումներով, մյուսն աղջամուղջներով, մեկն իր ամպրոպներով, մյուսն իր կայծակներով, մեկն իր հորձանքով, մյուսը՝ հեղեղներով և սառույցներով, մեկն իր դռներով, մյուսը՝ շավիղներով (Բան Զ, Գ):

Այսպիսով մարդու հոգին ապականոց մեղքերն անթիվ են ու անհամար, բազկացած են իրենց ենթակա և ստորադաս զանազան մասերից, որոնցից յուրաքանչյուրն, իր հերթին, բազկացած է բյուր-հազար մեղքերից: Այդ մեղքերը բնորոշ են բոլորին, և եթե մեկը չխաբի իրեն կամ չձևանա ու չանհավատի կեղծավորաբար, այլ պարզ ու հասարակ վարվի, իրեն համարի երկրածին մահկանացու մարդ, մնա իր չափ ու սահմանի մեջ, այդպիսին կհասկանա, որ այդ բոլոր մեղքերը մտացածին չեն, դեռ ավելին, ամբողջ իսկությունամբ չեն պատկերված, այլ չարիքների բյուր պտուղ-

ների միայն մի փոքրիկ մասն են (Բան Զ, Գ):

Գրիգոր Նարեկացին Մատյանում հիշատակում է նաև իր մեղքը ծանրացնող հանգամանքներ: Հարկ է նշել, որ այդ ծանրացուցիչ հանգամանքները վերաբերում են ոչ թե մարդ-ամբաստանյալի մեղքերին ընդհանրապես, այլ միայն իր գործած մեղքերին: Բանն այն է, որ Նարեկացին երկրային կյանքի ընթացքում արժանացել է Աստծո առանձնահատուկ շնորհների՝ Սուրբ Աստվածածնի, Քրիստոսի և աստվածային անստեղծ ու անճառելի լույսի տեսությունը: Այդ մասին են վկայում ինչպես Նարեկացու վերաբերյալ ավանդությունները, այնպես էլ Մատյանի շատ հատվածներ: Ավանդություններից մեկի համաձայն՝ Վանա լճի Առտեր կղզու վրա նրան երևացել է Սուրբ Մարիամ Աստվածածինը՝ Մանուկ Հիսուսին գրկած: Տիրամայրը Նարեկացուն է մեկնել Հիսուսին և ասել. «Առ զՏեր քո»: Հետագայում կղզին այդպես էլ անվանվել է՝ Առտեր: 1 Մեկ այլ ավանդության համաձայն՝ Նարեկացին գնացել է Ռշտունյաց երկիր, բարձրացել իր քեռու վանքի դիմացի լեռը և այստեղ յոթ տարի ճգնել: Մի օր նրան հայտնվել է Տիրամայրը և հրամայել է գնալ Երուսաղեմ: Նարեկացին կասկածել է տեսիլքի իրականությունը, մտածել, որ խաբկանքի մեջ է ընկել և պահանջել է, որ Տիրամայրն իրեն ներկայանա նույն փառքով, ինչպես նրան տեսել են մանուկ Հիսուսին երկրպագելու եկած մոգերը: Հաջորդ օրը Տիրամայրը Նարեկացուն է հայտնվել՝ մանուկ Հիսուսին գրկած:⁴⁴

Տիրամոր երևումների արձագանքներին ենք հանդիպում Նարեկացու սքանչելի տաղերից մեկում,

43 Ղանալանյան Ա., Ավանդապատում, Երևան, 1969, էջ 84:

44 Նույն տեղում, էջ 319

որտեղ ասված է.

Աչքերը ծով ծավալվել են
ծիծաղախիտ ծովի վրա առավոտյան՝
երկու փայլակնաձև արեգակի նման,
ինչպես շողն է իջնում լույս առավոտից:

Նարեկացու Մատյանում նույնպես կան նրա տե-
սիլքների վերաբերյալ վկայություններ: Այսպես՝
Նարեկացին խոստովանում է, որ սրտում ունի մի
դժնդակ կակիծ: Ուրիշներն իրեն համարում են այն,
ինչ որ չէ երբեք: Ինքն արտաքնահարգար բաժակ է
անմաքուր, ծեփված որմ գարշելի, սին պարծանքնե-
րով պաճուճյալ, մուսյլի փոխված լույս, գերանակիր
աչք թշվառ, փառքի չիջած ջահ: Ինքը իրոք հանցա-
պարտ է և վնասակար ամեն ինչի մեջ ըստ ամենայնի,
տերունական տնօրինությունների և աստվածային
հայտնությունների հանդեպ, արարչագիր երևումնե-
րի և սոսկալի խոնարհությունների հանդեպ և Նրա
հանդեպ, Ում ինքն է իր իսկ աչքերով տեսել, որի հա-
մար ինքն ավելի է պատասխանատու, քան թե համո-
րեն Ավետարանի (Բան ԻԷ, Գ): Սավառնել և հասնել
երկնքի բարձունքներին և ապա գահավիժել, ընկնել,
արժանանալ աստվածային շնորհներին և ապա մեղք
գործել, ահա՛ այս է Նարեկացու մեղսագործություն-
74 | թյունը ծանրացուցիչ հանգամանքը: Եվ մի՞թե մեղսագործու-
թյունը ծանրացնող հանգամանքներ չեն երանությու-
նը թողնելը, շնորհը լքելը և ուխտը դրժելը, կենաց
ավանդը մոռանալը, համարձակությունն ու վստա-
հությունը կորցնելը, արարածների Արարչին բարկաց-
նելը, անճառելի շնորհն ընդոտնելը և պատվական
պատկերն այլայլելը (Բան ԻԷ, Դ):

Նարեկացու նախաձեռնած ապաշխարությունյան դա-
տաստանն սկսվում է դատախազի խոսքով: Նարեկա-
ցին Մատյանում հանդես է գալիս իբրև հմուտ քննիչ,
ով քննում, պեղում է մարդկային հոգու բոլոր ծալքե-
րը և բացահայտելով մարդկային բոլոր, այդ թվում՝
ծածուկ մեղքերը, այնուհետև, որպես դատախազ՝
Աստծո առջև ամբաստանում է մարդուն: Նարեկացին՝
իբրև դատախազ, ներկայացնում է մարդկային մահա-
ռիթ մեղքերի դժոխարմատ ծառի դառն պտուղները,
որոնք մարդու համար ընտանի թշնամիներ են, հակա-
ռակորդ հարազատներ և դավաճան որդիներ, դրանք
մանրամասն նշում է և ցույց տալիս իրենց իսկ անու-
նով (Բան ԾԶ, Ա): Այդ պտուղներն են նանրախոր-
հուրդ սիրտը, չարախոս բերանը, հայրատատես աչքը,
վրիպալուր ականջը, մահաճիգ ձեռքերը, անփորձ
երիկամունքը, մոլորաշավիղ ոտքերը, աներկյուղ ըն-
թացքը, խոտորնակի հետքը, ծխախառն շունչը, խա-
վարային զնացքը, քարահանգույն լյարդը, դատարկ
խորհուրդը, անկայուն կամքը, անփոփոխ չարիքը,
սասանյալ բարեմասնությունը, տարագիր հոգին, վա-
ճառված ավանդը և այլն, և այլն (Բան ԾԶ, Բ): Այս
մեղքերից և այլ բազմաթիվ վնասակար խարդախու-
թյուններից մարդը կամ հիմարաբար խաբվում է, կամ
սկարաբար տրվում նրանց՝ դրանով իսկ ինքն իրեն
կամովին մատնելով մահվան (Բան ԾԶ, Բ):

Նարեկացին՝ իբրև դատախազ, մարդու անպա-
տումները պատմում է, ամոթալի արարքները նշավա-
կում, գաղտնիքները հրապարակում, ծածուկները
հայտնում, թաքցրածներն ի ցույց հանում, ամփոփ-
վածները տարածում, դառնություն մաղձը ժայթքում,
գործակցությունը Արչարին՝ մատնում, վերքերի ամ-
բարված թարախը քամում, մեղքերի խորությունը

ծանուցում, կեղծիքների ծածկույթը մի կողմ քաշում, տգեղություն վերցնում, ամոթանքի զգեստը մերկացնում, գարշելիներն ի հայտ հանում, մահվան մրուրը փսխում, հոգու խոցերի պալարներն Աստծո առջև բացում: Այսպես Նարեկացին դատախազին կանգնեցնում է դատավորի հանդեպ (Բան ԿԵ, Ա):

Գրիգոր Նարեկացին՝ իբրև դատախազ, ներկայացնում է նաև մեղքերով տագնապողի տանջալի հոգեվիճակը: Նա հոգնաբեկ է իր հանգստի մեջ և խրախճանքում՝ տրտում, դեմքով ժպտում է և մտքով՝ խոցված, երեսը ծիծղուն ու աչքն արտասվագին, առերևույթ սփոփված է ձևացնում իրեն, իսկ արտասուքը վկայում է սրտի դառնություն մասին) Բան Լ, Բ): Մեղավորն այդպիսին է նաև բազմաթիվ այլ հարցերում, նրա հոգին երկփեղկված է, որովհետև մեղքերի պատճառով զոցվել է իր իրավունքների Մատյանը⁴⁵, կտրել է իր պատասխան տալու հույսը, փակել է համարձակություն ճամփան և իսկապես, նա տարակուսյալ կանգնել է երկու ճանապարհների վրա (Բան Լ, Գ):

Նարեկացին՝ իբրև դատախազ, թվարկելով մարդամբաստանյալի բազմաթիվ մեղքերը և ներկայացնելով նրա անսփոփելի հոգեվիճակը, դիմում է Դատավորին և հարցնում, թե երկայնամտությամբ Նա որքան՞ պիտի համբերի այդքան մեղքերին, որքան՞ պիտի ների, ինչպե՞ս պիտի լռի, և մանավանդ, ինչպե՞ս պիտի հանդուրժի, ինչպե՞ս պիտի գանակոծություն չենթարկի մահու սատակման արժանի մեղավորին (Բան ԾԶ, Գ):

45 Գ. Նարեկացին նկատի ունի մարդու հիմնարար իրավունքներն ու ազատությունները, որոնք կարող են սահմանափակվել մեղք գործած, հանցանք կատարած անձի նկատմամբ:

Այնուհետև ապաշխարություն դատաստանում Նարեկացին հանդես է գալիս իբրև ամբաստանյալ: Հարկ է նշել, որ Մատյանում դատախազի մեղադրանքները և ամբաստանյալի խոստովանությունները հաճախ այնպես են միաձուլված, որ նրանց դժվար է միմյանցից զատել: Այնուամենայնիվ, դատախազի և ամբաստանյալի ելույթները տարբերվում են, և Մատյանի դատավարական կողմը բացահայտելու համար այդ ելույթների սահմանազատումը կարևոր է: Գրիգոր Նարեկացին վստահ է, որ ինչպես առանց Քրիստոսի մարդկային հոգիներին փրկություն չկա և ոչ էլ առանց աչքի տեսողության՝ լույսի զվարճանք, և կամ առանց արևածագի՝ արևի քաղցրություն, այդպես էլ առանց ծածուկ մեղքերի խոստովանության և ինքնապարսավ մեղադրանքների՝ չկա քավություն (Բան Ծ, Ա):

Նարեկացին՝ որպես ամբաստանյալ, միանում է դատախազին, և իրեն հանցապարտ համարելով, ինքն իրեն՝ փրկությունից զուրկ անհամոզելի չարագործին, քարկոծում է դառը խոսքերով: Նա խոստովանում է, որ թեպետ իրեն նեղողներից ոմանց սատակեցնում է, սակայն ոմանց էլ ուժ է տալիս, որ կենդանանան, դրանով իսկ անդարձ կորստյան է մատնում իր հոգին: Ինքը դառնություն տունկ է, որ ծաղկեցնում է անառակ վարքի գարշությունը, ապականաբեր և մահատույզ բարոնակ է, որ երկնում է կորստյան գինին, Քանանի զավակ է, դժոխքի ժառանգ, տանջանքի նյութ, ապերախտ ու ապաշնորհ, մշտապես մեղավոր, Աստծո քաղցրությունը դառնացնող, չար ու վատ ծառա, չարագործության մեջ իմաստուն, զազրելի ժանտագործության մեջ՝ ժիր, փութաջան՝ Տիրոջը բարկացնելու մեջ, մշտաշարժ սատանայական գյուտերի մեջ, հանապազօրյա վիշտ՝ Արարչին, թույլ, ծուլ,

դանդաղ, անարի, տիրադրուժ և երախտամոռ պաշտոնյա (Բան է, Բ): Եվ Նարեկացին բազմաթիվ «վայերով» սգում է իր մեղավոր հոգու համար, որը դարձել է ծանր և դժվարին մեղքերի բեռնակիր (Բան է, Գ): Նա խոստովանում է, որ ամեն կողմից ամբողջովին բռնված է մահաբեր երկունքի բորբոքումներով և մի լավ բանի մեջ ոչ մի կերպ պիտանի չէ Աստծուն:

Նա ողբում է այն որովայնը, որ իրեն երկնել է, ողբում է այն ստինքները, որ իրեն սնել են, ապա ափսոսում, որ կաթի հետ մակարդված մաղձ չի ծծել և իրեն քաղցրության հետ դառնություն չի տրվել (Բան ԻԲ, Գ): Նարեկացին հյուսում է կական և կողկողազին հառաչ-հեծություն, դառնաթախիծ լաց, արտասվազին նվազ և վերստին սկսում պաղատանքները՝ խոստովանորեն և գղջողաբար (Բան ԻԷ, Ա): Յուցաբերելով խոնարհություն հոգեկեցույց՝ նա թախանձագին ասում է. «Մեղա՛ ես Մեծիդ բարերարությանն, անարգս՛ մեղա՛, մեղա՛ ծագումիդ ճառագայթներին, խավարս մեղա՛, մեղա՛ շնորհիդ երախտիքներին, արդարև մեղա՛. մեղա՛ երկնային գթառատ սիրուդ, հայտնապես մեղա՛. մեղա՛ ոչնչից կյանք ստեղծողիդ, ստուգիվ մեղա՛. մեղա՛ գերագույն գոգիդ գրգալիր, անսահման մեղա՛. մեղա՛ աննվազ լույսիդ վայելմանն, նենգողս մեղա՛. մեղա՛ ճաշակմանն անճառ քո կենաց, բյուր անգամ մեղա՛. մեղա՛ միշտ անհաս քո պարզեցներին, հանապաղ մեղա՛, մեղա՛ քո գովյալ մարմնին Աստուծո, մահու չափ մեղա՛. մեղա՛ Արարչիդ պաշտելի արյանն, իսկապես մեղա՛» (Բան ԻԷ, Բ):

Գրիգոր Նարեկացին գիտակցում է, որ իր հոգեղեն անոթը քայքայված ու խորտակված է, իր պատկերը և հոգին հնացած է մեղքերով, իսկ հոգին պահպանող մարմնի խորանի շինվածքը՝ խախտված: Այդ պատճա-

ռով ինքն արժանի է ցանկացած պատժի: Աստված արդար է իր իրավունքի մեջ և հաղթող՝ իր դատաստանում: Եթե Աստված իրեն մատնի մահվան՝ ճշմարիտ արած կլինի, եթե դատապարտի, այստեղից սկսելով տանջողական կշտամբությունը՝ այդ կլինի ճիշտ հատուցում: Եթե անդունդների խորքը սուզի, եթե դարեցնի կենդանության շարժումները, եթե ունայնացնի իր խոսքի գորությունը, եթե ստվերացնի աչքերի պատուհանները, եթե իրենից հետ առնի կյանքի ճաշակը, եթե իրեն զրկի ընդհանրական կերակրից, եթե կարճացնի իր օրերի երկարությունը, եթե իջնող քաղցր ցողի հետ վերևից հուր թափի, եթե աստվածային խոսքը լսելուց հետո իրեն քաղցած թողնի և եթե այլ բազմաթիվ ձևերով պատժի՝ տարտարոսից վատ, գեհենից սաստիկ, որդերից թունոտ, խավարից տարակուսելի, խորխորատից երկյուղալի, մերկությունից ողորմելի չարչարանքի նոր գործիքներ կազմելով, ինքն անձամբ կվկայի, թե արժանի է այդ բոլոր պատիժներին (Բան ԺԹ, Բ):

Գրիգոր Նարեկացին համոզված է, որ պատիժը պետք է համապատասխանի կատարած հանցանքին, և քանի որ իր մեղքերը նման են իրար, ուրեմն նրանց հատուցումներն էլ պետք է որ նման լինեն իրարու, քանզի հանցանքն ու պատիժը պատկերակից են, միատեսակ և զուգակիչ: Այսպես՝ քանի որ ինքը Չերմ սիրով չի մոտեցել ընկերոջ կարիքներին, իրավացի կլինի, որ առաջին իսկ վտանգի պահին սառի տազնապած: Քանզի ինքը չի սանձել ապերասան ցանկությունները, ուստի իրեն՝ եղկելուն, արժանի է, որ կրի կիզումն անզովանալի: Եվ քանի որ ինքը չի սիրել Աստծո լույսի ավետիսը, արդար կլինի, որ մոլորագնաց խարխափի կորստյան մեզի թանձր խավարում:

պաշտպանն է բոլոր հուսացողների և բոլորի բարեխնամ տերը, զթած է, մարդասեր և հզոր, Նարեկացին խնդրում է նայել իր վրա, դարձյալ ընդունել իրեն որպես զղջացածի, խոստովանածի (Բան Ի, Գ):

Նարեկացին դիմում է նաև Հիսուս Քրիստոսին՝ կենդանի Աստծու՝ Երկնքի և երկրի Արարչին, Ով ջուր է տալիս ծարավներին անջուր անապատում, Ով օրհնյալ է, բարեգութ, հզոր, մարդասեր, երկայնամիտ, խնամակալ, հնարավոր այցելու, աննախանձ պաշտպան, հաղթող պահապան և անկորուստ կյանք, երկնային միջնորդ, աննվազ լիություն, տոնելի երանություն, և Նրան խնդրում է երկարել ողորմության աջ ձեռքը, ընդունել իրեն և քավված ներկայացնել Սուրբ Հոգուն, որպեսզի նա հաշտվի և վերադառնա իր մեջ և մաքուր կամքով իրեն սրբազործելով՝ Հորը ընծայելով, անբաժանելիորեն կապի, միացնի Աստծո հետ (Բան ԻԴ, Գ):

Արքայություն չէ, որ Նարեկացին խնդրում է Աստծուց, այլ միայն տանջանքների թեթևացում, ոչ թե հույս ունի բնակվել լույսի մեջ ապրողների հետ, այլ՝ զգայական շնչով խավարի մեջ, զգայականների հետ, խնդրում է լինել ոչ թե բարձրերի, այլ խորտակվածների և բեկյալների հետ (Բան Լ, Բ): Աստված բարեգութ է, ողորմած, Նա բարձրացել է՝ ասելով, թե՝ «ես ողորմած Տեր եմ», իր գթությամբ Նա է տիրում բոլորին, Նրա մեջ չկա խավարի մասնիկ, և չկա բարություն առանց Նրա (Բան Լ, Դ):

Նարեկացին, իրեն դասելով պատժապարտների կարգը, ողորմություն է խնդրում Աստծուց՝ իր աղոթքները միացնելով բոլոր զղջացողների աղոթքադերաներին, որպեսզի իր համայնապատում խոստովանությամբ այլևս պետք չունենալով «ավա՛ղ» բա-

ցականչելու, մեկ անգամ ընդմիջտ մաքրվի Աստծո օրհնյալ հրամանով (Բան ԼԲ, Ա): Եվ նա, ծունկի գալով Բարերարի քաղցրության առջև, փոփում է հողին՝ ցույց տալու համար, թե ինչպես է ինքը ի մահ գլորվում: Ինքը, որ սողունի նման սահելով և անասնական գետնաքարշությամբ կամավոր կերպով իրեն դամել է այս կորստական անցավոր կյանքին, այժմ հենված Տիրոջը, Նրա երախտիքներից պատկառելով, կիսով չափ պիտի կանգնի դարձյալ, կիսաբաց դեմքը հակած դեպի վար և աչքը՝ դեպի վեր, խղճալի հայացք հառելով Տիրոջը, Ով մոտիկ է մարդկանց հեծություններին և ողորմություն է բոլորովին ու համակ քաղցրություն (Բան ԼԲ, Բ):

Ամեն տեսնող աչք նայում է Տիրոջը՝ բոլորի Աստծուն, և Նարեկացին խնդրում է Աստծուց, որ Նա էլ նայի իրեն հառաչածայն պաղատող բոլոր ծառաներին: Նա խնդրում է, որ Աստված իր գթառատ սիրով ձմռան խստաշունչ հողմերը փոխարկի հանդարտ, մեղմաշունչ օդի, սաստիկ մրրիկը՝ ախորժ գեփյուռի, երկչոտ կասկածները՝ մեծ վստահության, պատիժների պատուհասները՝ երանության, թախծազին տազնապները՝ հոգևոր խրախճանքի, ծփանուտ ալեկոծությունները փոխի խաղաղության: Նա խնդրում է, որ իր կյանքի նավի դեկի թիավարումները հասնեն ապահով նավահանգստի, մեղքերի բեռների բերքը փոխարկվի շնորհների թոշակի, մեղքերի մուրհակները ոչնչանան, կարթերը կտրվեն, որոգայթները հեռացվեն, կապանքները կտրատվեն, վիճը վանվի, վնասները վերանան, պատրանքները ցնդեն, մեղքերը ջրվեն, պարտաթղթերը պատուվեն, լուծը խորտակվի, քեղիքը քանդվի: Աստված այդ ամենը կարող է իրականցնել, քանզի ամեն ինչում հզոր է ու բարերար բո-

լորի համար, կամենում է, որ ամենքն ապրեն, և բոլորի փրկությունն է ուզում (Բան ԼԲ, Գ): Նարեկացին անվերջ խնդրում է Տիրոջը, որ Նա վերստին հարդարի իր հոգին՝ նրա տաղավար մարմնի հետ, փրկի իրեն մեղքի և մահվան ճիրաններից, բժշկություն պարգևի իրեն (Բան Խ, ԽԷ, ԽԹ, Ծ, ԾԷ):

Նարեկացին Աստծուց խնդրում է ոչ միայն մեղքերի թողություն, այլև ուժ և զորություն և պաշտպանություն՝ երբեք այլևս մեղք չգործելու համար: Նա խնդրում է, որ Աստված Իր երկնաստեղծ ձեռքով պաշտպանի, բարձրացած աջով զորացնի, ամենակալ թևերով ամփոփի, աստվածային խնամքով ծածկի, վերնայինների վերակացությամբ, անմահների գումարտակով շուրջանակի պատսպարի իրեն: Նա խնդրում է զվարթունների զինվորներով վանել ընդդիմամարտին, Աստվածածնի մաղթանքներով պատսպարել, անդրանիկների բանակները բարի պահպան կարգել իր վրա: Թող Աստված աչքերի հետ բացի նաև իր մտքի տեսանելիքները, շնչի հետ զգաստացնի նաև իր ծանրաբեռն կրքերի դանդաղությունը, վերացնի իր մարմնի թանձրությունը: Լույսը բացվելիս թող Աստծո ողորմությունն էլ ծագի իր վրա և արևի հետ՝ թող Աստծո արդարության արեգակը մտնի իր նեղ սիրտը, թող Աստծո փառքի ճառագայթը ջահավորվի իր մտքի խորհրդարանում և խաչի խաչակնքումը թող համասփյուռ տարածվի իր մարմնի և հոգու մեջ (Բան ԶԴ, Բ):

Խոստովանելով իր մեղքերը, թողություն և զորություն խնդրելով՝ Նարեկացին դիմում է Սուրբ Մարիամ Աստվածածնին, սուրբ հրեշտակներին և բոլոր սրբերին, որոնք նրա պաշտպաններն են ապաշխարու-

թյան դատաստանում, և խնդրում է նրանց բարեխոսությունը: Դիմելով Տիրամորը՝ մարդկանց համար հզորագույն բարեխոսին, Նարեկացին, երեսը հողին, պաղատում է բարեխոս լինել իր՝ մեղավորի համար և մաղթել քավություն (Բան ԻԶ, Բ): Նարեկացին այդքան հուսահատությունների և ահարկու սրտաբեկություն, ահաբեկիչ սաստկություն, աստվածային բարկության ենթարկվելուց հետո թախծալի հոգով իսպառ աղաչում է Սուրբ Աստվածածնին ընդունել իր աղերսալի աղոթքն ու Աստծուն ընծայել իբրև սեփական պաղատանքը: Սուրբ Մարիամ Աստվածածինը բարձյալ Տիրոջ՝ Հիսուսի մայրն է, Նրան ծնել է անճառորեն՝ բովանդակ մարմնով և ամբողջովին Իր աստվածությունը, Ով փառավորված է Հոր և Սուրբ Հոգու հետ, համակ էությունը և անքնությունը միացած է մարդկային բնության հետ, ամենայն է և ամեն ինչում, մեկը Երրորդությունից, և Տիրամոր կուսություն մի կաթիլն իր մեջ անձրևելով կարող է կյանք պարգևել իրեն (Բան Զ, Բ, Գ): Նարեկացին դիմում է նաև անմահ, լուսակերպ հրեշտակներին, որոնք իր համար մաքուր բերանով գոչում են անլուռ հանապաօրյա բարեխոսությունը (Բան ԶԱ, Ա): Նարեկացին դիմում է նաև իր մյուս պաշտպաններին՝ սուրբ առաքյալներին, մարտիրոսներին, սրբակենցաղ միայնակ հայրերին (Բան ԶԲ):

Եվ ահա ապաշխարության դատաստանում Սուրբ Մարիամ Աստվածածինն իր թևավոր աղոթքներն է առաքում առ Աստված, խնդրում, աղաչում, բարեխոսում է, արտասվում և ծնկաչոք հաշտություն է հայցում, սուրբ հրեշտակներն աղերսագին խնդրանքներ են ուղղում Աստծուն, սրբազան առաքյալները մաղթանքներն են մատուցում, մարտիրոսներն իրենց ար-

յունընծա, վաստականվեր և քրտնակնդրուկ աղերսանքներն են ուղարկում, սրբակենցաղ մենակյաց հայրերն իրենց արժանավոր աղոթքների և նվիրական խնդրանքների ձայնն են բարձրացնում:

Ցանկացած դատ և դատաստան, ամեն մի դատավարություն ավարտվում է դատարանի վճռով: Բացառություն չի նաև ապաշխարության դատաստանը: Դատավորը զթած է, ողորմած, ներում է այն մեղավորին, որ մի օրում բազմաթիվ անգամ գայթելով՝ վերջապես դարձի է գալիս զղացած, թեկուզ այդ լինի իր վերջին շնչում կամ չարություն գործած միջոցին (Բան Լ, Ա): Աստված ամենագութ է, բարերար, օրհնյալ և երկայնամիտ, կարող, անքնին, անեղծ, անստեղծ և անճառելի, Նրանն են պարզեցնում ու շնորհները: Նա է սկիզբն ու պատճառը բարությունների: Նա ո՛չ թե դատապարտիչ է, այլ ազատարար, ո՛չ թե կորուսիչ է, այլ գտնող, ո՛չ թե մահացուցիչ է, այլ ապրեցնող, ո՛չ թե տարագրիչ է, այլ ժողովող, ո՛չ թե մատնիչ է, այլ փրկող, ո՛չ թե ընկղմիչ է, այլ վեր հանող, ո՛չ թե գլորիչ է, այլ կանգնեցնող, ո՛չ թե անիծիչ է, այլ օրհնող, ո՛չ թե վրիժառու է, այլ ներող, ո՛չ թե թշվառացուցիչ է, այլ մխիթարող: Աստված չի՛ ջնջում, այլ գրում է, չի՛ սասանեցնում, այլ հաստատում է, չի՛ ոտնահարում, այլ սփռվում է, մահված պատճառներ չի՛ հորինում, այլ ապրեցնելու հնարներ է փնտրում, նաև չի՛ մոռանում իր այցելությունը, չի՛ լքում բարին, չի՛ արգելում զթությունը, չի՛ տալիս կորստյան վճիռ, այլ՝ ազատության կտակ (Բան ԶԲ, Ե):

Աստված բարի է և հաճախ բարեգործներին հասանելիքից պարզեցնում է նաև չար ծառային: Այնպես որ մինչ նա բանտի է սպասում իրավամբ, Տերը նրան արքայական ապարանքի մեջ է նստեցնում, մինչ

կանչված է նա տղմուտ գուբի մեջ բնակվելու, նրան ամեն տեսակ կոչունքների մեջ գահերի վրա է բազմեցնում, մինչ նայում է նա, որ աչքերը փորեն, նայվածքը նրա ուղղում՝ դեպի ուրախ բարձունքներ, մինչ սպասում է նա իր մատների ծայրատումին, համարձակության մատանի է մատուցում, մինչ վախենում է գանակոծվելուց, նրան զթառատ իր գիրկն է առնում, մինչ կորստյան է պատրաստվում ահով, բազմության առաջ՝ ի տես բոլորի, վեր է բարձրացնում, մինչ նա սատակիչ մահվան աչք ունի, նրան կյանքի հետ տալիս է և փառք, մինչ սպասում է նրան գլխատեն, նրան պսակով է պայծառացնում (Բան ՀԴ, Բ):

Ձնայած մարդկային մեղքերը շատ են ու անհաշիվ, բայց Տիրոջ հրաշալի ողորմությունը անհամեմատ ավելի է: Բազում են մարդու մեղանշանքները, բայց աստվածային ողորմության հետ համեմատած՝ շատ քիչ են: Հաճախակի են մարդկանց չարությունները, բայց հաղթող է միշտ ամեն բանի դեմ Աստծո մարդասիրությունը: Այդ մարդու համար են սեփական արատները ծանր ու անթվելի, բայց Աստծո համար խիստ թեթև են նրանք ու սահմանափակ: Մարդու հանցանքները քավելու և նրան թողություն պարգևելու համար Աստված բոլորովին ժամանակի կարիք չունի (Բան ՀԴ, Գ):

Քանի որ ապաշխարության դատաստանում Դատավորը զթած է, ողորմած, երկայնամիտ, ուստի ներում է զղացող մեղավորին, թողության դատավճիռ կայացնում, վերցնում է մեղքերը, լուծում անեծքները, քավում պարտքերը, ջնջում հանցանքները (Բան ԶԲ, Ե):

Հատուցման դատաստան, 1669 թ.,

Որմնանկար, Սուրբ Ամենափրկիչ Եկեղեցու Սուրբ Հովսեփ եկեղեցի,
Նոր Ջուլա, Իրան

“Суд Возмездия”, 1669г.

Фреска, Собор Святого Христа Всеспасителя, Церковь Св.Овсепя,

Новая Джульфа, Иран

“The Last Judgment”, 1669,

Fresco, Holy Savior's Cathedral, St. Joseph Church, New Julfa, Iran

Հատուցման դատաստան

Հատուցման դատաստանն էականորեն տարբերվում է ապաշխարության դատաստանից: Թողության դատաստանը տեղի է ունենում մարդու երկրային կյանքի ընթացքում, մինչդեռ Հատուցման դատաստանը՝ մարդու մահից, համընդհանուր հարությունից և մարմինների վերափոխումից հետո: Ապաշխարության դատաստանը նախաձեռնվում է լիովին գղջացող մեղավորի կողմից, մինչդեռ Հատուցման դատաստանը տեղի է ունենում Աստծո նախաձեռնությամբ, անկախ կոնկրետ մարդկանց, ավելի ճիշտ՝ հակառակ նրանց կամքի: Այդ տեսակետից՝ Հատուցման դատաստանը ժամանակակից իրավաբանական պատկերացումներով հավատաքննական (ինկվիզիցիոն) դատավարության տիպ է:

Գրիգոր Նարեկացին սաստիկ տագնապով սարսում է և երկյուղից դողդողում, երբ մտածում է անխուսափելի և անաչառ դատաստանի մասին, որտեղ պետք է կշտամբվեն մարդկանց մեղքերը: Այդ դատաստանն ահավոր է և անպարփակելի, վեր է ամեն մի սահմանումից: Հատուցման դատաստանի օրը հնար չի լինելու ո՛չ խոսքով արդարանալ, ո՛չ վերարկուի տակ պահվել, ո՛չ դիմակավոր՝ կեղծել և ո՛չ երեսպաշտ խոսքերով մոտենալ, ո՛չ շինծու ձևերով խաբել, ո՛չ կցկտուր բառերով ստել, ո՛չ արագոտն փախչել, ո՛չ թիկունք դարձնել, ո՛չ երեսն ի վայր՝ դեմ-

քը հողին քսել և ո՛չ էլ երկրի խորքերում թաքնվել, քանզի ծածկածները բաց են Դատավորի համար և աներևույթները՝ հրապարակված (Բան Դ, Ա): Եթե մեղավորը չի գղջում, արդեն այս կյանքում նրա արդարութունն իսպառ նվազում է և ունայնանում, մեղքերը հայտնի են դառնում և է՛լ ավելի շատանում, չարութունները մնացական են դառնում և մեղավորը՝ կորստական, նրա իրավունքի կշիռն է պակասում, և անիրավութունը՝ գորանում, բարեգործության պտուղներն են հալում և սխալմունքները՝ արձանանում, ավանդը կորում է, դատակնիքը՝ գտնվում, ավետմա կտակն է եղծվում, մահվան մուրհակը՝ գրվում: Մեղավորի կորուստը տեսնելով՝ բարերար Տերը տխրում է, բանսարկուն՝ ուրախանում, հրեշտակների գունդը թախծում է, սատանան՝ խնդասիրտ պար բռնում, վերնական գորքը ողբում է, երկրայինները՝ բերկրում, սպանողի մթերանոցը լցվում է, Ստացողի պարգևը՝ մատնվում, Ստեղծողի շնորհը մոռացվում է, կորուսիչի ծուղակները՝ պահպանվում, Փրկչի երախտիքը հեզնվում է, Բելիարը՝ գվարթանում, կենաց աղբյուրը փակվում է և գոռոզի ժանգը հասնում մեղավոր ժանտին (Բան Դ, Ա): Եվ վա՛յ այն հիմար մեղավորին, որ չի ըմբռնում, թե ծածուկ գործերը հատուցման դատաստանում անպայման հրապարակվելու են, վա՛յ այն ամբարիշտին, որ միշտ անդադրում հյուսում է չարութունների ոստայն և պարարում է մարմինն իբրև կեր անմեռ որդերի, որոնց կտտանքներին անհնար է տոկալ: Երբ մեղավորն ըմպի մահվան բաժակը, ինչպե՞ս պիտի կրի տուգանքը հավիտենական, և երբ նրա եղկելի մարմնից ելնի անարժան հոգին, ինչպե՞ս պիտի ներկայանա ճշմարիտ Դատավորին: Վա՛յ այն մեղավորին, երբ նրա լապտերի

յուղը սպառվի, քանզի եթե մարի, այլևս չի վառվի այն, վա՛յ մեղավորի՝ հատուցման դատաստանի ահեղ և տագնապալից հատուցման համար, երբ առագաստի մուտքը փակվի և նա լսի երկնային թագավորի վճռով կնքված սիրտը դող հանող և սարսափելի այն խոսքն ահավոր, թե՛ «Քեզ չեմ ճանաչում» (Բան Է, Գ):

Հատուցման դատաստանի ժամանակ կորուսյալ մեղավորը ո՛չ կարող է թաքնվել, ո՛չ ազատվել, ո՛չ դուրս գալ մեղքերի բանտից, քանզի բազում են նրա պարտքերը և վճարելիքներն անթվելի: Հատուցման դատաստանում կշտամբանքը սաստիկ է լինելու, և նախատինքը՝ անվախճան, հրեշտակներն անողորմ են լինելու, և Դատավորը՝ անկաշառ, ատյանը հզոր է լինելու, և բեմը՝ անաչառ, կշտամբանքները քստմնելի են լինելու, և հատուցումները՝ անողոք, հրամանն ահարկու է լինելու, և հանդիմանութունները՝ մերկապարանոց: Հատուցման դատաստանի ընթացքում գետերը հրեղեն են լինելու, վտակները՝ անանցանելի, խավարը՝ թանձրամած, մառախուղը՝ անթափանցելի, գուբը՝ անճողողալի, տագնապը՝ մշտնջենավոր, տարտարոսը՝ ամենակուլ, սառնամանիքը՝ անգերծանելի: Այս բոլոր դառնութունները, իբրև անտանելի պատուհասների տաժանելի և դժնդակ օթևաններ, մեղավորի համար են, և նա ժառանգելու է իր գործերի արդյունքը, քանզի նա հեռացել է արդարութունից և պարկեշտության կարգուկանոնից, հոգեպարգև հարստութունների լիութունից է հեռացել (Բան Ը, Ա):

Գրիգոր Նարեկացին հոգու աչքերով կարծես հեռվից տեսնում է հատուցման դատաստանը, ինչպես ինքն է ասում՝ ահավորափայլ հանդեսը հանդերձյալ դատաստանի: Նա նկատում է կանխապես, որ սրբերի համար այն ցերեկ է լուսավոր և հուսալից, իսկ պատ-

ժապարտների պատուհասի համար՝ խավար օր: Հատուցման դատաստանի ընթացքում չկա ոչինչ, որ լինի ապաստան մեղավորի փախուստի համար: Նրան չեն կարող թաքցնել ո՛չ անդունդները խորունկ և, ո՛չ վիհներն անտակ, ո՛չ լեռները բարձրաբերձ և քարանձավները, ո՛չ ժայռերը կարծրակուռ, ո՛չ էլ ծործոր ու ծերպ, ո՛չ փապարները փոսավոր և ո՛չ հոսանքը հեղեղների, ո՛չ բաղիվները խորշերի, ո՛չ շտեմարանները հարկերի, ո՛չ թաքստոցները սենյակների, ո՛չ ծմակները հովիտների, ո՛չ ծործորները դժվարանց, ո՛չ բլուրները բազմակուտակ, ո՛չ քամիները մեծաշունչ և ո՛չ ծովերն անծայր, ո՛չ հորձանքները սահանքների և ո՛չ ափերը հեռավոր, ո՛չ ողբերի ձայները և ո՛չ արցունքի հեղեղները, ո՛չ շարժումը մատների և ո՛չ ձեռքերը վերամբարձ և ո՛չ էլ պաղատանքը շուրթերի (Բան Խ, Ա):

Նարեկացին բավական մանրակրկիտ նկարագրում է նաև հատուցման դատաստանի ընթացքը: Հատուցման դատաստանն ահավոր է, և դատավորը՝ անկաշառ ու անխաբելի, ամոթը՝ սոսկալի և կշտամբանքը՝ սարսափելի, հանդիմանությունն անխուսափելի, տագնապն անճողոպրելի, պակուցումն անխրախուսելի, դողումն անվերջանալի, լույսն անսփոփելի, ատամնակրճտումն անբժշկելի, ապականությունն անողջանալի, հնչելու է աստվածային խոսքի սարսափելի անեծքը, գթությունը փակվելու է և ողորմությունը՝ արգելվելու (Բան ՀԹ, Բ):

Նարեկացին պատկերում է նաև հատուցման դատաստանին ուղեկցող բնական երևույթների փոփոխությունները: Այն ժամանակ երկինքը գալարվելու է, և երկիրն իր հատակով դղրդալու է՝ խռովահույզ ծովի բազմակուտակ կոհակների պես, որոնք նախ՝ խուճա-

պահար փախչում են, ապա՝ դառնում մեկը մյուսի վրա, խափանում են խող ընթացքը երկուստեք ու կանգ են առնում: Լայնատարած գետինը տարուբերվում է և թնդագին բխամբ իրենց հիմունքներից ուժգին ցնցում է բոլոր լեռները և փուլ բերելով՝ հարթում է նրանց: Հալվում և հրդեհվում են բոլոր քարեղեն նյութերն ու տարրերը, այլայլվում և փոփոխվում է անեղձանելի երկինքը և արարածներն իրենց տարերքով առնում են մի նոր ձև ու նոր կերպարանք: Արարածների փոխակերպման հետ մեկտեղ կհրապարակվեն մեր ծածուկ գործերը, և կհայտնվեն մեր անտես կրքերը, մեր վարքն ու կենցաղը ու ողջ ներքինը պարզորեն կպատկերվեն մեր մարմինների վրա (Բան ՀԹ, Բ):

Այնուհետև նկարագրում է հատուցման դատաստանի ընթացքը: Երկնի թագավորն ատյան կնստի՝ հատուցման վճիռն իր ձեռքում պատրաստ: Այնժամ մեղավորների մեջ իսկական խուճապ կսկսվի: Նարեկացուն սարսափեցնում և սոսկում է պատճառում այդ պատկերը՝ ի՞նչ պիտի անի իր ողբալի հոգին այդ մեծ, ամենաահեղ օրը, և այդ մասին մտածելն ավելի սաստիկ է, քան այդ օրվան իրականում հանդիպելը:

Այդ սոսկալի օրը մեղավորների փախուստի խուճապը պատկերելու համար Նարեկացին վկայակոչում է Ամոս մարգարեին: Այդ մարգարեի ժամանակներում մարդիկ ոչ միայն չէին վախենում Աստծո դատաստանից, այլև անհամբերությամբ սպասում էին այդ օրվան: Ամոս մարգարեի ապրած ժամանակաշրջանում իսրայելացիները հույս ունեին, որ իրենք՝ որպես Աստծո ընտրյալ ժողովուրդ, Տիրոջ օրը բարեքներով են ողողվելու: Ամոս մարգարեն, մերկացնելով իսրայելացիների սին հույսերը, ցույց է տալիս, որ Տիրոջ օրը մահացու վտանգ է սպառնում բոլորին: Այդ վտանգը

անգերծանելի է, և խոսսափելով մեկից՝ կարելի է ընկնել մեկ ուրիշ՝ ավելի մեծ վտանգի սպառնալիքի մեջ: Ամոս մարգարեն իսրայելացիներին ասում է, «Վա՛յ Տիրոջ օրը ցանկացողին. Ձեր ինչի՞ն է պետք Տիրոջ օրը, այն խավար է և ոչ թե լույս» (Ամոս 5, 18): Հատուցման դատաստանի ընթացքում մեղավորների տաճնապալից փախուստի անգերծանելի վիճակը Նարեկացին արտահայտում է Ամոս մարգարեի առակավոր օրինակով, թե՛ մի մարդ փախչում է առյուծի ձեռքից և պատահում է նրան արջը, և երբ արջից էլ խույս տալով հասնում և մտնում է տուն, ձեռքը մեկնում է պատին, օձն է խայթում նրան: Իսկապես Տիրոջ օրը մոլթ է, այն օր է խավարի ու մթան, օր ամպի ու մառախուղի (Սոփոնիա 1, 15, Սաղմոս 34, 8):

Բայց ամենասոսկալին բուն դատաստանն է: Կենակից պահապան հրեշտակը՝ հզոր ոստիկանը, սկսում է իրավացիորեն ամբաստանել մեղավորին: Այստեղ «ոստիկան» եզրն արտահայտում է ոչ թե հասարակական կարգի պահպանություն իրականացնելու, այլ երկրային կյանքի ընթացքում մարդու պահպանություն, խնամարկություն և հոգաբարձություն գործառույթները: Աստան նստած երկնքի Թագավորը, պահապան հրեշտակի ամբաստանությունները լսելով, արդարությունը հանդիմանում է մեղավորին, և Թագավորի սպասավորները աճապարում են առանց խնայելու՝ ոմանց հրավիրում են կյանքի և ոմանց դատապարտում ամոթի: Նրանք ոմանց ծիծաղկոտ և ոմանց՝ մեղավորներին, ահարկու և քստմնելի երես են ցույց տալիս, ոմանց լուսապաճույճ պսակներ են մատուցում, այլոց՝ մահվան կորստյան վճիռ:

Հատուցման դատաստանում արդարներն ավետավոր լուր են ստանում, իսկ մեղավորները՝ անվերջ

վշտերի տխուր գույժ, բարիների համար իսպառ մեռնում է մահվան հաղթանակը, իսկ չարագործների համար մահը մնում է ընդմիշտ տևական: Հատուցման դատաստանում դուռ բխելն արդեն ավելորդ է դառնում և դադարում է գուլթը մեղավորների նկատմամբ: Եվ ահա, բացվում են զարմանահրաշ գրքերը, որ գրված են մինչև դատաստանի օրը, մարդկանց բոլոր պես-պես ծածուկ գործերն այնժամ յուրաքանչյուրի մարմնի վրա իսկույն երևան են գալիս լրիվ դրոշմված և երկրավորների հասկացողություն համար կնքված ու փակված բոլոր անպատմելի խորությունները և անմիջականորեն պատկերանում են բոլորի աչքի առաջ:

Եթե այս աշխարհում ողբ ու արտասուքով կարելի է ձեռք բերել երկինքը, ապա հատուցման դատաստանում ողբն ու արտասուքը ուշացած ունայնություններ են, որոնք արհամարհվում և մերժվում են: Հատուցման դատաստանում լսելի չեն լինելու նաև այս աշխարհից նախօրոք առաքված հառաչագին հեծեծանքները: Պողոս առաքյալն ասում է, որ ով քիչ է սերմանում, քիչ էլ կհնձի, իսկ ով առատորեն է սերմանում, առատորեն էլ կհնձի (Բ Կորնթացիներին 9, 6): Համապատասխանաբար, այստեղ կշեռքով ցանված ողորմությունները հատուցման դատաստանում պայծառ ճրագով ճամփա չեն կարող բացել: Մինչդեռ նախահանցավորների տապանը, տիրանենգների կտակարանը և քրիստոնյաների ահավոր նշանը՝ խաչը, հանդես գալով դատաստանում, մեծաձայն ամբաստանելու են մեղավորին: Նույն այդ սոսկալի վայրում՝ վրեժխնդրության ձորում, հայրերի հաղորդության ուխտը կամ բնական օրենքը, վկայություն անտես խորանը և մեծագույն Աստծո արյունը՝ իբրև ճշմարտախոս ամբաստանողներ, պիտի տարածվեն մեղավորների առաջ:

Հատուցման դատաստանում հուսակտոր մեղավորին մխիթարություն չի լինելու, քանզի եթե նույնիսկ լուսեղեն գորքերն արդարների հետ, որոնք փառավորված են երանությամբ, սարսելու են և դողալու ու սիրտ չեն անելու նայել ահավոր դատաստանին, ի՞նչ պիտի լինի եղկելի մեղավորի և սատակման որդու վիճակը, որը ոչ միայն արժանի չի լինելու պսակի, այլև նրա պատուհասն է լինելու անտանելի, և կորուստը՝ անսպառ (Բան ՀԹ, Գ):

Հատուցման դատաստանում որպես մասնակիցներ հանդես են գալիս բոլորովին այլ անձինք: Եթե ապաշխարության դատաստանում դատավորն Աստված է՝ Սուրբ Երրորդությունը, ապա հատուցման դատաստանում՝ Հիսուս Քրիստոսը, Աստծո մարդացած Որդին, մեկը Աստծո երեք երջանկափառ, համազոր և սքանչելի անձերից, որ վերից խոնարհվեց դեպի այս ստորին երկիրը (Բան ԼԴ, Ե): Այդ կապակցությամբ Ավետարանում կարդում ենք. «Հայրը ոչ մեկի չի դատում, այլ դատելու իշխանությունն ամբողջությամբ հանձնել է Որդուն, որպեսզի բոլորն էլ պատվեն Որդուն, ինչպես պատվում են Հորը» (Հովհաննես 5, 22-23):

Ի տարբերություն ապաշխարության դատաստանի, Հատուցման դատաստանի մասնակիցներ են նաև առաքյալներն ու սրբերը: Ժամանակին Տերն առաքյալներին ասել է. «Երկրորդ գալստյանը, երբ Մարդու Որդին բազմի իր փառքի աթոռին, դուք էլ, որ հետևեցիք ինձ, պիտի բազմեք տասներկու գահերի վրա՝ դատելու Իսրայելի տասներկու ցեղերին» (Մատթեոս 19, 28): Իսկ Պողոս առաքյալն ասել է. «Մի՞թե չգիտեք, որ Աստծո ժողովուրդն է դատելու աշխարհը» (Ա. Կորնթացիներին 6,2): Այսպիսով, թե՛ առաքյալները, թե՛ սրբերը Հատուցման դատաստանի մաս-

նակիցներ են, նրանք դատավորի օգնականներն են, դատավարությանն օժանդակող անձինք: Նրանք հարաբերական իմաստով են դատավոր, միակ Դատավորը Հիսուս Քրիստոսն է, սակայն իրենց անթերի վարքով և Աստծուն անսահման նվիրվածությամբ հանդես են գալու ամեն տեսակի արատները մերկացնողների դերում: Այստեղ առաքյալները և սրբերը օժանդակելու են Դատավորին՝ Հատուցման դատաստանն իրականացնելու գործում, ինչպես երկրային արքաներին են շրջապատում և օգնում երկրային դատավարություն իրականացնել երկրային թագավորի բազմաթիվ պալատականները, խորհրդականներն ու օգնականները:

Հատուցման դատաստանում փոխվում են նաև դատախազները: Եթե ապաշխարության դատաստանում գղջացող մեղավորներից յուրաքանչյուրն ինքն է իրեն ամբաստանող դատախազը, ապա հատուցման դատաստանում որպես դատախազներ են հանդես գալիս մարդկանց պահապան հրեշտակները:

Քրիստոնեական վարդապետության համաձայն՝ հրեշտակները կարևոր դեր են խաղում մարդու կյանքում՝ ինչպես այս աշխարհում, այնպես էլ հանդերձյալում: Հրեշտակները մարդկանց պահպանությունն իրականացնում են՝ նրանց բարի գործերի հորդորելով, մեղքի մեջ ընկնելուց պահպանելով, մեղքի մեջ ընկնելուց հետո ոտքի կանգնեցնելով, սատանայի կամեցածի չափ չարիք գործելը սահմանափակելով:⁴⁶ Մարդու կյանքում առանձնահատուկ դերակատարում ունի պահապան հրեշտակը: Երբ մանուկը ստանում է բանական հոգի, նրա վրա կարգվում է պահապան հրեշտակ՝ մինչև մահ: Պահապան հրեշտակը մարդուն օգ-

նում է բարի գործերում, պահպանում է չարից ու չարիքից: Միաժամանակ, երբ մարդը մեղք է գործում, պահպան հրեշտակը գրի է առնում մեղքը, և այդպես ստեղծվում է յուրաքանչյուր մարդու «հանցանքների» գիրը:⁴⁷ Այդ հանցանքների գիրը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ յուրատեսակ մեղադրական եզրակացություն: Հատուցման դատաստանում պահպան հրեշտակները հրապարակելու են մարդկանց հանցանքների գրերը՝ մեղադրական եզրակացությունները, դրանով իսկ վերածվելու են մարդկանց հոգիներն ամբաստանող դատախազների:

Ինչ վերաբերում է մյուս հրեշտակներին, ապա նրանք Հատուցման դատաստանում հանդես են գալիս որպես մեղադրող վկաներ: Հրեշտակները մարդկանց երկրային կյանքում միշտ դեգերում են նրանց շուրջը, կարեկցում են մարդկանց և ուզում են, որ մարդիկ բախտավոր լինեն և կենդանությունը հավիտենական՝ ազդվում են մարդկանց փրկության համար՝ այս խոսքն ասելով. «Քո ձեռքի գործը մի՛ անտեսիր դու»: Երկրային կյանքում է, որ հրեշտակները մարդկանց բարեխոսներն են, ապաշխարության դատաստանում՝ նրանց պաշտպանները: Բայց Հատուցման ահավոր դատաստանում հրեշտակները գալու են որպես վկաներ՝ մարդկանց հանցանքները մերկացնող և նրանց ամբաստանող վկաներ: Հատուցման դատաստանում՝ ահավոր ատյանի առաջ նրանք լինելու են իրավախնդիր և մարդկանց համար հաշվետու, թեև այնտեղ էլ մարդկանց կարեկցելով՝ հնչեցնելու են իրենց հառաչածայն մշտանվեր երգը. «Ողորմի՛ր, ո՛վ Տեր, Դո՛ւ ստեղծեցիր, դու մի՛ կորցնի» (Բան 2Ա, Բ):

47 Ս. Ներսես Ընդհալի, Հավատով խոստովանիմ, Ս. Էջմիածին, 2009, էջ 21:

Հատուցման դատաստանում հրեշտակները կատարում են նաև դատական կատարածոների գործառույթներ: Այսպես՝ Ավետարանում կարդում ենք. «Եվ երբ մեծաձայն փողը հնչի, նա իր հրեշտակներին կուղարկի, որպեսզի հավաքեն իր ընտրյալներին աշխարհի չորս կողմերից՝ երկնքի մեկ ծայրից մինչև մյուսը» (Մատթեոս 24, 31): Հրեշտակները՝ որպես դատական կատարածոներ, կատարում են նաև այլ պարտականություններ: Մասնավորապես, Ավետարանում ասված է հետևյալը. «Մարդու Որդին պիտի ուղարկի իր հրեշտակներին, որոնք իր արքայությունից պիտի հավաքեն բոլոր նրանց, ովքեր գայթակղության պատճառ են դառնում ու չարիք են գործում: Եվ նրանց պիտի նետեն բոցավառ հնոցի մեջ» (Մատթեոս 13, 41-42):

Ի տարբերություն ապաշխարության դատաստանի, որտեղ ամբաստանյալը մեղսագործ մարդն է ընդհանրապես, Հատուցման դատաստանում ամբաստանյալները նորացված մարմիններով կոնկրետ մարդիկ են, և՛ քրիստոնյաները, և՛ ոչ քրիստոնյաները: Հատուցման դատաստանում որպես ամբաստանյալներ հանդես են գալիս ոչ միայն մարդիկ, այլև մեղանշած հրեշտակները: Այս հետևությունը բխում է առաքյալների խոսքերից: Պետրոս առաքյալն ասում է. «Քանզի Աստված մեղանշած հրեշտակներին անգամ չխնայեց, այլ նրանց նետել տվեց տարտարոսը, որտեղ խավարի կապանքներով կապված՝ նրանք պահվում են մինչև դատաստանի օրը» (Բ Պետրոս 2, 4): Եվ Հուդա Տյառնեղբայրն էլ ասում. « Հիչեցեք նույնպես, թե Աստված ինչպես վարվեց այն հրեշտակների հետ, որոնք չգոհանալով իրենց տրված իշխանությունամբ, դուրս եկան իրենց սահմաններից, և Աստված մշտնջենական կապանքներով նրանց պահում է խավարի մեջ,

մինչև որ գա դատաստանի մեծ օրը» (Հուդա, 6):

Հատուցման դատաստանում ամբաստանյալները՝ նորացված մարմիններով մարդիկ, ինչպես նաև մեղանչած հրեշտակները, ամբաստանվելու են Աստծո դեմ մեղանչելու մեջ: Ամբաստանյալներից յուրաքանչյուրը պատասխանատվություն է կրելու սեփական մեղսագործությունների համար: Այսինքն՝ ինչպես ապաշխարություն, այնպես էլ Հատուցման դատաստանում քննության առարկան միևնույնն է՝ մեղքը:

Ապաշխարության և Հատուցման դատաստանները միմյանցից տարբերվում են նաև դատավարության բնույթով և վախճանով: Եթե ապաշխարության դատաստանը ողորմության, գթության, ներողության և թողության դատաստան է, ապա Հատուցման դատաստանը՝ արդարության և հատուցման: Եթե ապաշխարության դատաստանում Դատավորը գթասիրտ է և ներող, ապա Հատուցման դատաստանում՝ անաչառ և արդար:

Հատուցման դատաստանում սոսկալի է լինելու ամբաստանյալների վիճակը: Դատավորի պակուցիչ սպառնալիքից կսավառնեն սերովբեները և կթևամփոփվեն քերովբեները, լուսակերպերի պարերը կպարուրվեն, երկնային բոլոր պետությունները հիազարհուր կերկնչեն, դեերը կգարհուրեն, չարի գնդերը կընկնեն, խավարասեր ոգիները կչքվեն, օտարի հրեշտակներն անդունդ կգլորվեն, ընդդիմամարտների հարձակումները կխափանվեն խաչի նշանով, քինոտ ամաղեկացիները կփակվեն բանտի խորքերում, հակառակորդի խմբերը կպաշարվեն անլուծելի հանգուցումներով, մահազենների գումարտակները անգերծ կարգելափակվեն զնդանում, դեերը կպրկվեն Տիրոջ ահեղ հրամանի մետաղների մեջ, ընդդիմախոսները կլռեն ու

կպապանձվեն, աներևույթների բազմությունը կպարավանդվին կորստյան հյուծմամբ, անլույծ շղթաների մեջ կնեղվեն առաքյալները Նեոի (Բան ՂԱ, Ա):

Հատուցման դատաստանում հատկապես ծանր է լինելու մեղանչած, բայց չապաշխարած մարդկանց վիճակը: Չապաշխարած մեղավորների վիճակը ծանր է նաև երկրային կյանքի ընթացքում՝ այստեղ, բայց առավել ծանր է լինելու Հատուցման դատաստանում՝ այնտեղ: Եթե այստեղ մեղավորն անգոսնված է, այնտեղ՝ խայտառակված է լինելու, այստեղ՝ ծաղրված և այնտեղ՝ նախատված, այստեղ՝ անարգված և այնտեղ՝ հանդիմանված, այստեղ՝ ապշած և այնտեղ՝ լքված, այստեղ՝ հեծություն և այնտեղ՝ հառաչանք, այստեղ՝ կասկածներ և այնտեղ՝ վախճան, այստեղ՝ վախ ու վիշտ և այնտեղ՝ հատուցում, այստեղ՝ արկածներ և այնտեղ՝ դատաստան, ուր ո՛չ խոսելու իրավունք կա և ո՛չ աղաչելու, ո՛չ օրերը թիվ ունեն և ո՛չ ժամանակը վախճան, ո՛չ հույսի կամուրջ, ո՛չ ողորմության դուռ, ո՛չ աջ պաշտպանող և ո՛չ օգնող ձեռք (Բան ԿԷ, Բ):

Ինչպես այս կյանքում, այնպես էլ հանդերձյալում ազդեցությունը ստեղծում է հակազդեցություն, մասնավորապես, մեղքը ծնում է դատապարտություն, բարիքը՝ պարգև և հանցանքը՝ պատիժ: Դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ինչպես այս կյանքում, այնպես էլ հանդերձյալում կան՝ արդարությունն իր կշիռներով, վճիռն իր հատուցումներով, քննությունն իր լույսով, հանդիմանությունն իր ամոթով, անբիծն իր վաստակներով և մեղավորն իր պատիժներով (Բան ԼԸ, Գ): Արդարությունն իրականացվում է կշիռներով, վճիռն անիմաստ է առանց հատուցման, քննությունն իմանալի լույս է սփռում ծածուկ գործերի վրա և ցրում անգիտության խավարը,

Հանդիմանութիւնն ինքնին ճանապարհ ցույց տվող լապտեր է, մերկութիւնն անբաժանելի է պատկառանքներից, հայտնութիւնը՝ ամոթից, անբիծը՝ վաստակներից և մեղավորը՝ պատժից: Եվ եթե այս կյանքում ինչ-ինչ պատճառներով մեղքին չի հետևում դատապարտութիւնը, բարիքին՝ պարգևը և հանցանքին՝ պատիժը, ապա հավասարակշռութիւնն անպայման վերականգնվում է աշխարհի վախճանից հետո, Հատուցման դատաստանում:

Դատավորը, Հատուցման դատաստանում պարզելով յուրաքանչյուրի արդարութիւնը և անիրավութիւնը, արդարներին զատում է մեղավորներից, արդարներին կանգնեցնում է իր աջ կողմը, իսկ մեղավորներին՝ ձախ կողմը: Այնուհետև հնչում է Հատուցման վճիռը: Դատավորը՝ Հիսուս Քրիստոսը, պիտի ասի իր աջ կողմը կանգնածներին. «Եկե՛ք, իմ Հո՛ր օրհնյալներ, և ժառանգեցե՛ք այն արքայութիւնը, որ պատրաստված է ձեզ համար աշխարհի սկզբից ի վեր, որովհետև ես քաղցած էի, և ինձ կերակրեցիք, ծարավ էի, և ինձ ջուր տվեցիք, օտարական էի, և ինձ խնամեցիք, բանտում էի, և այցելեցիք ինձ»: Այն ժամանակ արդարները կհարցնեն. «Տե՛ր, ե՞րբ տեսանք քեզ քաղցած և կերակրեցինք, կամ ծարավ և ջուր տվեցինք: Ե՞րբ տեսանք քեզ օտարական և ընդունեցինք, կամ մերկ և հագցրեցինք: Ե՞րբ տեսանք քեզ հիվանդ կամ բանտի մեջ և այցի եկանք քեզ»: Դատավորը՝ Թագավորը, պիտի պատասխանի նրանց. «Ասում եմ ձեզ, որովհետև իմ այս փոքր եղբայրներից մեկին արեցիք այդ, ի՛նձ արած եղաք»:

Ապա Նա իր ձախ կողմը կանգնածներին պիտի ասի. «Անիծյալներ՛, հեռացե՛ք ինձնից, գնացե՛ք հավիտենական կրակը, որ պատրաստված է սատանայի

և նրա հրեշտակների համար, որովհետև ես քաղցած էի, և ինձ չկերակրեցիք, ծարավ էի, և ինձ ջուր չտվեցիք, օտարական էի, և ինձ չընդունեցիք, մերկ էի, և ինձ չհագցրիք, հիվանդ էի ու բանտի մեջ, սակայն այցի չեկաք ինձ»: Այն ժամանակ նրանք պիտի հարցնեն. «Տե՛ր, ե՞րբ քեզ տեսանք քաղցած, ծարավ, օտարական, մերկ, հիվանդ կամ բանտի մեջ ու չօգնեցինք քեզ»: Դատավորը՝ Թագավորը, պիտի պատասխանի նրանց. «Ասում եմ ձեզ, որովհետև իմ այս փոքր եղբայրներից մեկին չօգնեցիք, ի՛նձ օգնած չեղաք»: Եվ այսպես, նրանք պիտի գնան դեպի հավիտենական պատիժ, իսկ արդարները՝ հավիտենական կյանք (Մատթեոս 25,31-46):

Երկյուղո՞ւմ է արդյոք Նարեկացին Հատուցման դատաստանում սպասվող պատժից: Անկասկած, բայց ո՛չ թե ինչպես ծառա, որ սարսափում է տիրոջ կողմից նախատեսված պատիժներից, այլ ինչպես սիրող զավակ, որ երկյուղում է ծնողին վշտացնելուց: Ակնկալո՞ւմ է Հատուցման դատաստանում արդարների համար նախատեսված պարգևներին: Անշուշտ, բայց ոչ թե իբրև մի վարձկան, որն իր աշխատանքի դիմաց հատուցում է ակնկալում, այլ իբրև սիրող զավակ, որն այդ պարգևների միջոցով կարող է ավելի մերձենալ իր ծնողին: Երկյուղելով՝ չերկյուղել, ակնկալելով՝ չակնկալել, ահա՛ այսպիսին է սրբերի հոգևոր տրամադրվածութիւնը, իսկ Նարեկացին մի սուրբ է, ով կգերազասի Աստծո հետ դժոխքում լինել, քան առանց Աստծո՝ դրախտում, չնայած, ուր Աստված է, այնտեղ՝ Նրա արքայութիւնը:

Ավարտելով Սուրբ Գրիգոր Նարեկացու «Մատյան ողբերգութիւն» երկի այս իրավաբանական ընթերցումը՝ հարկ ենք համարում նշել, որ, Նարեկացու

Մատյանն ունի բազմապիսի չափումներ և հատույթներ: Նարեկացուն կարելի է համարել և՛ աստվածաբան, և՛ բանաստեղծ, և՛ բանասեր, և՛ փիլիսոփա, և՛ բարոյագետ: Նրա «Մատյան ողբերգության» աղոթագիրքն ընդգրկում է զգալի իրավաբանական գիտելիքներ, և դեռևս 10-րդ դարում օգտագործվում են եզրույթներ, որոնք իրենց դասական արտացոլումն են ստացել մեր օրերում ինչպես իրավունքի գիտություն, այնպես էլ իրավակիրառ բնագավառում: Սակայն Նարեկացին ամենից առաջ քրիստոնյա ճգնավոր է, ում սիրտը լի է եղել հավատով, հույսով և սիրով, իսկ գլխավոր նպատակը՝ մարդու կատարելությունն ու առաքինությունը:

LEGAL
INTERPRETATIONS OF
THE
BOOK OF PRAYER¹

Speaking to Gregory of Narek² from the Bottom of My Heart

Vardapet³, you are a globally distinguished figure, Armenians canonized you, the Catholic Church named you Doctor of Universal Church. Your greatness is immeasurable, your genius is immense, and your Book of Prayers cannot be compared to anything else with its bottomless mystic depth, spiritual brightness, huge potential and storming language - a unique phenomenon in the history of world culture. The Book of Prayer has religious, philosophical, moral and mystic layers and dimensions; it is a multivariate, multidimensional and multifaceted piece of art. Your "Book" is the spiritual Constitution of any Armenian and contains the value system of Christian civilization of all times.

107

1 Also translated as "Book of Lamentations".

2 Original Armenian name - Grigor Narekatsi/Գրիգոր Նարեկացի:

3 A highly educated archimandrite in the Armenian Apostolic Church tradition who holds a Doctorate in Theology.

The Book of Prayer by Gregory of Narek, in some sense, depicts a unique trial process with the participation of a judge, a prosecutor, the defendant, defenders and witnesses. This trial has a peculiar structure, directions of judicial inquiry, lines of accusation and defense. But, we should remember, that the Book depicts not an earthly trial, but a heavenly trial in its theological sense with distinct peculiarities. In order to reveal those peculiarities, we should always remember that the Book, as a giant spiritual and reflective integrity, is based on three pillars - the Holy Writ, the Symbol of Faith of the Armenian Church and the Christian doctrine.

"Narek", undoubtedly is a unique and distinctive composition created by divine inspiration. No such literary work existed ever before, during or after Narekatsi's lifetime, nor will anything of the kind ever be created. Undoubtedly, Narekatsi's "Book of Prayers" was dictated by the holy spirit. In relation to this, Patriarch Hakob Nalyan, a Narek analyzer says: "If the wisdom of Saint Gregory had been merely natural or educational and not deeply inherent, some could possibly compose prayers similar to those by the Saint. But so far no one could compare with the wisdom and sweetness of the Saint which serves as evidence of the Saint's inherent uniqueness. We met similar prayers created by many authors, but they did not have the sweet flow of Gregory's words"⁵.

For centuries the Book by Gregory of Narek was a subject for many comprehensive research projects. The theological, moral, and philosophical aspects of the Book were studied; efforts were made to reveal its poetic features, its connection to neoplatonism and so on. However, surprisingly, the book had never been researched by lawyers, regardless of the numerous legal terms, concepts, notions and formulations in it. In the Book there are such legal notions as a law, a right, a judge, a prosecutor, a witness, an attorney, an investigator, an investigation, a trial, a defendant, an accuser, a criminal offender, a police officer, a jail, a verdict, a punishment and others. Such legal terms are used throughout the Book, and based on this fact we can argue that the Book also has a legal dimension, because the terms are not used as simple notions but are rather used in their philosophical, legal and practical meanings.

Focusing on only one aspect of a multidimensional piece, especially within the Book by Gregory of Narek, narrows down the scope of perception and limits its understanding by the readers, yet this approach also enlarges and enriches perception, if considered together with other dimensions. And from this point of view, it is meaningful to reveal the legal dimension of the Book by Gregory of Narek.

- 4 A chant in the end of praying, a genre of medieval Armenian religious music.
- 5 Hakob Partiarh Nalyan, Book of Interpretation of Vardapet St. Gregory of Narek's - Divine Prayers and Odes, Volume A, Yerevan, 2008, p. 16

The Legal Dimension of the Book by Gregory of Narek

Little information about Gregory of Narek's life has come down to us. It is known that he was born in Narek village in Rshtunyants Gavar⁶ in Vaspurakan region, on the south shore of Van Lake. Supposedly, he was born in 951, but there also exists another opinion that Gregory of Narek was born in 947-949.⁷ He was the son of a famous theologian and churchman Archbishop Khosrov in Andzevatsiats province. Gregory of Narek studied in the Narek monastery with Prior Anania of Narek. The latter was Gregory's mother's uncle. Anania of Narek was a person of an expansive worldview, one of the most educated persons of his era; he was a great theologian and philosopher. Khosrov Andzevatsi, the father of Gregory of Narek, due to his profound respect for Anania of Narek, sent not only his youngest son Gregory of Narek, but also his eldest son Hovhannes, to learn from his tutorship. The latter replaced Anania of Narek after his death. Gregory of Narek had an elder brother Sahak, nothing is known about him, except for

the fact that he was the first scrivener of Khosrov Andzevatsi's poem "Interpretation of Liturgy".

After completing his education Gregory of Narek was ordained Vardapet in his alma mater - Narek Monastery. Gradually he became popularly recognized as skillful theologian and the knowledge about his glory spread all over Vaspurakan region. In 977 King Gourgen of Vaspurakan ordered Gregory of Narek to write the interpretation of "Song of Songs", and he did it brilliantly.

In the 990s, by the order of Bishop Stepanos Mokatsi, Gregory of Narek wrote his "History of the Holy Cross from Aparan" and the Ode to the Holy Cross and Godmother. This trilogy was inspired by the construction of a monastery complex in semi-urban Aparank in Mokats province, where the churches of Protomartyr St. Stephen and Holy Virgin were built next to St. Karapet Church, and later on sacred relics were transferred from St. Karapet Church to the Holy Virgin Church⁸.

In the late 990s Gregory of Narek, collecting several taghs and gandzes⁹, created his collection named "Gandztetr", and in 1000-1003 he completed his masterpiece- The "Book of Prayers".

6 Administrative -territorial division of Ancient Armenia, a province.

7 Tamrazyan H., Life of Saint Gregory of Narek, Yerevan, 2005, p. 10.

8 Tamrazyan H., Life of Saint Gregory of Narek, Yerevan, 2005, p. 27.

9 Genres of medieval religious music.

It is assumed that Gregory of Narek died in 1003 after the completion of his "Book of Prayers".

Saint Gregory of Narek was buried in Narek monastery. His tombstone was an austere, un-inscribed, and unadorned slab of rock. In 1867 the Abbot of Narek Monastery placed a marble tombstone on his grave, with an elegantly engraved image of Gregory of Narek - the Holy Virgin with Jesus in her hands and Gregory of Narek on his knees in front of them. But, in 1918, during the Armenian Genocide, Turk barbarians destroyed the tomb of the Saint and desecrated his grave¹⁰.

10 H.K.Davtyan, E.V.lalayan, "Worldview of Narekatsy", 2003, page 12

The Book by Gregory of Narek, in some sense, depicts a unique trial process with the participation of a judge, a prosecutor, the defendant, defenders and witnesses. This trial has a peculiar structure, directions of judicial inquiry, lines of accusation and defense. But, we should remember, that the Book depicts not an earthly trial, but a heavenly trial in its theological sense with distinct peculiarities. In order to reveal those peculiarities, we should always remember that the Book, as a giant spiritual and reflective integrity, is based on three pillars - the Holy Writ, the Symbol of Faith of the Armenian church and the Christian doctrine.

In the very first chapter of the Book, Gregory of Narek suggests two different trials. The first one is the trial initiated by Gregory of Narek, the second one is that of retribution, which will take place at the end of the world in Iosafat or Kedron valley. This valley is situated between the Temple Mount and Jerusalem; Gregory of Narek names it the Valley of Revenge.

In order to reveal the content and aims of the trial, initiated by Gregory of Narek, the following should be taken into consideration:

The Lord himself wants people to come to trial in front of him. He tells about it through his prophet Isaiah: "And when ye spread forth your hands, I will hide mine eyes from you; yea, when ye make many

prayers, I will not hear: your hands are full of blood!" (Isaiah 1,15)¹¹. For forgiveness the Lord suggests the following: "Wash you, and make you clean; put away the evil of your doings from before mine eyes, cease to do evil. Learn to do well; seek judgment, relieve the oppressed, judge the fatherless, plead for the widow" (Isaiah 1, 16). Only if these conditions are implemented the Lord is ready to listen to the prayers of penitents. "Come now and let us reason together, saith the Lord. Though your sins be as scarlet, they shall be as white as snow; though they be red like crimson, they shall be as wool." (Isaiah 1,18).

Gregory of Narek refers to those words, when he prays the Lord not to let the pleas annoy him, like the raised hands of irreverence Jacob, but look more favorably on it than upon a more sumptuous sacrifice offered with rich smoke. (Prayer 1, A)¹² Trial in front of the Lord is one of manifestations of sacrament of penance.

According to the Christian doctrine, human sins are subdivided into two types: original sins and actual sins. The original sin is inherited from the ancestor Adam, who voluntarily violated the commandment of the Lord and eventually gave in to the power of Satan. Christians are released from this sin by baptism in the name of Christ and purification by Holy Spirit. But, man is created in the image and likeness of God; he is a free and reasonable creature and can commit sins even after being baptized. Those sins are called actual and for washing of them the sacrament of penance was

created. Penance is the key which opens the doors of God's mercy. Without penance and purification from actual sins salvation is impossible, perfection is impossible, and it is also impossible to merge with God in the end. Saint Gregory the Illuminator, when speaking about penance, mentions that virtuous care of benevolent God does not leave those who return to him, God opens a door of virtues, accepts penitents with grateful holy love and cares about those who rely on him. If a penitent, with true confession, and a humble and broken heart mourns in repentance, the Lord grants his mercy onto him, comes to him, because the sinner burst out his hidden bitter gall¹³. Later, Saint Gregor the Illuminator says: "The word of the Lord urges those who are encumbered to penance through confession, draws those who are darkened by sin to fair light, those who are lost to true knowledge it grants correction to those who have lost their way grants correction and reinstates them in life with his confession of a deadly life, eliminating all the falsifications of Satan"¹⁴.

11 English text here and hereinafter is quoted from The Holy Bible, Authorized King James Version, International Bible Society, Colorado Springs, Colorado, USA, 1992

12 English text here and hereinafter is quoted from "Book of Prayers" translated by Thomas J.Samuelian, available at: www.stgregoryofnarek.am/book.php?parent_id=2&type=2&type_1=none. The relevant Prayer segments are mentioned in brackets, true to the original text in Armenian.

13 S.Gregory the Illuminator, Multidimensional Speeches, Tehran, 2003, p. 246.

14 Ibid., p. 247.

Active repentance and redemption of sins, as the aim of criminal punishment and as legal institutional notions, are currently prescribed by criminal and criminal procedure codes of all countries. In particular, Article 37 of the RA Criminal Procedure Code prescribes that proceedings can be dismissed and criminal liability can be excused based on the grounds prescribed by Article 72 of the RA Criminal Code and also on the bases of "active repentance". In this sense, active repentance is a kind of penance for the committed crime.

Gregory of Narek thinks that repentance and penance (penitence) should be equal to the gravity of the committed crime and sin. Otherwise, it may entail mental illness or lead to other negative consequences, affecting the morale and the psyche.

**"Both unruly sin and deep regret
plunge us into damnation,
Being essentially similar even though
from different sources".**

(Prayer 10, A)

116 | Saint Hovnan Mandakuni - a 5th century famous Armenian monk of, calls sinners for penance, saying: "Let's redeem the sins by penance, because one is convicted of impurity of sins not only on the Judgment Day, but even here they suffer from remorse of conscience, and one lives sneaking and with fear, suspecting his familiars, feeling ashamed of the beloved ones, lives with the censure of enemies, threats of judges,

fear of jail and punishment, contradicting the commandments of the Lord and with the awe of horrible sufferings"¹⁵.

The famous medieval thinker Isaac Asori speaks about penance as follows: "Penance is a ship, fear is the captain of this ship, and love is the heavenly harbor. Fear puts us on board that ship of penance, guides us across the stench sea of life and directs us to the heavenly harbor of Love"¹⁶.

The Lord does not punish the sinner at once, but gives time for penance. If sinners continue to commit sins and become engulfed in their sins, the Lord treats them as he treated the fruitless fig tree (Luke 13, 6-9). When speaking with Jesus, his disciples tell him about those Galilaeans whose blood Pilate had mingled with their sacrifices, Jesus answered: "Suppose ye that these Galilaeans were worse sinners than all the other Galilaeans because they suffered such things? I tell you, Nay/; but except ye repent, ye shall all likewise perish. Or those eighteen, upon whom the tower in Siloam fell and slew them, think ye that they were sinners above all men that dwelt in Jerusalem? I tell you, Nay: but except ye repent, ye shall all likewise perish." (Luke 13, 1-5).

According to the norms of the Criminal procedure (Article 212, RA Criminal Procedure Code), the standpoint on accusation held by the accused or the

15 Hovnan Mandakuni, Speeches, Holy Etchmiadzin, 2008, p. 28

16 Reverend Isaac of Nineveh, Selfless Words, 2002, p. 366.

defendant shall be explained by the investigator - the official conducting the preliminary investigation - after the accusation has been brought and by the judge in the course of the judicial trial. Whether he pleads himself guilty in commission of crime and he repents for what was committed? Moreover, the defendant has the right to the last word before the verdict is rendered. Thus, we can see that modern legislation gives an offender (a sinner) time and opportunity for repentance and penance.

The sacrament of penance has three elements two of which - repentance and confession - are the creating parts of sacrament and the third one - retribution - completes the integrity of the sacrament. The last one, in its turn, consists of prayer, lent and mercy.¹⁷ Although those elements are closely interconnected, and function as a whole, but repentance plays the most important role in the sacrament of penance, and is, as a rule, accompanied with tears. The Book by Gregory of Narek is absorbed with repentance and is soaked with tears of repentance.

Article 72 of the RA Criminal Procedure Code sets certain requirements for excusing from criminal liability on grounds of sincere repentance:

- **if the person who committed a crime, voluntarily turned oneself in with remorse,**
- **assisted the solution of the crime, and**
- **compensated or mitigated the damage, inflicted by the crime in some other manner.**

Anania of Narek, Prior of Gregory of Narek, emphasizes the importance of repentance and tears. He teaches that tears, as a virtue, are an expression of love to Christ and a desire for his Kingdom. When a sinner bursts into tears and prays for the forgiveness of his sins, he manifests his willing repentance and urges God to listen to his prayer. Anania of Narek teaches that the virtue of repentance is art. Repentance can appear with or without the efforts of a man, by the will of God. In one case God imposes the awakening of human mind, in another case God suspends the virtue so that man can gain and obtain the virtue due to one's own efforts and fervour¹⁸.

Anania of Narek thought that tears of repentance are very important. He teaches that in order to burst into tears of repentance, one should first of all purify the heart from dirt. Muddy grounds cannot give birth to pure and fresh water, he said. Only after purifying the heart from all kinds of evil one can turn to the Lord with praying whole-hearted prayer. He taught to turn to God with the following words: "As winter comes, severe frosts dry and kill plants and young flowers, but thou, Almighty, bring rains in the spring and grant warmth from the South: the winter ice melts, and the varied flowers are resurrected and once again revived in their full blossom and magnificence:

17 Paul Patriarch from Adrianopolis, Museum of Lecture of Morality, Holy Etchmiadzin, 1999, p. 391.

18 Anania of Narek, Edifying Sermon on Repentance and Tears, Gandzasar, Yerevan, 2002, p. 277.

and, receiving color from earth, each smells with its unique aroma. They are not living beings and cannot pray for their revival, thou, on thy own will, bring spring and renaissance. Whereas I, a living creature, born in thy image and likeness, in continuing obedience, brought a frosty winter onto me in continuing obedience, and the flowers of my mission faded. Now, I pray to thee, Virtuous, grant me spiritual spring, banish the ices of my sins, flood my heart with the rain of mercy, guide my soul to the southern warmth of thy fear which brings water from the bosom of the rock, turn my heart into a bowl of tears"¹⁹. This expanded quotation is to reveal who taught Gregory of Narek and to cross-reference the provisions, reflected in the doctrine of the Book.

If we talk about the legal dimension of the trial initiated by Gregory of Narek, we can argue the following. Nerses Archbishop Melik-Tangyan, in his two-volume work "Armenian Church Law", touches upon the judicial power and church trial and classifies the internal trial, which has moral and spiritual meaning, and the external trial. The internal trial is conducted to a sinner and is implemented by a person, who has the right to act as a priest.

The internal trial is based on sincere faith, the instruction of Jesus given to church on remission and retention, as well as the right to "Receive the Holy Ghost" granted of the Apostles and disciples (John 20,22), according to which, the person entitled to absolve should be a person who was granted the right

of sacred service, i.e. an anointed priest.²⁰ When describing this internal trial, Melik-Tangyan mentions: "The trial on remission and retention, referring to the moral aspect and being connected with inner life more than with external conditions, being based solely on Christian faith, absolving with virtue, received from the Holy spirit absolves the sinner, and that is why this trial is called internal, because the consequence of the trial - repentance - remains secret for the others; whether the sinner does or does not repent with his whole heart; whether he is or is not justified are matters for his conscience and God. It is obvious that this kind of a trial can be conducted only a Christian, who has faith, while a non-Christian and a non-believer remain outside this "remission and retention". As to the external trial, it relates to external public relations, and in its nature, such a trial is a kind of regular worldly judiciary.

It is obvious that when speaking about internal church trial Melik-Tangyan means such components of penance as confession and retribution. The participants of this trial are the sinner and the anointed priest. The sinner confesses his sins and the anointed priest, as a judge, considers the sinner's actions and makes a decision on the retribution for redemption by prayer, lent, charity, or all three together. But, before the sinner confesses to the anointed priest, he should

19 Ibid., p. 285.

20 Melik-Tangyan N., Armenian Church Law, Tehran, 2004, p. 854.

repent. From this point of view, repentance it is not the result of internal trial between the sinner and the anointed priest as Melik-Tangyan claims, but the reason of that trial. A repenting person first confesses his sins to God and prays for remission and only after that does he confess to an anointed priest. This means that the true internal trial is the process between the sinner and God and not the one that takes place between the sinner and an anointed priest. This internal trial is related to the first element of penance -repentance, and as an internal trial, it is a peculiar type of penance trial. In this sense, the trial, initiated by Gregory of Narek, can be called a trial of penance, where the sinner is the defendant and God is the judge.

How does Gregory of Narek initiate the trial of penance? He, placing the fruits of his wavering mind as savory sacrifices on the fire of his grieving soul to be delivered to God in the censer of his will (Prayer 1, A). Gregory of Narek thinks that this grieving mourns that he delivers to Heaven, is speaking liturgy and he hopes that the Lord will find this simple string of words acceptable and will not turn in disdain. He wants this unsolicited gift to reach God, this sacrifice of words from the deep mystery-filled chamber of his feelings, consumed in flames fueled by whatever grace he may have within him (Prayer 1, A). This way he mournfully comes to a trial with God, in other words he appears in front of God for trial.

The trial, initiated by Gregory of Narek, or the trial of penance is nothing but a peculiar trial for con-

viction. We should take into consideration that in traditional societies was exercised the principle of the free application of the law was exercised per which the state interfered in the relations among its subjects only in cases when one of the parties demanded such involvement. In traditional societies one of the manifestations of the principle of free application of the law is the convicting trial, which was initiated by the claim of a plaintiff or the party of accusation, based on their private complaint. In Ancient Babylon, according to laws of Hammurabi, and in the ancient Greek state of Athens persecution on state cases was implemented upon the initiation of any civilian, whereas on private cases only upon the initiative of interested persons and their legal representatives. In the absence of the prosecutor, a case was not initiated even in the existence of the fact of crime. Convicting trial existed in medieval Armenia, in the times of Gregory of Narek, so he was well-informed about these procedures.

In our days, the frames of public and private charge are a subject of legal discussions, and in particular those in the field of criminal procedure law. Article 33 of the RA Criminal Procedure Code prescribes that, based on the gravity and character of the committed crime, in the criminal process criminal persecution is conducted in public and private charges. Criminal proceedings and criminal persecution can be excluded, among the others, in the absence of a claim by the person who initiated the private charge. Private charge cases can be initiated only upon the claim of

the aggrieved person, and criminal prosecution should be terminated in case of reconciliation with the suspect, accused or defendant.

Gregory of Narek attaches particular importance to the bases which provide the successful course of the trial he initiated, that is - the penance trial. These bases are faith and hope. Gregory of Narek is hopeful that the sinner comes out in atonement, the villain leaves justified, the unclear is purified and the sinner with unredeemed sins is non-convicted, is liberated from the slavery of bliss and granted heavenly freedom. There is nothing more magnificent than the heart of a sinner who has rediscovered his sense from the darkness and received the help of God, on the one hand the person bears and outward smile, on the other, he his grievous in his soul. This sinner, although encumbered with his renovated and absolute sins, is deeply drowned in the bottomless abyss of destruction, but keeps sacred relics in his mind and soul as a token of salvation.. That is why the sinner bent under immense sadness, hopeless to find the anticipated good and deprived of the courage for virtue, can hope that he can again obtain the adornments, granted to him originally. Repentance and penance are created by God and are presented as signs of his almightiness in the Gospel.

God confirms repentance and penance as pleasant incense, and they are based on sincere faith and strong hope. The Savior took a token of faith before restoring light to the eyes of blind people (Prayer 11, A).

Gregory of Narek brings a number of examples, when penitents obtain heavenly freedom and are crowned with glory. And there is a proof that even after committing sin, the grace of God persists: testified by the cases of Enoch, Aaron, David and Peter, Eliezer the junior, the prostitute praised by the Lord, the tax collector remembered for his good deed, the Prodigal Son, Paul. They were all raised from their squalid lives into the vault of heaven. Its veil lifted, its curtain drawn, by the promise of our Lord Christ, by whom the divine word is fixed firmly in us, and who is according to the voice of the prophet, the covenant of peace and the seal of constancy," the mediator of our reconciliation, our heavenly advocate, immortal, living and eternal (Prayer 11, B).

And taking refuge in this unclouded assurance, I, who was broken, am restored, who was wretched, am triumphant, who was dissipated, am healed, who was desperately outlawed, find hope, who was condemned to death, find life, who was mortgaged by damnable deeds, find the light, who was debauched by animal pleasures, find heaven, who was twice caught in scandal, again find salvation, who was bound by sin, find the promise of rest, who was shaken by incurable wounds, find the salve of immortality, who was wildly rebellious, find the reins of tranquility, who was a renegade, find calling, who was brazenly self-willed, find humility, who was quarrelsome, find forgiveness. (Prayer 11, C)

The spiritual transformations of the sinful are implemented by Jesus Christ, by the name of his almighty

Father and Spirit of Truth and reciprocity. It means that all this is implemented by the Holy Trinity or God himself. And there is nothing impossible for the Lord. At the dawning of the uneclipsed rays of the mercy of His glory, sins melt away, demons flee, transgressions are erased, bindings are cut and chains undone. The dead are born again, infirmities are cured, wounds are healed, corruption is cleansed, sadness withdraws, sighs retreat, darkness flees, fog departs, twilight vanishes, darkness lifts, the night passes, alarm is banished, evil is destroyed, despair is exiled (Prayer 41, A).

The very-forgiving God came not to destroy our mortal souls, but to give them life. For he alone is in heaven beyond words, and on earth beyond understanding, in the substance of existence unto the ends of the earth, the beginning of everything and the completion of everything in all ways, blessed in the highest (Prayer 41, B).

Thus, the trial initiated by Gregory of Narek, in its sense, is penance trial, which differs from retribution trial.

In order to develop a comprehensive understanding of the legal dimension of the Book by Gregory of Narek it is also necessary to touch upon the issue of retribution trial. One of the important parts of the Christian doctrine is eschatology, the theory of the end of world, the Second Coming, resurrection of mortals and Judgment Day.

Christians were waiting for the end of the world since the 70s, after the destruction of the Jerusalem

temple. In Gregory of Narek's era, people, including Gregory of Narek thought that the end of the world will happen in the year of 1000; similarly many were waiting for the end of the world in the year of 2000. In this occasion Gregory of Narek says: "The day of the Lord is upon us," and in the narrow valley of Jehoshaphat on the banks of the Kidron, those small battle grounds foreshadow on earth victory in the life to come" (Prayer 1, B). But, human speculations on the end of the world are not based on factual circumstances, they are philosophical and that is why they are theoretical. Touching upon the time of the end of the world, Christ said: "But of that day or hour knoweth no man, no, the angels of heaven, but my Father only. But as the days Noe were, so shall also the coming of the Son of man be. For as in the days before the flood, they were eating and drinking, marrying and giving in marriage, up to the day Noe entered the ark; and knew not until the flood came and took them all away; so shall also the coming of the Son of man be." (Matthews 24, 36-39).

Although nobody knows the precise time of the end of the world or the Second coming of the Christ, but the Lord passed certain signs testifying to the upcoming end of the world. Before the end of the world, nations shall be fighting against each other, and kingdoms against kingdoms, hunger epidemic and earthquakes will be in different places. Many shall lose their faith, snatch each other, hate each other, then different apostles shall come and mislead many. From

increase of illegality and faith of many will be drought in place of the love of many. The gospel of kingdom should be preached all over the world as witness of many nations and only after it shall come the end of the world (Matthews 24, 7-14).

Antichrist will come before the end of the world and before the Second Coming of Christ. Apostle Paul says: "Let no man deceive you by any means: for that day shall not come, except there come a falling away first, and that man of sin be revealed, the son of perdition. Who opposeth and exalteth himself above all that is called God, or that is worshipped; so that he as God sitteth in the temple of God, showing himself that he is God" (Thessalonians 2, 3-4). "And then shall the Wicked be revealed, whom the Lord shall consume with the spirit of his mouth, and shall destroy with the brightness of his coming." (Thessalonians 2,8).

The Second Coming of Christ will be very solemn. He will appear with all his glory as the King of Heaven and Earth, he will come not alone but accompanied by angels. The Gospel says that "For as the lightning comethout of the east and shineth even unto the west, so shall also the coming of the Son of man be" (Matthews 24, 27). "And then shall appear the sign of the Son of man in heaven: and then shall all the tribes of the earth mourn, and they shall see the Son of man coming in the clouds of heaven with power and great glory." (Matthews 24,30).

When the Lord appears in his glory and power, resurrection of those who died will happen. The trum-

pets of God will sound, by the will of God all those who died will gain resurrection and their bodies will join their souls. Those who are alive at the time of the Second Coming of Christ, will be transformed. Apostle Paul says ""In a flash, in the twinkling of an eye, at the last trumpet. For the trumpet shall sound, and the dead shall be raised incorruptible, and we shall be changed. For this corruptible must put on incorruption and this mortal must put on immortality (A Corinthians 15, 52-53).

After resurrection of those who died, "heaven and earth shall pass away, but my words will never pass away" (Matthew, 24,35). The world will be changed by fire, as in Noah's times - by water. Apostle Peter says: "The heavens shall pass away with a great noise; and the elements shall melt with fervent heat, the earth also and the works that are therein shall be burnt up" (B, Peter 3, 10). Christians ought to live holy and godly lives as they look forward to the day of God and speed its coming, that day will bring about the destruction of the heavens by fire, and the elements will melt in the heat, but in keeping with his promise we are looking forward to a new heaven and a new earth, where righteousness dwells (B Peter 3, 11-13). That is the world will be changed into a better place, where justice will rule, and it will be accomodated for people with renovated bodies. Vardan Aygektsi describes these things in the following way: "And then from glowing glam in the form of ray and from powerful thunder will quake mountains and hills, they will be melted

and changed into valleys. The abyss will be shivered together with the ground of the world and will sound the trumpet which is the voice of angels and will say: "Raise, those who sleep, who come from Adam, now He, who created you is coming". And the power of God which created beings from nothing, will be merged with the voices of archangels and at a racing speed will pass through abysses and will shake all the creatures with an instantaneous and magic renovation and will revive the bodies of people that have turned to ash".²¹

Then Judgment Day will come. Christ, as Judge, will judge people. The Gospel says: "When the Son of man shall come in his glory, and all the holy angels with him, then shall he sit upon the throne of his glory. And before him shall be gathered all nations: and he shall separate them one from another, as a shepherd divideth his sheep from the goats" (Matthews 25, 31-32). The Judgment will be awful for the sinful and blissful for those who are fair. Vardan Aygektsi says: "According to the Apostle: "That night is a night of evil for those who are sinful, in the dark and smog (Job 4,4) the beginning of infinite grieve and mourn. And for fair ones that day will be kind and brightly lighted, as beginning of their indescribable and endless peace"²². Sinners will appear in a horrible condition, because they will see that the fire of abyss, and fiery worms waiting for them and fire rivers flowing, fire flooding, the sea of fire expanding, a strong and awful thunderstorm endlessly raffling from all sides,

glaring and shooting that cannot be described, there will be voices of lighted armies, the horror of the Judge and other untold miracles²³.

Gregory of Narek sees all this with the eyes of his soul, hears the horrible sounds of the Judgment Day, compelling him to stand up and fight in a battle. Even in this earthly life he feels a deep and inherent anxiety and hosts of chaotic disturbances; pieces of evil and good advice clash and make him a prisoner of death. Gregory of Narek understands that if one does not repent for their sins and does not achieve absolution, then:

**Thus, the kingdom of God in a visible form
has come already, charging me
on truthful testimony with wrongs
graver than those of the Edomites,
Philistines and other barbarians -
wrongs that brought down the hand of God**

(Prayer A, B).

And if, according to Gregory of Narek, his sufferings are not long lasting, the punishment for his sins will not have an end or boundaries. Fear, abyssal fall, inevitable alarm, endless shame and other punishments await him. It is obvious that Gregory of Narek used the term "Accuse" in a sense of bringing accusation in a trial.

21 Vardan Aygektsi, Parables, Tehran, 2005, p. 207.

22 Vardan Aygektsi, Parables, Tehran, 2005, p. 211

23 Ibid., p. 212

Because on the Judgment Day the sinners and the righteous will receive retribution for their actions, Gregory of Narek calls the Judgment Day "Retribution trial". Thus, the legal interpretation of the Book by Gregory of Narek will give a chance to reveal that there are images of both penance and retribution trials in the Book. Those images in the Book are often intermingled but the Book is mainly devoted to penance trial. The legal interpretation of the Book gives a chance to reveal the peculiarities of both penance and retribution trials in comparison with each other and the eternal judgment.

Peculiarities of the Penance Trial

In order to reveal the peculiarities of the penance trial, we should know who that trial is implemented by; who the participants are; what questions are considered during the trial; what the issue of the trial is.

During the penance trial God - the Holy Trinity - is the judge. The Christian doctrine clearly distinguished the essence of God from the three faces of the Trinity - the Father, the Son, and the Holy Spirit. God has one substance and three persons. The mystic integrity of one substance and three persons, of Three and One is the greatest mystery, in which the substance of God that is beyond recognition is reflected. Our Symbol of Faith says that we believe in one God - the Almighty Father, the Creator of everything visible and invisible on the Earth and in the Heaven. Later the Son, born from the Father - the Father's only Son is mentioned, the Son born from the substance of the Father, the God from God by birth, and not by creation. The next person in the Symbol of Faith is the Holy Spirit, which is defined as created and perfect, which is reflected in the laws, in the words of the Apostles and in the Gospel.

The three persons of God have one substance and nature. The faces or persons of the Holy Spirit have one substance, and when something is said about one of them, it relates to the others as well. But, they cannot be mixed. The persons of the Holy Spirit are distinguished by the following components: the Father is the reason and the beginning for the birth of the Son and the Holy Spirit. The - Father himself is neither born nor proceeding or derived. The Son is born but is not a human being, and thus he is different from all the other persons. The Holy Spirit differs from all the others by its origin. Namely, the Father, the Son and the Holy Spirit differ from one another due to distinctly specific features and are identical in all other features.

The medieval Armenian theologian Grigory Vardapet (many researchers assume aka Gregory of Narek), when speaking about the distinctive features of the persons of the Holy Trinity, says: "And peculiarities may also differ from person to person, and those are parenthood, birth or derivation. Because the Father is never born or proceeds from no one, and the Son is given birth or is proceeded from him, and neither does the Holy Spirit give birth or get born. Parenthood is always appropriate for the Father, being born is proper for the Son and proceeding is proper for the Holy Spirit, because the features are as unchangeable as the persons".

One of the points of our Symbol of Faith is that one of the persons of the Holy Trinity - the Son, came from heaven, received body, took on human form,

and was perfectly born from Virgin Mary from the Holy Spirit for our sake, for human beings' sake, save us. By his birth he received a body, a soul and a mind and everything a human being possesses truly and not assumingly. He suffered, was crucified, buried, and then he resurrected on the third day, rose to Heaven in the same body and sat to the right of his Father. He will come in the same body and for the glory of the Father, in order to try the living and the dead. His Kingdom is eternal.

Gregory of Narek believes that God is beneficent, almighty, awe-inspiring, gracious, kind, a good Father, a charitable donor of mercy, whose very name heralds the good news of his grandeur, compassion and fatherly affection; he is gentle even toward the bitter and discontented. And the Son, who is like the Father, whose hand is strong like Father's, whose awesome reign is eternal like the Father's, whose exaltation, is shared with him in creation. So to the Holy Spirit of truth, that flows from the Father without end, the perfect essence of existence and eternal being, is equal to the Father in all things, reigning with the Son in equal glory. (Prayer 13, A). Later, Gregory of Narek in a small number of lines presents main provisions of the Symbol of Faith. He says:

**"Three persons, one mystery,
separate faces, unique and distinct,
made one by their congruence
and being of the same holy substance and nature,
unconfused and undivided,**

one in will and one in action.

**One is not greater, one is not lesser,
not even by an eyelash, and because
of the unobscurable light of heavenly love
revealed in our midst both have been
glorified with a single crown of holiness
from before the ages".**

(Prayer 13, A)

When describing God, Gregory of Narek uses both positive and negative definitions. God, on the one side, is inconceivable, immense, inaccessible, unknowable, indescribable, incomprehensible, inscrutable, beginningless, timeless, underived, endless, borderless, reasonless and so on, on the other hand - He is kind, merciful, gracious, fairly judging, careful, formidable, terrible, mighty, or He is the fair sun, a blessed ray, a radiant image, a longed craving, the joyfulness of kindness, a reassuring vision, a praised earthly ruler, an ambitious king, a confession-al life and so on. In these different definitions of God there is an obvious contradiction. If God, for example, is inconceivable, unknowable, indescribable, how can we call Him kind, fairly judging, merciful, glorious and so on. These are seeming contradictions, and in order to understand this comprehensively, we should discuss the issues of influence and cognition of God.

Beyond His substance God appears through influences that are demonstrations of His characteristic powers. The characteristic powers of God are inseparable from His substance; and with the help of those

powers God acts and manifests Himself. Divine influences are manifestations of God's united substance. God is present in all these demonstrations with His three persons, and the source of influence is the Father, the one who influences is the Son within the Holy Spirit. Theological literature contains mentions of a provision that although God creates and acts through His influences, penetrating into everything existing, they are not conditioned by the existence of creatures. Creatures might not exist, but God, in any way, would act beyond His substance, as the Sun, which shines circumscribed by its rays and radiates beyond the solar disc, regardless of whether this sunshine is perceived by any creature or not²⁴.

As to the cognition of God, the Christian doctrine defines two possible ways of cognition of the Lord, which were firstly defined by Dionysius the Areopagite. One of the ways is affirmative or cataphatic, and the other is negative or apophatic. By means of affirmation we receive certain knowledge about God, but this is not the perfect route to cognition. By means of negation, we find ourselves in complete ignorance, which is the perfect way for the cognition of the incomprehensible God, because the object of cognition is something existent, while God is beyond the borders of existence. Dionysius the Areopagite mentions: "He is neither the Word, nor the name, nor the Science, nor darkness, nor light, nor delusion, nor

24 Losskiy V., *An Essay on Mystic Theology of the Eastern Church//Mystic Theology*, Kiev, 1991, p. 144.

truth. He absolutely cannot be either defined or denied, and when we put forth affirmations or denials about Him, we neither affirm nor deny Him. Because the most perfect and the unique Cause for the existence of all is beyond any affirmation, and the absolute superiority over all is far above and beyond negation, unlike any of us."²⁵. That means that when we name God as non-proceeded, immortal, and inexpressive and so on, we should take into consideration that God is definitely non-proceeded, immortal, but He is also neither immortal nor non-proceeded, nor unspoken, because he is beyond proceeding and end, life and death, description and indescribability. And when we say that God is kind, fair, merciful and so on, we should consider that God, in fact, is kind, fair and merciful, but at the same time He is neither kind nor merciful, nor fair, because he is beyond kindness and evil, justice and injustice, mercy and ruthlessness.

The Armenian medieval theologian and philosopher Vahram Rabuni, when speaking about the affirmative and negative definitions of God, mentions: "Negative (perfect and indescribable) theology for God is more important and miraculous than positive theology (attributinal and, expressive). It is positive when God is named King, with everything else added upon this title- the Lord, The Light, the Wisdom, the Almighty, the Highest, the Powerful, and others, which are less than the negative ones. And it is negative, when perceiving Him as the highest one, we name him beginningless, immortal, incomprehensible,

indescribable, non-proceeded, timeless, placeless, because it is by means of the negation of the above qualities do we assert what God is and what God is not, He is indescribable, unreachable, He is not in a specific location, and yet, stating what He is and the one who can state that are much more than the attributes we add to say that God is this or that".²⁶

It should be noted that negative definitions of God relate to the nature of God, while the positive ones relate to His influences. And when Gregory of Narek, affirmingly states that God is kind, fair, merciful, charitable and so on, none of these definitions relates to the nature of God but to His influences, and when he, states by negation that God is non-proceeded, endless and so on, all these definitions relate to the substance of God. The definitions give us an understanding of what God is like as the Judge in the Book.. Our powerless mind should not be misguided and consider God as a judge to be the same as a judge in the worldly sense. Although God is a judge in the Book, he is more than a judge.

In the penance trial, initiated by Gregory of Narek, an important role is given to the prosecutor, who acts as the accuser during this trial. In its modern sense, a prosecutor is a participant of the trial, who presents the criminal offence, committed by the defendant before the court and demands to apply the relevant type and measure of punishment. So, according to Article 103 of

25 Dionysius the Areopagite, Works on Theology, Yerevan, 2013, pp.207& 211.

26 Grigor Tatevatsi, Voskeporik, Yerevan, 1995, p. 242.

the RA Constitution and the RA Law "On Prosecutor's Office" adopted on February 22, 2007, the Prosecutor's Office, in conformity with the procedure and in cases defined by law, presents the case for the prosecution in court and brings a civil action in court.

Nearly in all the countries in the world the prosecutorial function of presenting the prosecution in court is the main and classical function of the Prosecutor's Office.

According to Thesauri and legal dictionaries, the word "prosecutor" used in many countries, as well as the concepts of "prokuror" and "prokuratura" in Russian, are of Latin origin and come from the word "prosecuro", which means "I take care", "I manage", "I prevent"²⁷. In both Russian and Latin interpretations, the word "Prosecutor" defines notions determining prosecutorial functions, ensure the enforcement of laws, prevent violations of the law, provide for and implement supervision over the uniform enforcement of laws. It also has the following meanings: "to manage", "to instruct", "to take custody", "a representative", "an attorney".

In its Latin and modern meanings the institution of "a prosecutor" was for the first time applied in France in the 14th century, when the prosecutor acted as the defender of the King's treasury and protected the interests of the state²⁸. By the ordinances of 1355-1360 and 1371 the right to implement criminal persecution²⁹ was also attributed to the prosecutor. As an entity fulfilling merely the function of accusation, the institution of a

prosecutor (to fulfill the function of a state prosecutor) was established in France in 1782, and it received its complete form in its modern meaning³⁰ only in 1808. In Russia the institution of a prosecutor was established in 1722 upon the initiative of Peter the Great. Later on, in the Senate the position of the Prosecutor General as "the state's watch and supervisor over state affairs"³¹ was established. Later on, in Russia,, the Prosecutor's Office as a body implementing the application of laws is enlarged and, such positions were also established in the provinces of the state . Nevertheless, a prosecutor in its sense of a public prosecutor appeared in criminal proceedings only in 1864.

As an agency, responsible for presenting the case for prosecution in court or representing state interests, the institution of the prosecutor was not known to the Armenian legal system. But, we often come across the notion of "a prosecutor" for defining the legal status of one of the parties starting from the works of Armenian historians of the fifth century to the Law Code (Datastanagirk) by Mkhitar Gosh (1184), the Armenian Law Code in Astrakhan (1765) and the "Snare of glory"³² (the 70-80s of the 18th century).

27 In the Dictionary by V. Dal, a prosecutor is an official supervising the fair application and accurate enforcement of the law in court or in a Province.

28 See Rozin N., Criminal Proceedings. Saint-Petersburg, 1914, p. 35.

29 Ibid.

30 Ibid., p. 235.

31 Ibid., p. 241.

32 In Armenian "Vorogayt Parats".

Where was the word "prosecutor" borrowed from and in what sense was it used in the the legal system of Armenia in the ancient period, the Middle Ages and the modern era? In his famous work "The Story of Vardan and the Armenian War", referring to traitor Marzpan (Governor) Vasak Syuni, who betrayed his homeland at the Vardanants war, the Armenian historian of the fifth century Yeghishe mentions that the relatives, who had complained about Vasak even before "continued to accuse and blame him": "And when all these accusations intensified and grew day by day, his relatives also spoke out, those who had accused him before the King in the past"³³. Here the word "prosecutor" [accuser, note of translator] is used in a regular sense of complaint and grievance. Undoubtedly, the words "complaint", "grievance" are correlative in their meanings and can be synonymous to the words "to accuse", "to blame".

Another historian of the fifth century, Ghazar Parpetsi, also used the notion of "a prosecutor". Even after the battle of Avarayr, the Persian Court pursued the policy of spreading Zoroastrianism and convincing Armenians to convert, the Armenian Catholicos Gyut persisted against it (461-478), of which he was accused by the Armenian apostate, Prince Gadisho Malkhaz in front of Peroz. The following is mentioned in this regard: "Hearing these words from Gadisho Malkhaz the Persian King was enraged and commanded His Holiness, the Armenian Catholicos, to arrive at the Court and respond to the words of the

prosecutor there"³⁴. We can see that here as well the word "prosecutor" is used in the above-mentioned senses of "complaint, protest and opposition".

According to the Haykazyan Dictionary the word "prosecutor" means: "... an enemy, counterpart, accuser in court", in the same dictionary "to prosecute" means "to accuse, to complain, to protest"³⁵, or "Prosecution" means "an accusation, a protest, a opposition"³⁶. According to H. Acharyan: "datakhaz" (Arm.) (A Prosecutor) ... the one demanding a trial - 'dat' (Arm.), the accuser in court, root for the compound 'datakhazoutyun' (Arm.) (prosecution (in a sense of an agency, the prosecutor's office) in which the first component comes from the word 'dat' - "trial", and the second component - 'khaz' is of unknown origin..."³⁷. Professor A. Sukiasyan, along with a number of other words (for example, court, apologist, defender and so on), the word "prosecutor" also means "a claimant"³⁸.

33 Yeghishe, "About Vardan and Armenian War", Yerevan, 1989, p. 270.

34 Parpetsi Gh., "The Armenian History", Yerevan, 1983-2, pp. 272-273.

35 Dictionary of Modern Armenian (Bargirk Haykazyan Lezvi), V.1, Yerevan, 1979, p. 600.

36 Ibid.

37 Acharyan H., Root Dictionary, V. 1, Yerevan, p. 629.

38 See A. Sukiasyan, "Ancient Iranian Law of the Sasanid Law Code", Yerevan, 1980, pages 14-17. At the same time, the meaning of the concepts "a claimer" and "an accuser" also reflect the meaning of "prokuror" (English - "Prosecutor") / See English-Russian dictionary, M., 1988, Horby. Oxford students Dictionary of current English, Moscow - Oxford, 1984, p.505.

In the Armenian Law Code in Astrakhan, the word "prosecutor" is used in its true sense as a claimant, the aggrieved, who bring forward a certain demand, claim, protest, complaint for defending one's own interests, for the restoration of material damage, accusing someone else of violation of one's own rights. "A prosecutor is called the one who brings someone for trial for the caused damage, requires what rightfully belongs to him and acting this way points out the things that are forbidden by law"³⁹.

The Law Code characterizes the defendant (responder of the claim): "The defendant is the one, who is called to trial by a prosecutor. Consequently, the defendant should stand equally before the prosecutor and the court and listen to the claim of the prosecutor"⁴⁰. The Law Code stipulates that "sons against parents, parents against sons", "wives against husbands" and so on cannot be prosecutors. In criminal cases with crimes against the greatness of the king or against the Lord ("defamation") anyone can act as a prosecutor⁴¹. By the way, it is notable that the restriction of relatives acting as prosecutors, protesters, complainers and so on against each other is the prototype of withdrawal. 11 Articles of the Armenian Law Code of Astrakhan strictly defines the legal status of a prosecutor and a defender. It is clear that the word "prosecutor" here is used in its true sense, as it was used by Yeghishe and Byzand,

39 See Armenian Law Code of Astrakhan edited by Poghosyan F., Yerevan, 1967, pp. 68-69, 70, 76, 258-259.

40 Ibid.

41 Ibid., p. 259.

as it was interpreted in the Haykazyan and Root Dictionaries, in line with its etymology defined as a claimer and protester, as a person who submits a complaint, a protest, acts as an accuser and so on.

Essentially, the notion of a "prosecutor" in a similar sense is used in a legal piece from an earlier period - the Law Code by Mkhitar Gosh (1184). So, for example, Gosh titled Article F (6): "About those who are worth to be a judge and a prosecutor". In his Law Code Gosh obligates the judge to listen (to investigate) to both parties to ensure an impartial process: "Do not accuse or convict by only hearing something and even if you heard, only examine and do not deliver sentence until you have investigated it completely".

In the "Snare of Glory" (Madras, 1773, Tiflis, 1913) the notions of a "complainer" and "criminal offender" are mentioned as parties of criminal proceedings, and the notions of "a complainer" and "a prosecutor" are used in the civil law. Simultaneously, in the "Snare" the prosecutor receives the status of "a defender". Article "2 C" provides the form of a claim by the protester, where it is particularly mentioned that: "In September 1770 AD the following complainer by document gave to Prosecutor Michael fisher Vahan's two hundred twenty Roman coins, which is equal to two hundred and four Armenian silver coins, and the prosecutor promised the complainer to restore the above-mentioned money each year together with percent of 6 money for every year"⁴². In another Article "2E" it is

42 "Snare of Glory", Tiflis, 1913, pp. 224-225.

mentioned that "c/ the prosecutor restored the complainer the debt of two hundred thirty and four Armenian silver coins"⁴³. In Article "143" it is said: "...the prosecutor is obliged to answer the complainer and pass a decision in accordance with the law"⁴⁴. Thus, in the Armenian law we also have a case, when the word "prosecutor" was used to define the party of process, who is in the status of a defendant.

Linguistic, etymological and legal analyses of the word "prosecutor" in Armenian historical and legal sources indicate that in the Armenian legal system the word "prosecutor" was used to define one of the parties of legal proceedings with the meaning of a claimer, an aggrieved, a complainer, a protester (a person who brings forward a protest and complaint), an accuser, a condemner, and did not have the modern semantics of the word - the meaning of a public prosecutor, or a body, who implements criminal persecution, or its representative. As it is known, the word prosecutor received the mentioned meaning under the influence of the Russian legal system.

146 | As a public authority, the function of a prosecutorial body is not the fulfillment of punitive functions, but the establishment of the rule of law and justice. In Eastern states and in Greece, the prosecutor's office also performed functions of presenting the case in court for prosecution and fulfilled some supervision functions. In Greece presenting the case in court for prosecution was implemented by "orators".

43 Ibid, p. 229.

44 Ibid, p. 260.

In Europe the prosecutorial authority was established in the 14th century in France and at the initial stage acted as an authority exclusively responsible for presenting the case in court for prosecution. During the mentioned period in Europe and particularly in Spain the inquisitorial process was developing, which although replacing the principles of publicity and competitiveness, in some sense was an incentive for organization of prosecutorial activities and transformation of principles.

In France, before the overthrow of monarchy, the prosecutors were called "king's men". And they were truly intended to implement the will of the king and acted in his name. This activity as a state authority, played a key role in establishment and definition of powers in the future. The historical development conducted to the adoption of a law on the formation and activities of the prosecutor's office in France in 1586. This law defined the role of the prosecutor's office and its powers within a system of state authorities. In particular, also supervision over administrative - political activities, the investigation of criminal cases, judicial activities on civil cases were also included in the scope of prosecutorial supervision. During the following periods and particularly in 1789-1810 in France the prosecutor's office went through essential changes, but its main functions - the punitive function; the function of the authority who presents the case in court for prosecution, ensures the rule of law and provides the steadfastness of legal order were preserved.

If we take into consideration that the prosecutor's office in its true function was established in France only in 1302, the use of the word "prosecutor" by Gregory of Narek in the meaning of "defending the accusation" the three centuries before the establishment of prosecutor's office is simply amazing.

In the penance trial Gregory of Narek himself plays the role of a prosecutor. He considers himself a severe prosecutor, who decorates his indictment by brief quotations from the speeches of prophets (Prayer 33, B). Moreover, he considers himself a prosecutor who has the necessary qualities inherently, at the bottom of his heart - acting against himself. Gregory of Narek says:

**For the sake of the name of the majestic glory of
your blessed Father,
for the sake of the compassionate will of your
Holy Spirit,
Look with favor upon this relentless expression of
contrition for my wrong doing,
and the reproach I heap upon myself from the
depth of my heart.**

(Prayer 57, B)

Gregory of Narek is well aware, that the Lord desires the prayer of a sinner, and not the requests of a righteous one, because by making sins public the former anticipates mercy from God and by acknowledging the scope of one's own nature acts against one's own self as a great detractor, a self-torturer rebelled

against oneself, a severely confronting and all-seeing accuser, and the latter, reverts to the good deeds committed and infects the soul by a self-confident hand, forgetting the boundaries of one's nature and is intended to see gifts rather than mercy. That is why he prefers to act as a prosecutor.

The central participant of the penance trial in the Book by Gregory of Narek is the defendant. It is notable that in the penance trial Gregory of Narek is not only a prosecutor, but also a defendant. As a prosecutor, he is ready to repeat self-reproach in the same imagery and in the same manner and the Lord will possibly consider these painful words of condemnation verdict as a true confession.

He writes:

**"And now I continue to accuse my cursed soul,
in different terms confessing all my
undisclosed evil doings that perhaps
the all-knowing might record in my favor
these anguished words of penitence and contrition"**

(Prayer 22, ?)

Gregory of Narek, representing both the prosecutor and the defender is fully determined to make everything publicly known, convict and condemn his essence. In this regard he says:

**"And because I have risen against myself
with words like harsh prosecutor**

**and have even taken up the sword
of righteous anger that cannot be sheathed,
who among the earth-born will plead for me?
I shall confess every scandalous detail.
I shall submit my being to judgment.
I shall beat down the army of destruction.
I shall prosecute the marauders wounding me.
I have sinned in everything and in all ways. "**

(Prayer 22, D)

But it would be too primitive to consider only Gregory of Narek himself as the only defendant in the penance trial, depicted in the Book. The defendant is the human being as such, who embodies the collective image of humanity. It means that at penance trial the defendant is any human being, who ever lived, lives now, or will live in the future, after Gregory of Narek. For that reason readers see their own selves in the pages of the Book, and this is where the immense enchantment of the Book is hidden.

Gregory of Narek underlines that the Book stigmatizes the sins of every human, and for that reason the Book is for all, for all thinking people the world over, expressing all human passions, and serving with its images, as an encyclopedic companion to our human condition, for the entire, mixed congregation of the Church universal, for the newborn who have just arrived, for adolescents in the second stage of life, for adults whose days are ripe and numbered, for the guilty and the just, for the brazenly haughty and

the falsely modest, for the good and the evil, for cowardly and brave, for slaves and underlings, for nobles and clerics, for the middle class and princely, for artisans and the lords, for men and women, for commanders and servants, for high and low, for exalted and menial, for royalty and commoners, for knights and footmen, for city and country folk, for those cloistered in heavenly contemplation, for sages with God-given wisdom, for priests, pious and chosen, for bishops, properly arrayed, for patriarchs, charged with supervision (Prayer 3, B).

Ten centuries after Gregory of Narek the 266th Pope of the Roman Catholic Church Francis will say: "The Lord repented the sins of each of us by the blood of Christ. Not only those of Catholics, but even those of atheists"⁴⁵.

In order to disclose the peculiarities of the defendant and incriminated to him crimes at the penance trial, we should disclose the ideas of Gregory of Narek about a human being. Undoubtedly, this understanding comes from the Christian doctrine. Disclosing its meaning, we should say, that when God created, regulated and decorated the Earth in six days, he said: "Let us make man in our image, after our likeness:and let them have dominion over the fish of the sea and over the fowl of the air, and over the cattle and all the earth, and over every creeping thing that creepeth upon the earth" (Genesis 1, 26). Fulfilling His intention, the Lord God formed man of the dust of the

45 "168 Zham" ("168 Hours) Weekly, 2016, Issue #66.

ground, and breathed into his nostrils the breath of life, and man became a living soul (Genesis 2, 7). Thus, man is a dual creature - earthly and divine, he is mortal by body and immortal by soul. God created man in his image, after his likeness. Image and likeness of man differ from each other. If an image is a model of perfection, likeness is the execution of that model in life. The image of God is inherent to man due to creation, but man take after God only at his own will and through effort. The image of God consists of the immortality of the soul, original innocence, purity, dominion, the possession of a mind, a will, a heart and so on. The image of God is reflected in the person of man. If God has one substance but three faces (persons), a man has one nature and many faces (persons). The face of a man (person) is not defined by human nature; it means that freedom from that nature is the specific characteristics of a human being. Man is free, if he confronts the nature and dominates over it, and thus he fulfills himself as an individual. Therefore, man, being created in the image and after the likeness of God is a creature with a person, and as such he has absolute freedom.

152

Certainly, the Creator could create man as a creature, absolutely and strictly programmed to doing goodness and staying in virtue. But this creature would be of no value, because value consists in righteousness by volunteer choice, rather than imposition and programming. For that reason, freedom of will is granted to man.

Man, as an image and likeness of God, is given not only absolute freedom, but a number of natural rights. It should be noted, that the notion of natural rights was formed in the ancient times. So, ancient Greek philosophy cosmocentric ideas were prevalent the logical sophistication of which led to the generation of the idea on man's natural rights. The cosmocentric ideas about space were based on Pythagoras and Plato's ideas of space. Ancient philosophers considered space as a unified and balanced integrity, where everything, including man, had its role and place. The existence of both Nature and Humanity was considered a unified whole, and the dialectics of the development of humanity were connected with the patterns of nature. The Greeks believed that the Word - Logos - is closely connected with the real world, which also includes matters of state and legal affairs. The criterion of legality and justice was the existence of universal order, independent of the will of man. The natural rights of man, like the rules of nature, embody absolute justice. Natural rights do not depend on the will and desire of men, they are similar to the rules of nature, which are reasonable and dominate over all things. That means that the natural rights of man are one of the manifestations of universal patterns. Thus, the ancient understanding of natural rights was based on the idea that universal normative principles function in the universe, the society and in the lives of individuals and are reflected particularly in natural rights, becoming criteria for positive rights and justice.

153

It is no coincidence that the essence of Plato's and Aristotle's art of politics was the resemblance to nature.

Absolutely opposite ideas on natural rights of man exist in the Christian doctrine. God as Creator put integrity, progress, tendency to full development, and certain laws and patterns in every creation. Man, in the image and after the likeness of God, had his mission; he also should act in accordance with certain laws, laid down in his nature. These divine laws are not anything but the natural rights of man. Natural rules fixed in the nature and in the soul of man provide his harmonious development. Man arrives at the recognition of natural rules through the conscience. Of course, not every man has the ability to learn natural rules through examination of conscience, and for that reason God gave commandments to men. In fact, commandments of God are copies of natural laws, etched in the soul of man, that are called to help people fully disclose the divine laws, engraved in their souls.

By the creation of man God completed his creation, consequently, man is the greatest creation; the major goal, that completed and finalized the creation. It means that upon divine intention man has a unique place and role in the Universe; he is the unitary owner and ruler over every single creature, he is the king of the Universe. And that is exactly what the psalmist means when he writes: "Out of the mouth of babes and sucklings hast thou ordained strength because of thine enemies, that thou mightiest still the enemy and the

avenger. When I consider thy heavens, the work of thy fingers, the moon and the stars, which thou hast ordained; what is man, that thou art mindful of him? And the son of man, that thou visitest him? Thou madest him to have dominion over the works of thy hands; thou hast put all things under his feet" (Psalm 8, 3-6).

God, creating man and giving him his own image, gave him also the opportunity to be alike him, join him, sanctify himself and sanctify the whole Universe. But man did not implement his mission, he abused his freedom, violated the commandment of God, and thus he opposed himself to the will of God. Man destroyed his connection to God; he sinned and became perishable and mortal.

Touching upon the issue of man as a defendant at the penance trial, Gregory of Narek painfully mentions that he is earthbound and preoccupied with the cares of everyday existence, numbed by the deceitful wine of foolishness, who lie in all things and is truthful in none marked with these faults, how shall he come before the judgment of the God. Because compared his sinful ingratitude with the God's loving-kindness, the more he proves that his law is always stronger, and his lawlessness, always defeated (Prayer 5, A). It should be mentioned that the subject of all crimes, prescribed by criminal legislation, is the man with his several faces and actions.

Gregory of Narek further discloses the content of blessings of the God and ungratefully sinned human

soul. God made man in his glorious image, favoring a weak being like him, with his sublime likeness, adorning him with speech, and burnishing him with his breath, enriching him with thought, cultivating him with wisdom, establishing him with ingenuity, setting him apart from the animals, endowing his character with a thinking soul, embellishing him with a sovereign individuality, giving birth as a father, nurturing as a nurse, caring for him as a guardian, He entrenched a wayward being in his courtyard, irrigated him with the water of life, cleansed him with the dew of the baptismal fount, nourished him with heavenly bread, quenched his thirst with impalpable and unreachable, emboldened his earthly eyes to seek him, embraced him in his glorious light, permitted his unclean earthly hands to make offerings to him, honored my base, mortal ashes, like a flicker of light, imprinted upon a worthless wretch like him, his father's image, awesome and blessed, out of his love for mankind. He did not scald his mouth for daring to call himself his co-heir, did not reprimand him for arrogantly associating with him, did not darken the sight of his eyes for gazing upon him, did not exile him in shackles with those condemned to death, did not break the wrist of his arm for improperly reaching to Him, improperly reaching to Him, did not crack the digits of his fingers for touching the word of life, did not engulf him with fog for dedicating this to Him, fearsome Lord, did not crush the rows of his teeth for chewing your communion, did not turn in anger as he did with Him, as with

stubborn house of Israel, did not dishonor him at His wedding party, did not scold him for his disheveled clothes, did not cast him into the dark his hands and feet shackled (Prayer 5, B). To the mentioned blessings of God man responded with severe ingratitude. And man exchanged all these portions of goodness and forgiveness from from beneficent, blessed and always-tolerant God, for all manner of waywardness of the flesh and the ego, for the wavering passions of the mind and the diversions of worldliness. Abandoning wisdom and pursuing foolishness, thus he foully dissipates the bounty of his favor with the ways of vanity, thus in a storm of mindlessness did he lose the beacon of his ineffable grace glowing with His care. Although the God on many occasions attempted him to draw him to Him by reaching out his helping hand, but a man rejected, as the prophet accused Israel. Man although promised and made a covenant to please Him but did not keep it, but again perverted it into something evil, reverting to his old ways. He sowed the field of his heart with thorns of sin for a harvest of dissention. For that reason, the words of the God-fearing holy prophet applied to him. God expected grapes from man, but instead man sprouted thorns. Man became an unappetizing fruit of bitterness, outcast from the garden, swaying violently in unsteady winds, always blowing to and fro, he wavered, and as the voice of blessed Job, he followed his path of no return. Man built his house upon the sands in foolishness, misled his broad gate, he missed the narrow gate to life. Man closed himself off

from the pilgrimage of exodus, spitefully uncovered the abyss of destruction, blocked his hearing against his teaching of life, covered the eyes of my soul against the cure of life, did not recoil from the wasting of the mind from torpor, in spite of his trumpet of wrath, he was not sobered by the reports of the fiery trial on the day of judgment, did not awaken from the slumber of mortal sleep, did not give comfort to his Holy spirit in his bodily tabernacle, he did not inhale the allotment of grace he granted to him, with his own he wreaked havoc, in the words of the proverb teller, killing his living soul (Prayer 5, C).

Along with the judge, prosecutor and defendant defenders are participants of the penance trial, too. Gregory of Narek considers Holy Mother of God as his main defender during the penance trial. He has special treatment towards the Holy Virgin. He thinks of the Mother of God as an angel in bodily form, heavenly queen, pure as air, clean as light, clear as the image of the sun at its height, higher than the forbidden dwelling place of the holies, place of the blessed covenant, a breathing Eden, tree of immortality, guarded by a fiery sword, strengthened and protected by the exalted Father, prepared and purified by the Holy Spirit that rested upon him, adorned by the Son who dwelt in him as his tabernacle, only Son of the Father, and for his first born, and his Lord by creation, together with his unsoiled purity, spotless goodness, together with his immaculate holiness, guardian intercessor (Prayer 80, A).

At the penance trial angels, in particular the guardian angel, also act as defenders. Angels are virtuous, created good by the God - doer of good; they are ignorant of evil, established by God's command. They are mighty force at God's disposal; they are holy, pure, spotless, blessed, splendid, victorious and invincible, swift as a flash of the mind (Prayer 81, ?). These guardian angels serve us and plead for us, just as for the barren fig tree that did not give fruit for three years, an eternity encompassing past, present and future, for a long period it took root in the vineyard of this world, decorating with useless foliage, but gave no fruit, and this is the very image of wretched mankind. The angels brood over people constantly, they aid people in frailty. They tend men's portion of virtue with everlasting life, they pray for people's salvation, saying these words: "Forsake not the work of your hands" (Prayer 81, B). Gregory of Narek considers this prayer of angels as also the prayer of men:

**For truly, this prayer is ours.
You, God on high arranged for them
to say this for our sake,
for they were created by the word,
and we by the action of your hand.
They shall come with your only-begotten Son,
as fearsome witnesses at the last judgment,
true accusers of the sins of earthly beings,
before the terrifying tribunal,
justly and fairly counseling us.**

**There too, they sympathize with us,
pleading with sighs,
the perpetual chant of their voices:
Have mercy, you who created them.
Do not destroy them.**

(Prayer 81, A)

Angels are incorruptible beings, miraculous in their fiery forms, unadulterated purity, sinless, made of fore and spirit, invincible. They are heavenly principalities, soldiers awesome, the glimmering rays of the cloud of light if the God (Prayer 81, B).

At penance trial the mighty defenders of man are holy apostles, martyrs, holy hermit fathers. Holy apostles were ordained with the heavenly hand of God, anointed by the Holy Spirit. They are leaders of life, the first to be graced with this honor, the glorified choir, the spiritual rivers, the sublime evangelists, the illustrious princes, those with sparkling crowns, and those adorned in the untarnished, brilliant radiance of the strength of grace, those who have been made perfect with the oil of gladness of lordly light (Prayer 82, A). Together with his disciples, Christ God on high, and the self-sacrifice of his chosen martyrs, who through mortification and torments of the flesh, and peril to life and limb and all manner of suffering, and who despite their earthly nature struggled against every element of material existence to win halos, transcending and reborn in spirit, courageously. They departed this world, as the prophets said, as true witnesses to

the trials and tribulations of death. They comprehended the unequivocal good, unseen and hidden (Prayer 82, C). Together with holy ascetics, hermit fathers, and other followers, who with invincible bravery and undistracted vigilance, have courageously struggled against the baseness of the body and fended off the bodiless Satan. In the perpetual battlefield of their earthly life without being worn down upon the waves of this expansive worldly sea, despite the heaviness of their bodily ark, they sent their souls soaring in lightness, reaching the safe haven of eternal life. And like those who love the celestial realm, truly and boldly, without reservations, they have crowned themselves with the tiara of victory, adorned with brilliant gems (Prayer 82, D).

If there are the court, trial, judge, prosecutor, defendant and defenders, there should also be the issue of trial and judicial inquiry. In order to complete our ideas about the penance trial, we should define the issue of the trial, something for which a man - a defendant is accused; also we should disclose the peculiarities of judicial inquiry.

If we try to characterize the issue of the penance trial as a whole, we can say that man - the defendant is accused in sinning before God. According to the Christian doctrine, sinning in the mind, by word and action is the violation of the commandments of God.

The formula of refusal from Satan and all his lies - "Repudiation", follows by confession of Orthodox religion, is placed on the first pages of the Armenian

Church Prayer Book (Zhamagirk) , which. This chapter is titled "Confess and Believe", followed by the chapter on the general confession of sins - the prayer "Holy Trinity, Have Mercy on Us", titled "Repentance"⁴⁶. This prayer, here, includes all probable sins, inherent to human nature. All the sins in the prayer are classified on a specific basis. According to the prayer, one can sin by advice, word, and action; sins may be committed voluntarily, i.e. - on one's own will, without imposition; and unwillingly, i.e. - against one's will, by external or internal imposition. By the way, according to criminal legislation, actions, committed against one's will, because of internal and external imposition, are not crimes. Thus, the Criminal Code of the Republic of Armenia established the following as circumstances excluding criminal liability, namely necessary defense, causing harm and damage when detaining someone who has committed a crime, emergency, physical and psychological coercion, justified risk, implementation of a command or instruction. Sins may be committed also consciously or by ignorance, i.e. - in the unconscious manner or, according to modern ideas, deliberately (with direct or indirect deliberation) and through carelessness (negligently and self-confidently).

Man consists of a body and a soul. And he commits sins by body and soul. Human soul has three powers - rationality, wrath and carnality, each of them having human and divine virtues. Divine virtues of

46 Zhamagirk (Prayer Book) of the Holy Armenian Church, Anthilias, 1986, pp. 5-10.

three powers of the soul - rationality, wrath and carnality, are correspondingly the faith, hope and love, human virtues are humility, courage and reason; and the guiding and integrating virtue for all of them is justice. At the same time certain opposing vices or misconceptions correspond to certain virtues. The vices opposing divine virtues are skepticism, desperation and depravity, while the vices opposing human virtues are irrationality, wrath, and carnality; and they are guided by lawlessness. Moreover, human virtues have dexter and sinister deviations. The dexter deviation of humility is cunning, the sinister deviation is cowardice; the dexter deviation of reason is lavishness, the sinister deviation is greed.

According to these ideas about the human soul, primarily the sins, committed by the soul and its powers - cunning, insensibility, insolence, cowardice, lavishness and greed, profligacy and injustice, depravity, desperation and skepticism - are listed in the prayer "Holy Trinity, Have Mercy upon Us".

Later, the sins listed are the ones manifested as the malignant advice of the mind - guile, hatred, rancor, jealousy, ill-wishing, as well as advice of pederasty, lesbianism, bestiality, zoerastia and prostitution, which manifests itself as a result of weakness in vigilance and restraint. The sins committed by the soul and mind are followed by the list of sins committed by the body. The human body, in accordance with Christian ideas, consists of 248 bones, 12 organs and 5 senses, totally - 365 elements equal to the number

of days in one year. The twelve organs of the human body are the head, the forehead, the arms, the chest, the ribs, the abdomen, the back, the kidneys, the genitals, the thighs, the shins, and the feet. The five senses are the sight (eyes), the hearing (ears), the smell (nose), the taste (mouth) and the touch (hands and feet). When touching upon the issue of the human body, Gregory of Narek mentions that human body was formed like an angel on two feet that take and bring him, as if in flight on two wings lifting him upward to gaze down on his fatherland. On the lamp stand of his body, encircling human's head a chandelier with many arms was placed, endowed with artful hands and nimble fingers, the human body is assembled of 360 parts and five senses, the number of the days of the year (Prayer 46, B).

In the prayer, the sins committed by the body and senses are salacity, sloth, the yawn of sleep, body movements and various other vices, vileness, listening with voluptuous ears, the impurity of eyes, the desire of the heart, the weakness of nostrils, obscenity of speech, incontinence, riotousness, and alcoholism.

164

In the prayer the sins, committed by backbiting of the tongue are listed, namely the lie, the perjury, the breach of oath, defiance, logomachy, evil speaking, slandering, tattling, verbiage, laugh, mockery, gossip, heresy, curse, complaint, discontent, malignant gossip and obscene language.

A human being also commits sins stealing with the hands, by being greedy, depriving, beating, killing, and

committing other disgusting deeds. Thus, according to the prayer, a human being commits sins with all parts of the body, the five senses and the six movements - elevated trampling (pride), degrading lack of will-power, and deviations from the main route (fondness of silver and profligacy).

Further, the seven deadly sins are listed in the prayer, each with its specific varieties. The seven deadly sins are *pride* with its varieties of vanity, disobedience, boasting, hypocrisy, dispute, primness, disagreement, insolence, ambition, obsession with fashion and form, defiance, contempt, obscenity, and arrogance; *envy* with its varieties of hatred, tattling, gossip, enjoying another's failure and feeling sad for another's success; *wrath* with its varieties of argument, haughty thoughts, censure, noise, indignation, profanity, curse, impatience, vengeance, threat, hatred, disagreement; *sloth* with its varieties of anger, gloom, cowardice, sleepiness, rancor, doubt in the mind, misery, weak will-power, somnolence, sloth, tardiness, lethargy, fragility, sadness, boredom and so on; *greed* with its varieties of denunciation, lie, perjury, anxiety, violence, fraud, callousness, usury, extortion, lawlessness, bribery, gambling and so on; *gluttony* with its varieties of overeating, voracity, insatiability, and so on; *lust* with its varieties of simple prostitution, adultery, incest, deflowering virgins, rape, perverted copulation and so on.

165

Further on Prayer states: "I have sinned against God's every commandment, both the ones that require

commitment and the ones that forbid because I failed to fulfill the commitments and to renounce the forbidden; I committed to laws but was lazy in my commitment; I adopted Christians but proved unworthy of this name because of my deeds; aware of the evil, I voluntarily stepped into it. Alas! Woe is me! I shall not be able to name or confess everything, my sins are countless, my atrocity cannot be uttered; my sins cannot be cured. I sinned before God".

Saint Gregory of Tatev (also Grigor Tatevatsi) is the author of this repentance payer. It is considered to be the brief, systematized, and sophisticated version of a more detailed prayer of repentance attributed to Saint Anastas of Alexandria and Saint Ephrem the Syrian. In the fifth century this prayer was translated into the Armenian language and was distributed among monks - hermits, hence, this prayer was well-known to Gregory of Narek. The Prayer, attributed to Saint Anastas of Alexandria and Saint Ephrem the Syrian is called A Confession made by Saint Anastas and Saint Abbey Ephrem⁴⁷.

At the penance trial, initiated by Gregory of Narek, a man - defendant is accused of all possible human sins, and Gregory of Narek is sure that in order to receive remission of sins every man should consider the sins of all men as his own. He, who does not confess the error of Adam to his own heart and like the fortunate king who took upon himself the sins of

his ancestors, consider the sins of all his own shall lose his righteousness, like one who thinks that human nature is incorruptible (Prayer 50, A).

Human sins are numerous and diverse, they even many times exceed the sins mentioned above in the prayers. Being fully aware of this, Gregory of Narek grievously writes that if he were to fill the basin of the sea with ink, and to measure out parchment the length and breadth of field of many leagues and were to take all the reeds of the forests and woods and turn them into pens, he still would not be able to record even a fraction of his accumulated wrong doings. If he were to set the Cedars of Lebanon as a scale and to put Mount Ararat on one side and his iniquities on the other, it would not come close to balancing (Prayer 9, A).

Gregory of Narek compares human sins with sands of the shore, but unlike the sand of the shore, which do not have birth and growth, human sins and crimes have birth and growth, there are so many of them, that they cannot be remembered. That is why he touches upon the lessons of sins. Human sins are countless, they are impossible to comprehend, one with its kith, the other with its kin, one with its defects, the other with its dangers, one with its thorns, the other with its roots, one with its stem, the other with its fruits, one with its limbs, the other with its branches, one with its shoots, the other with its joints, one with its claws, the other with its fingers, one with its shakiness, the other with its sturdiness, one with its causes, the other with its effects, one with its imprint, the other with its

47 Prayer Book by Ephrem the Syrian, Second edition, Jerusalem, 1857, pp.. 1-16.

traces, one with its shadow, the other with its darkness, one with its tactics, the other with its strategy, one with its guile, the other with its intent, one with its trajectory, the other with its size, one with its depth, the other with its baseness, one with its spark, the other with its passion, one with its goods, the other with its treasures, one with its pipes, the other with its fountain, one with its torrents, the other with its lightning, one with its flames, the other with its shame, one with its oils, the other with its abysses, one with its embers, the other with its dullness, one with its thunder, the other with its raindrops, one with its currents, the other with its floods and frost, one with its gates, the other with its roadways (Prayer 6, C).

Thus, the sins defiling the human soul are countless and innumerable; they are further divided into smaller classes, each of which has thousands upon thousands of sub-classes. Those sins are inherent to everyone, and if a person does not indulge in self-deception nor put on a mask, and is not trickled by lack of faith, but has self-knowledge, and senses of human nature, and is cognizant of being earth born and knows the proper place and limitations, then he shall understand this list of attributes, not as some meaningless scribble, nor as a complete description of even the essential types and kinds of imperfections whirling in human nature. Rather, he will know that he has identified certain seeds of the thousands of evils, and even if through these he learns of others, he realizes that even these categories are not enough (Prayer 6, D).

Gregory of Narek underlines also circumstances aggravating human sins. It should be mentioned that aggravating circumstances relate not to the sins of a man-defendant, but only to the sins committed by him. During his earthly life Gregory of Narek was honored by the special blessings of God - visions of divine and indescribable light of the Holy Mother, Christ and God. Not only legends about Gregory of Narek, but also chapters from the Book speak in favour of this fact. One of the legends tells the following: on the island of Arter on Lake Van, Holy Virgin Maria descended to him with Jesus in her arms. The Holy Virgin held out Jesus to Gregory of Narek and said: "Take your Lord" (in Armenian spells like "Ar z ter ko", *note of translator*). Later the island was named Arter⁴⁸. According to another legend, Gregory of Narek went to Rshtunyants province, climbed up the mountain across from the church his uncle served in and lived as a hermit for seven years. One day he had a vision of the Holy Mother who commanded him to leave for Jerusalem. Gregory of Narek doubted the authenticity of the vision and asked the Holy Mother to descend to him in the same glory as the Magi saw her when they came to kneel to Jesus. The next day the Holy Virgin appeared again with Jesus in her arms⁴⁹.

We see the influence of the appearance of the Holy Mother in one of the most beautiful taghs by Gregory

48 Galanyan A., Legends, Yerevan, 1969, p. 84.

49 Ibid., p. 319.

of Narek, where he writes: "The eyes have opened to shine over the surface of morning sea like two luminous suns, just as the ray of sunshine pours down with sunrise at the break of the day".

We can see evidence of his visions also in the book of Gregory of Narek. He confesses that he has an ache in his heart, for they consider him to be something he is not. Like an outwardly sparkling cup, that is really dirty, or a whitewashed wall, that is filthy, or a showoff dressed in vain conceit, that is really a light engulfed gloom, a miserable eye blinded not by a speck, but a stick, or an extinguished torch of glory, destructive in all things, in all places, in all ways, toward the providence of the Lord, toward the manifestations of Godliness, toward the images shaped by the creator, toward the fearfulness of humility, toward the one whom he saw with his own eyes, toward this, for which he is more accountable than for the entire Gospel (Prayer 27, C). To fly up to heaven and then collapse and fall, to be graced with divine virtues and then to sin, here it is the aggravating circumstance of the sin of Gregory of Narek. Aggravating circumstances are betrayal of gift of goodness, forsake of bliss, disavow of the word, forgetting of the gift of life, the loss of boldness and confidence, angering the creator of every being, trampling that grace beyond the words, deformation the image of honor (Prayer 27, D).

The penance trial initiated by Gregory of Narek begins with the prosecutor's speech . Gregory of Narek appears in the Book as a skilled investigator who inves-

tigates, discovers all the bends of the human soul, and revealing human sins, even the hidden ones, then as a prosecutor, he accuses man before the God. Gregory of Narek, as a prosecutor, presents the reasons of the agents of death - the roots of the bitter fruit of the tree of damnation, hostile kin, intimate adversaries, traitorous sons, whom he describes in detail by name (Prayer 56, A). Those fruits are sinister heart, gossiping mouth, lustful eyes, wanton ears, murderous hands, weak kidneys, wayward feet, swaggering gait, crooked footprints, polluted breath, dark inclinations, dried innards, mushy mind, inconstant will, incorrigible depravity, wavering virtue, banished soul, dissipated legacy, and so on (Prayer 56, B). These are the multitude of seductive devices, which he allowed to deceive in a naive way, allowed to prevail over him in his weakness, condemning himself willfully to death (Prayer 56, B).

As a prosecutor, Gregory of Narek dared to say what is unspeakable: he has boasted in his humiliation, he has exposed his secrets, disclosed what he had covered up, shown what he had hidden, spread what he had stored up, splattered the gall of his bitterness, divulged his collaboration with the evil one, squeezed his pus-filled wound, acknowledged the abyss of his sins, put on the mask of hypocrisy, lifted the veil from ugliness, stripped away the clothes from shamefulness, laid open his baseness, thrown up the dregs of death, revealed the abscessed wounds of his soul to the God. This is how Gregory of Narek brings the prosecutor into appearance before the judge. (Prayer 65, A)

Gregory of Narek as a prosecutor presents the sinner's state of mind, troubled by his sins. He justly deserves in death, restrained in their merriment, with a smiling face but an anguished mind, cheerful demeanor but mournful eyes, composed appearance but bitterly tearful heart (Prayer 30, B). That is the sinner in many other affairs, his soul is divided, because his book of rights slammed shut, his hope of being heard abandoned, his path of action checked (Prayer 30, C).

Gregory of Narek, when listing multiple sins of a man-defendant and describing all his inconsolable sorrow, turns to majesty and asks for how long his patience will bear these many sins, how much he will forgive, how he will remain silent, how he will even bear to listen, how he can spear the rod when he is worthy of being beaten of death (Prayer 56, C).

Further, at the penance trial Gregory of Narek appears as a defendant. It should be mentioned that in the Book the accusations of a prosecutor and confessions of a defendant are often interwoven in a manner which makes difficult to tell them from one another. But the speeches of a prosecutor and a defendant differ from each other and for the disclosure of the procedural side of the Book, the classification of these speeches is necessary. Since there is no salvation for souls without Christ, and there is no light without the sight of the eyes, nor is their sweetness of the sun without the rays of dawn, in the same way there is no remission of sins without confession of secrets and the baring of the soul (Prayer 50, A).

Gregory of Narek, as the defendant, joins the prosecutor, and he shall never stop judging his condemned self with anguished words, or stop reproaching him for his sins, like a wicked irredeemable and incorrigible being. For although he has slain some of his tormentors, he helped others to live and lost his soul, like a plant with bitter branches, he had blossomed with the odor of wrongful ways, with corrupting and fatal fruit, which he has made into the wine of destruction, the offspring of Canaan, the child of hell and paradise, the heir of Hades, the stuff of torment, ungrateful and disgraceful, ever sinful, one who embitters the sweetness of God's beneficence, an evil and bad servant, diligent in the baseness of corruption, conscientious in angering the Lord, ever active in satanic ventures, a daily cause of grief to his Maker, weak in his flight toward goodness, lazy in the blessing of fidelity, slow in observing his promises, fainthearted in the necessary and useful, and unfaithful and ungrateful servant (Prayer 7, B). Gregory of Narek, with multiple "Woe to" mourns his sinful soul, which bears grave and complicated sins (Prayer 7, C). He confesses that being afflicted with fire of grievous tormentors; he can be of no use to God. He pities the womb that bore him and bemoans the breasts that fed him, asking why their milk was not curdled with bile, why the sweetness that nurtured him was not mixed with bitterness (Prayer 22, C). Gregory of Narek praises his prayers with confession and contrition in his lamenting voice, wailing and sobbing, shrieking cries, weeping sighs of

anguish (Prayer 27, A). And with salutary humility he says with lamentation: "I have sinned against your beneficence, disrespectful sinner that I am. I have sinned against the rays of your dawn, dark sinner that I am. I have sinned against the boundless benefits of your grace, verily I have sinned. I have sinned against the exalted mercy of love, brazenly I have sinned. I have sinned against the creator *ex nihilo*, truly I have sinned. I have sinned against the tenderness of your almighty embrace, unworthy sinner that I am, I have sinned against the enlightenment of your boundless light, deceitful sinner that I am. I have sinned against the eating of your ineffable life, many times I have sinned. I have sinned against the talents of your incomprehensible gifts, at all times I have sinned. I have sinned against the praiseworthy body of God, mortally I have sinned. I have sinned against your worshipful blood, our creator, truly I have sinned" (Prayer 27, B).

Gregory of Narek realizes that his earthly bowl is decomposed and destroyed, his image and soul are worn out by sins, the altar of his body, defending his soul is violated. For that reason he deserves any punishment. God is just in his law, and triumphant in his judgment, if he hands down a death sentence, his action is right, if he reprimands before giving a stern condemnation, his decision is just. If he casts him into the abyss or still the movement of life, if he silences his power of speech, or darkens the windows of his eyes, if he checks his joy in life, or impairs his ability

to be nourished by ordinary food, if he reduces the richness of his days, or makes drops of fire fall along with the dew drops, if God starves him by his silence, or shuts the doors of his ears, or other multiple forms of torture, more evil than Tartaros, more severe than Gehenna, more vile than maggots, more anguishing than darkness, more terrifying than the abyss, more pitiful than nakedness, he testifies against himself that he deserves these and more (Prayer 19, B).

Gregory of Narek is sure that punishments always should match the sins they are for, like mirror images, identical, parallel, emblematic of the wrong. As he does not tend the needs of his fellow man with warm charity, he freezes with fear at the first sign of danger. And since he did not check his willful pride, it is fair that he should be consumed with unbridled disgrace. And since he did not love the light of the good news, it is just that he should be condemned to grope in the darkness of ignorance and fog of perdition. And since he paid no heed to small faults, considering them harmless, it is fitting for him to be wounded by the stings of insects. And since he did not lend a helping hand to those in danger, it is proper for him to be cast into a pit of filth (Prayer 19, C).

And although Gregory of Narek realizes and confesses his multiple sins, he understands that he deserves a severe punishment, but he prays for forgiveness and absolution. He asks God to be truly generous and forgive him all at once, wiping out his unrepayable debts and the crushing interest which has accrued, for

the God has no wrath in his heart, nor vexation, nor deceit, nor traces of darkness, for He wishes only life and light, he did not make death or take joy in human misery (Prayer 15, C). God set a key rule that one wrong should not be returned for another, but that we should forgive seventy times seven the sins committed against us each and every day (Prayer 15, D).

Gregory of Narek asks God to admit and treat him as a confession from contrite soul fallen at his feet in repentance. God judges, notes and weighs the tearful soul, the heaving sighs, the quivering lips, the dry tongue, the clenched face, the good will in the depth of the heart, he who is the salvation of humanity, the seer of the undone, the creator of all, the healer of invisible wounds, the defender of the hopeful and the guardian of all. Gregory of Narek asks to look at him, again accept him as someone who has repented and confessed (Prayer 20, C).

Gregory of Narek turns to Jesus Christ, Son of the living God, creator of heaven and earth, who offers water to those parched from thirst in the desert, blessed, kind, mighty, loving, forbearing, caring, ingenious, visitor, defender without sparing, protector victorious, life indestructible, intercessor to heaven, undiminished fullness, bliss celebrated, lovingly extend his right hand of mercy, and asks Christ to accept and present him a manifold sinner, his sins forgiven and cleansed, to his Holy Spirit, equal to his in honor, so that reconciled through him the Holy Spirit might return to him (Prayer 24, C).

Gregory of Narek does not dare to ask God for paradise but only reduced torment, he does not ask to be among the immortals, who live in light, but only among the feeling, breathing beings destined for the dark grave, not among the resurrected, but among broken-hearted and contrite (Prayer 30, B). God is benevolent, his name is exalted saying: "I am the merciful Lord", by his benevolence he dominates over everything, he has no darkness, but there is no goodness without him (Prayer 30, D).

Gregory of Narek, seeing himself among those who should be punished, prays for mercy with the prayers of all others. With the peril of death upon him, he utters: "Alas", so that his full confession might find favor, and he will not need to say "Alas" again, but might be at once cleansed completely by his blessed command (Prayer 32, A). And he upon his knees, before His sweet beneficence, opens his soul, showing how he sinks like an image of death, like the crawling beasts, lowered to the ground and covered in dust, he, who nailed himself on the path of destruction in this fleeting of life, let him lean upon God, staff of life, inexplicably joined to his uncreated divinity. He stands bowed and humbled before the Lord, with his face turned to the ground and his eyes raised to God on high, gazing pathetically upon Him, who hears our sighing, perfectly compassionate, thoroughly sweet (Prayer 32, B).

All eyes turn to him, to God of all, and Gregory of Narek asks him to incline ear toward the prayers of the

weeping voices of his servants and handmaidens. He asks God through the compassion of His love for him, his servant who proclaims His cherished name, may the severe winter winds become tranquil air, the gusty storm become a pleasant breeze, the misgivings of fear become great confidence, the meting out of punishment turn into bliss, the perils of grief become spiritual rejoicing, the tossing waves calm into placid water, the arm-wrenching helm turn toward a safe harbor, the harvest of heavy sin be transformed into a stipend grace (Prayer 32, C). Gregory of Narek incessantly asks God to transform his soul together with body, covering the soul, save him from claws of sin and death, grant him conciliation (Prayers 40, 47, 49, 50, 57).

Gregory of Narek asks God for not only absolution but also power, might, and defense in order not to commit sins again in the future. He asks God to protect him with His hand that shaped the heavens, strengthen him with His exalted right hand, take him under His almighty wings, blanket him with His divine care, bolster him with the vigilance of His heavenly host, encircle him with His army of immortals, surround him with the attachments of angels. He asks to fend off the enemy with the forces of the vigilant, support him through prayers to His divine Mother for he is shaken. May God open the eyes of his soul along with the eyes along with his troubled soul; may God lift away from his sense the stupor that covers him; may He remove the heavy veil of darkness; may He make His righteous sun shine on the gloom of his

heart with morning light. Let the ray of His glory illuminate the chamber of his mind; may the sign of His cross cast its shadow over his whole spirit and body (Prayer 84, B).

Confessing his sins, praying for forgiveness and might, Gregory of Narek turns to Holy Mother Mary, the holy angels, which are his guardians at the penance trial and asks for intercession. Turning to the Holy Mother, the greatest intercessor for men, Gregory of Narek, lying down on the ground, prays for intercession for him- the sinner and wishes him redemption (Prayer 26, B). Gregory of Narek after all the despair and terrible heartbreak, angry reprimands and divine wrath, with a soul completely tormented by grief, prays to the Holy Mother of God to receive these prayers from him, and present them to God as her own. The Holy Mother of God is the Mother of exalted God Jesus, creator of heaven and earth, whom She bore complete in humanity and total in divinity, who is glorified with the Father and the Holy Spirit, uniting His essence and our nature in a manner beyond human understanding. Gregory of Narek asks to rain a drop of the virgin milk of the Holy Mother to revive him (Prayer 80, B). Gregory of Narek turns to the immortal, luminous angels, who incessantly are praying with pure lips (Prayer 81, A). He also turns to his other guardians - the holy apostles, martyrs, holy hermit fathers (Prayer 82).

Here at the penance trial, Holy Virgin Mary exalts her divine prayers to God, she asks, prays, intercede,

cries and asks about redemption on knees, holy angels turn to God, holy apostles praise their wishes, martyrs direct their prayers, useful and acceptable and in respect to their complicated prayers, which were rained with blood and sweat, which smells incense, holy hermit fathers exalt the voice of their decent prayers and cherished wishes.

Any trial and court, any judicial process ends with the verdict of the court. The penance trial is not an exception. The judge is merciful, he forgives the sinner, which sinning multiple times during the day, repenting, turns to him, even if the choice is made with his last breath, or in the very midst of sinning (Prayer 30, A). God is all-compassionate, doer of good, blessed, long-suffering, potent, beyond understanding, beyond words, incorruptible and uncreated, He is the beginning and cause of all goods. He is not the accuser, but the liberator, he is not the destroyer, but the rescuer, not the executioner, but the savior, not the scatterer, but the gatherer, not the traitor, but the deliverer, He does not pull down, but lifts up, He does not knock down, but stands upright, He does not curse, but blesses, He does not take revenge, but gives grace, He does not torment, but comforts, He does not erase, but writes, He does not shake, but steadies, He does not trample, but consoles, He does not invent the causes of death, but seeks the means to preserve life. He does not forget to help, He does not abandon the good, He does not withhold compassion, He does not bring sentence of death, but the legacy of life (Prayer 82, E).

God is kind, and He often rewards the bad servant with goodness, when He grants rest in the royal palace to one who should be imprisoned, when he seats on the tufts of the sumptuous throne; when He lifts toward the heights of happiness the eyes of the one expecting them gouged; He places the ring of royalty on the hand of him who expects his fingers cut off, He draws into His comforting embrace the one expecting lashes of a whip; in plain view of all He rescues someone poised for destruction; He bestows glory as well as life to the one waiting for death's devastation; decorates with laurels the head of the one expecting beheading (Prayer 74, B).

Although the sins of man are great and countless, but they are small compared to God's forgiveness. Man's transgressions are frequent, but God's love for mankind vanquishes them all, powerful and almighty. Man himself cannot count his own stains, but for God they are very limited. In order to redeem and absolve the sins, God does not need additional time (Prayer 74, C).

Because the judge at the penance trial is merciful, beneficiary, all-patient, he forgives the sinner who repents, he resolves curses, redeem debts, and deletes crimes (A, Prayer 82, E).

The Judgment

The trial for judgment sufficiently differs from the trial of penance. The trial of absolution is conducted during one's life, while the trial for judgment takes place after death, after overall resurrection and transformation of the bodies. The trial of penance is initiated by a fully repenting sinner, while the trial of retribution takes place on the initiative of God, regardless of the will, or to put in more accurate terms, against the will of certain people. From this point of view, the trial of retribution, in accordance with contemporary legal perceptions, is a type of the inquisition process.

Gregory of Narek is shaken and rightly so, trembling in constant fear, remembering with unbearable terror that defies words, the inescapable tribunal, which justly judges him a sinner. And there is no putting off the day of retribution not by words of justification, not by a cloak of protection, not by a mask of obfuscation, not by speeches of propitiation, not by appearances of deception, not by compositions of prevarication, not by swift feet of evasion, not by aversion, not by the ashen dust of abnegation, not by fixing one's mouth to the earth, not by self-burial in the depths of the earth, for even the covered and the invis-

ible are readily seen by the Judge (Prayer 4, A). If the sinner does not repent, his virtue is dissipated and depleted, his sins are laid open and ever worsening, his wrongs permanent and he is lost as the weight of the right is ever decreasing and the weight of wrong is increasing, the harvest of goodness washes away and the errors of his ways harden to stone, the bail is lost even as the sentence is sealed and death's mortgage is signed, while the covenant of good news is voided. Seeing the loss of a sinner, the doer of good is despondent, while the doer of evil is jubilant. The host of angels grieve, while Satan's horde dances in glee. The army on high is orphaned, while the army below is elated. The murderer's bounty grows, while the protector's treasure is plundered. The third parties' rights are upheld, and the true heir's legacy is betrayed. The creator's gift is forgotten, while the destroyer's ambush is remembered. The Savior's grace is mocked, while the tricks of Satan are celebrated. The fountain of life runs dry, while the tyrant's rust continues to corrode my soul (Prayer 4, A). And woe for the stupidity of the sinner, for he did not recall that the hidden shall be revealed. Woe for his impiety, for he always and ceaselessly wove the web of evil. Woe to his well-fed body which shall be food for the immortal worms, for how will he endure their fierce venom? Woe to him for having drunk of the cup of death, for how will he suffer eternity? Woe to him for raising this unworthy soul from this corrupt body, for how will he face his judge? Woe to him for the lack of oil in his lamp, for its dark-

ness shall not be relit. Woe to him for the sudden alarm of the fear of dismay when the door of the marriage feast is closed. And woe to him for the terror of the voice of these words, trembling and quaking, before the pronouncement of their heavenly king's judgment: "I do not know you!" (Prayer 7, C).

On the judgment day the lost sinner cannot hide, cannot be liberated and cannot escape the prison of sins, because his debts are numerous and payable sums are countless. At the trial of retribution transgressions are many and punishments are countless. Even the angels have lost patience, and the judge cannot be bribed. The court is mighty and the tribunal just. The vengeance is terrible and the retribution is merciless. The sentence is terrifying, and condemnation is direct. The rivers are fiery, and the streams are impassable. The darkness is thick, and the fog is impenetrable. The pit is vile, and the torment is eternal. Hell is all-encompassing, and the blizzard is unrelenting. Now, indeed all these bitter things, a depraved and terrible cell of unbearable punishment, all are for a sinner and he will get the wages of his handiwork, for he has turned from the straight path and strayed from holiness. He has been outcast from the ranks of the righteous and honest. He lacks spiritual gifts and riches of our most jealous benefactor and almighty king (Prayer 8, A).

Gregory of Narek, seeing with my mind's eye in the distance the terrible vision of the life to come, observes in advance the day of light, the hope of the

saints, and the day of darkness, the punishment of the sinful. On the day of retribution none can escape nor find refuge, neither in the deep abyss nor in the bottomless pits, neither on the heights of the mountains, nor in the caves in the stone, neither on the hardness of boulders, nor in the cavity of a hole, neither in the crevices of a pit, nor the waves of a flood, neither in the labyrinth of the basement, nor the loft of the attic, neither behind the closed doors of my cell, nor in the darkness of the valley, neither in the declines of the valleys, nor on the inclines of the hills, neither in the blowing of the wind, nor in the undulation of the seas, neither in the swirling of a whirlpool, nor in the distant ends of the earth, neither in the sounds of lament, nor in the sighs of weeping, neither in the trembling of fingers, nor in the lifting of hands, neither in the prayers of the lips, nor in the cries of the tongue (Prayer 40, A).

Gregory of Narek depicts the judgment day in details. The trial for judgment is terrifying, the judge that cannot be bought or deceived, awful shame, fear-some rebuke, inescapable reprimand, unavoidable torment, terror that cannot be comforted, trembling that cannot be stilled, inconsolable weeping, incurable gnashing of teeth, irreparable disease, the curse of awesome divine word, the shutting down of compassion, cutting off of mercy await the sinner (Prayer 79, B).

He also depicts the changes of natural phenomena on the day of judgment. The heavens will be rolled up like a scroll, and the earth will be shaken to its very

foundations, and billowing waves of the tempestuous sea pursue each other, crash against each other and counteract each other's force, jolting and shaking the foundations of the earth's thick surface across its expanse with forceful blows to its very core and with thunderous sound, laying the mountains low, and melting the substance of stone with fire, with all the other elements of nature at that time: then the heavens will be cleared in purity and the creatures together with all their elements will be recreated in new form and our hidden misdeeds will be made known and our invisible passions will be revealed the conduct of each person's inner beliefs will be displayed on our bodies (Prayer 79, B).

Then he depicts the process of the judgment. The king of heaven will sit at his tribunal with the due sentence in his hands. True panic will start amongst sinners. Gregory of Narek feels shudder, he is terrified with the picture - what his miserable soul will do on this great and the most terrible day and thoughts about it are even more terrible than the real experience of this day.

186 | On this terrible day, for the depiction of the panic of escape, Gregory of Narek refers to Prophet Amos. In the era of Amos, people did not feel fear of the judgment day, rather they looked forward to it. In that era, Israelis hoped that they, as the nation chosen by God, would be granted merits on the Day of Judgment. Prophet Amos, revealing the false hopes of Israelis, says to them: "Woe unto you that desire day

of the Lord! To what end is it for you? The day of the Lord is darkness, and not light." (Amos 5, 18). Gregory of Narek depicts the inevitable state of panic the sinners are in at the trial of retribution,, with the help of a fable by Prophet Amos - a man escapes a lion and comes across with a bear, and when he escapes the bear, he gets home, enters, extends his arms to the wall for support, and a snake bites him. And the Judgment Day, really, is darkness, that is the day of darkness and gloom, the day of cloud and fog (Zephaniah 1,15, Psalm 34,8).

But the most terrible part is the the trial itself. When the guardian angel who is our companion for life, accuses us like a stern official. Here the concept of the "stern official" reflects not the function of care for, protection and guardianship of a human during his earthly life, rather than the protection of public order. The Heavenly King, sitting at the trial, listens to the accusation of the guardian angel, and justly reprimands the sinners, the king's servants rush about without delay inviting some to life and condemning others to shame, showing to some a cheerful face, to others appearing fearsome and horrifying. To some they shall offer a halo of glistening light, and to others mortal | 187
perdition.

At the trial of retribution the righteous receive the good news, and the sinners hear the sad news of endless grief. If for the righteous the victory of death is totally excluded, for the doers of evil it will continue endlessly. At that point knocking at the door will do

no good, because the sinners' quota of mercy will have run out. There, when the amazing and miraculous book is opened, showing all manner of hitherto hidden acts done by mankind and the conduct of our human nature, for which reason all beings were created, then upon each body all this shall be manifest in full, so that before our eyes shall ineffably appear.

If in this world heaven can be found at the cost of lamentations and tears, on the Day of Judgment these are delayed and futile, and are despised and rejected as untimely and vain. The sighs of the heart delivered prior to the Day of Judgment from this world are not going to be accepted either. Apostle Paul says: "He which soweth shall reap also sparingly; and he which soweth bountifully shall reap also bountifully" (2 Corinthians 9, 6). Consequently, kindness sparingly sown cannot light up the way before us in the retribution trial. There, the loud-voiced accusers shall be the ark against the lawless of the time of Noah, and the Old Testament against those who blasphemed the Lord, along with the awe-inspiring sign of the cross against us now. He will be accused first for breaking the natural law of our earliest forbears, second for dishonoring the tabernacle of worship to the invisible spirit, and third for the blood of the greatest God.

And there will be no consolation for the sinner when his hope is cut short, for if the forces of light, the ranks of the just, who are glorified in benedictions, tremble in fear, and cannot bear the terrifying face of the great judge, how shall he come before Him, mis-

erable wretch that he is, a disinherited son condemned to death, who does not expect a halo but unbearable punishment and endless ruin? (Prayer 79, C).

On the judgment day the participants are absolutely other people. If at the trial of penance God himself - the Holy trinity - was acted as the Judge, at the trial for judgment Jesus Christ, one of three glorified persons equal in power and awe, who descended from on high to here below, is the Judge (Prayer 34, D). In this regard in Gospel we read: "For the Father judgeth no man, but hath committed all judgment unto the Son 23 that all men should honor the Son even as they honor the Father" (John 5, 22-23).

Unlike the trial of penance, at the trial for judgment apostles and saints take part, too. In his times, God told Apostles: "Verily I say unto you, That ye which have followed me, in the regeneration when the Son of man shall sit in the throne of his glory, ye also shall sit upon twelve thrones, judging the twelve tribes of Israel" (Mathew, 19, 28). And Apostle Paul said: "Do ye not know that the saints shall judge the world" (A Corinthians 6, 2). Thus, both apostles and saints are participants of the trial for judgment; they are assistants to the judge, persons who contribute to the trial. They are judges in the comparative sense, because the only Judge is Jesus Christ, but with their irreproachable conduct and immense loyalty to God, they will serve as whistleblowers of any vice. Here apostles and saints will cooperate with the Judge at the trial of retribution, like the kings on earth when they

are surrounded and helped to implement the trial together with courtiers, councilors and assistants of kings on the earth.

At the trial for judgment prosecutors are different, too. If at the trial of penance each repentant himself chose an accuser-prosecutor for himself, at the trial of retribution the guardian angels of people serve as prosecutors.

According to the Christian doctrine, angels play an important role in the life of a human both on the earth and beyond the grave. Angels guard people, urging them to do kind things, protecting from committing sins, raising them up after committing sins, restricting them not to commit sins to the extent that Satan wants (Grigor Tatevatsi). A guardian angel plays a unique role in the life of a human. When a baby receives a reasoning soul, a guardian angel is appointed for the person's lifetime. The guardian angel helps a human in doing good, protects him from evil and doing evil. At the same time, when a human commits a sin, the guardian angel records the sin and creates "records of sins" for every man (s. Nerses Shnorali). This record is not anything else but some kind of an act of indictment. At the trial for judgment guardian angels will deliver the records - acts of indictment, and in this manner they will be transformed into prosecutors, who accuse people's souls.

As to other angels, they act at the trial for judgment as witnesses for prosecution. Angels brood over people constantly, they aid them in their frailty, they

tend their portion of virtue, they everlastingly pray for our salvation, saying these words: "Forsake not the work of your hands." Because during the life of people angels serve as mediators for people but at the trial of penance they will be their defense. But at the terrible trial of retribution angels will come as witnesses, whistleblowers of crimes and witnesses for prosecution. At the trial of retribution, before the terrifying tribunal justly and fairly counseling, there too, they sympathize with people, pleading with sighs the perpetual chant of their voices: Have mercy, you have created them. Do not destroy them (Prayer 81, B).

At the trial of retribution angels also serve as court executors. Thus, in the Gospel we read: "And he shall send his angels with a great sound of a trumpet, and they shall gather together his elect from the four winds, from one end of heaven to the other" (Matthews 24, 31). Angels, as court executors, implement also other functions. In particular, in the Gospel it is said: "The Son of man shall send forth his angels, and they shall gather out of his kingdom all things that offend, and them which do iniquity; and shall cast them into a furnace of fire." (Matthews 13, 41-42).

Unlike the penance trial, where a sinful human being in general is the defendant, on the Judgment Day the defendants are concrete people, both Christians and non-Christians, with renewed bodies. At the retribution trial not only humans but also sinned angels act as defendants. This comes from the words of the Apostle. Apostle Peter says: "For if God

spared not the angels that sinned, but cast them down to hell, and delivered them into chains of darkness, to be reserved unto for judgment" (2 Peter 2, 4). And Jude says: "And the angels which kept not their first estate, but left their own habitation, he hath reserved in everlasting chains under darkness unto the judgment of the great day" (Jude 6)

At the trial for judgment defendants are people with renewed bodies and also the angels who have committed sins, they will also be accused of their sins before God. Each defendant will take responsibility for his sins. In particular, both at the penance trial and retribution trials the sin is the subject of investigation.

The trials of penance and that of retribution differ from each other by their character and the result. If penance trial is the trial for mercy, clemency, forgiveness and absolution, retribution trial is for punishments and justice. If at the penance trial God is merciful and forgiving, at the retribution trial he is just and fair.

At the retribution trial the defendants will find themselves in the most terrible condition. Before God's awesome wrath, the seraphim take to flight and the cherubim huddle together, the choirs of angels hide their faces, all the principalities of heaven shake in amazement, and all of them rejoice with great trembling in jubilant celebration, the demons are frightened away and the evil bands recoil, the spirits of darkness are exiled and the angels of the banished one are condemned to the abyss. The attacks of the aggressors are held in check by the sign of God's cross, and the venge-

ful Amalekites are locked away in their infernal prison. The enemy forces are bound with undoable knots. The legions of the warriors of death are jailed in prisons from which there is no escape. The demonic hordes are arrested as in irons by your command. The instigators of mutiny are silenced. The mobs of evil spirits are tied up and waste away. The emissaries of the Antichrist are locked in unbreakable chains. (Prayer 91, A)

At the retribution trial the most terrible will be the condition of those who have sinned but have not repented. The condition of sinners who did not repent is terrible also during their terrestrial life - here, but it will be even more terrible at the retribution trial - there. If the sinner is here accused, he is there reprimanded; here mocked, there insulted; here scorned, there opposed; here confused, there abandoned; here weeping, there sobbing; here doubt, there finality; here grief, there chastisement; here calamity, there the court of judgment, with no right to speak, nor opportunity to plea, where days are without number and time has no end, where there is no bridge of hope, nor door of mercy, no protecting right hand, nor helping hand extended (Prayer 67, B).

Both in this and in the other world influence creates counteraction; in particular a sin creates conviction, goodness brings about rewards and crime leads to punishment. It is caused by the circumstance that both in this and in the other world there are justice and judgment, decision and penalty, investigation and spotlights, scolding and torches, nakedness and embar-

rassment, revelation and shame, innocence and reward, error and punishment (Prayer 38, C). Justice is executed by judgment, decision has no sense without penalty, challenge sheds light on hidden affairs and disperses the darkness of ignorance, the reprimand itself is the flame showing the path, nakedness is inseparable from embarrassment, revelation from shame, innocence from reward and error from punishment. And if in this life for some reason, someone is not convicted for a sin, and goodness is not merited with rewards, crime with punishment, the balance will be recovered after the end of the world - on the Judgment Day.

At the trial for retribution, when investigating the goodness and injustice of every human, the judge shall separate them one from another as sheep and goats; as the shepherd divideth his sheep from the goats. And shall set the sheep on his right hand, but the goat on the left. Then Judge Jesus Christ shall say to them on his right hand, "Come, ye blessed of my Father; inherit the kingdom prepared for you from the foundation of the world. For I was an hungered, and ye gave me meat: I was thirsty, and ye gave me drink; I was a stranger, and ye took me in, Naked, and ye clothed me: I was sick, and ye visited me: I was in prison, and ye came unto me." Then shall the righteous answer him, saying, Lord, when saw we thee as hungered, and feed thee, or thirsty, and gave thee drink? When saw we thee a stranger, and took thee in? or naked, and clothed thee? Or when saw we thee sick, or in prison, and came unto thee?" And the King shall answer an d

say unto them, Verily I say unto you, Inasmuch as ye have done it unto one of the least of these my brethren, ye have done it unto me".

"Then shall he say also unto them on the left hand, Depart from me, ye cursed, into everlasting fire, prepared for the devil and his angels; For I was an hungered, and ye gave me no meat; I was thirsty, and ye gave me no drink: I was a stranger, and ye took me not in: naked, and ye clothed me not: sick and in prison, and ye visited me not. Then shall they also answer him, saying, Lord, when saw we thee an hungered, or athrist, or a stranger or naked, or sick, or in prison, and did not minister unto thee? Then shall he answer them saying, Verily I say unto you, Inasmuch as ye did it not to one of the least of these, ye did it not to me. And these shall do away into everlasting punishment: but the righteous into life eternal." (Matthew 25, 31-46).

Is Gregory of Narek afraid of punishment after the Judgment Day? Undoubtedly, but not as a servant, who is afraid of punishments provided by the master, but as a loving son who is afraid to disappoint his parents. Is he expecting merits, provided for a righteous man on the Judgment Day? Definitely he is, but not as a mercenary who is doing his paid job, but as a loving son who wants to be closer to his parents by his gifts. To awe with no fear, to expect with no anticipation, this is the spiritual predisposition of saints, and Gregory of Narek is a Saint, who prefers to be in hell with God, but not in paradise without God; although

wherever God is, there his kingdom is.

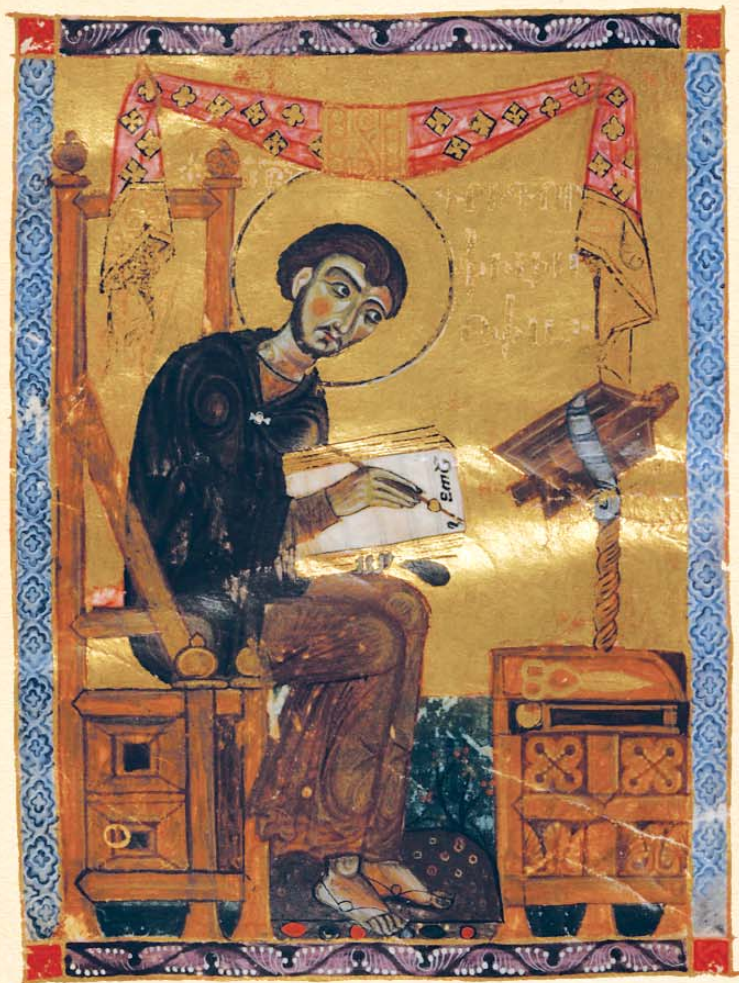
Completing the legal interpretation of the "Book of Prayers" by Gregory of Narek, we consider it necessary to underline that the Book by Gregory of Narek has several aspects and dimensions. Gregory of Narek can be considered a theologian, a poet, a philologist, a philosopher and a moralist. His Book of Prayers contains considerable legal knowledge, and even in the 10th century he used concepts in his Book which received their classical definitions and reflection in contemporary legal science and law enforcement. But Gregory of Narek, first of all, is a Christian hermit, whose heart was full of faith, hope and love, and his main purpose was human perfection and goodness.

ЮРИДИЧЕСКОЕ
ПРОЧТЕНИЕ
МОЛИТВОСЛОВА

КНИГА СКОРБНЫХ
ПЕСНОПЕНИЙ

Սբ Գրիգոր Նարեկացի

Մատյանն արքերգության, 1173 թ., Ման. N 1568

Св. Григор Нарекаци, Книга скорбных песнопений, 1173 г., *Mat. N 1568*
St. Gregory of Narek, The Book of Lamentations, 1173, *Mat. N 1568*

Слово к Нарекаци, идущее из глубин сердца

В ардапет, ты выдающаяся личность общечеловеческой культуры, армянский народ причислил тебя к лику святых, а Католическая церковь назвала Учителем Вселенской Церкви; неизмеримо твое величие, необъятен твой гений, твоя книга скорбных песнопений несравненна своей мистической бездонной глубиной, духовной светлостью, мощным потенциалом и струящимся слогом: уникальное явление в истории мировой культуры. “Книга” имеет богословские, философские, нравственные, мистические измерения и аспекты; это многослойное, многогранное и многомерное творение. Твоя “Книга” является духовной Конституцией армянина и вмещает в себя ценности христианской цивилизации всех времен.

Григор Нарекаци¹ — богослов, философ, поэт, певец и церковный деятель. Его перу принадлежат толкования, оды, гандзы², таги³ и другие творения, однако особенное место занимает “Книга скорбных песнопений” — произведение, получившее всеобщее признание. Этот шедевр, принадлежащий перу Нарекаци, наиболее известен народу под названием “Нарек”.

“Нарек” — это творение, бесспорно, созданное божественным вдохновением, оно уникально и неповторимо. Такого произведения не было до Нарекаци, в его времена, не было после него и не будет. Несомненно, Нарекаци создал творение “Книга скорбных песнопений” под диктовку Святого Духа. По этому поводу один из толкователей Григора Нарекаци Акоп Патриарх Налян пишет: “Если бы мудрость Святого Григора была сугубо естественной и образовательной, а не изливающейся изнутри, возможно многие смогли бы уподобить слова своих молитв словам мо-

литв Святого. Однако до сих пор никто не смог сравниться с мудростью и сладостью Святого, и это свидетельствует об изливающемся изнутри бытии Святого. И у многих мы встречали достойнейшие молитвы, но они не обладали сладостью слов Святого Григора”⁴.

Веками Книга Григора Нарекаци являлась предметом разностороннего исследования. Были изучены ел богословские, нравственные, философские аспекты, осуществлены попытки раскрыть ее поэтику, связь с неоплатонизмом и т.д. Однако, как ни удивительно, к Книге никогда не обращались юристы, несмотря на то, что в ней есть многочисленные юридические термины, понятия, осмысления, формулировки. В Книге встречаются такие юридические понятия, как закон, право, судья, прокурор, свидетель, адвокат, следователь, следствие, суд, подсудимый, обвинитель, преступник, полицейский, тюрьма, приговор, наказание и т.д. Подобные юридические термины используются во всей Книге, и это дает основание утверждать, что Книга имеет также юридический аспект или юридическое измерение, поскольку эти термины используются не только как понятия, но и в их философском, юридическом, прикладном значении.

- 1 Григор Нарекский (прим. переводчика)
- 2 Гимны во славу Бога и святых (прим. переводчика)
- 3 Музыкальный жанр (прим. переводчика)
- 4 Акоп Патриарх Налян, Книга толкования Святого Григора Нарекаци — молитва и ода ангельского вардапета, том А, Ереван, 2008, стр.16

Любой аспект многомерного творения, в особенности когда речь идет о Книге Григора Нарекаци, сам по себе сужает границы восприятия произведения и ограничивает представления читателя, однако он также расширяет и обогащает, если сопоставляется со всеми другими аспектами. И с этой точки зрения, мы считаем, что выявление юридических аспектов Книги Григора Нарекаци является обоснованным.

Юридическое прочтение Молитвослова Григора Нарекаци

Сохранилось мало сведений о жизни Григора Нарекаци. Известно, что он родился в селении Нарек гавара⁵ Рштуник провинции Васпуракан, которая находилась на южном берегу озера Ван. Предполагается, что он родился в 951 году. Однако существует также мнение, что Нарекаци родился в 947-949гг.⁶ Он был сыном известного богослова и церковного деятеля Хосрова Епископа из гавара Андзевацик⁷. Григор Нарекаци получил образование в монастыре селения Нарек, где настоятелем был Анания Нарекаци. Он был дядей матери Григора Нарекаци. Анания Нарекаци был личностью с широким кругозором, одним из эрудированных людей своей эпохи, великим богословом и философом. Отец Нарекаци Хосров Андзеваци, имея большое уважение к Ананию Нарекаци,

- 5 Административно-территориальная единица деления в Др.Армении (прим. переводчика)
- 6 Г.Тамразян, Жизнь Святого Григора Нарекаци, Ереван, 2005, стр.10
- 7 Административно-территориальная единица деления в Др. Армении (прим. переводчика)

ци, передал на его попечительство не только своего младшего сына Григора Нарекаци, но и среднего Ованнеса, который впоследствии, после смерти Анании Нарекаци, сменил его. У Григора Нарекаци был также старший брат по имени Саак. О нем ничего неизвестно, за исключением того факта, что Саак был первым писцом поэмы “Толкование церковной службы” в авторстве своего отца Хосрова Андзеваци.

После окончания учебы Григор Нарекаци в своем родном Нарекском монастыре был рукоположен в сан вардапета⁸. Постепенно он получил признание как умелый богослов и слава о нем распространилась по всему ашхару⁹ Васпуракан. В 977 году царь Васпуракана Гурген поручает Григору Нарекаци написать толкование “Песни песней”, и Нарекаци блестяще осуществляет это.

В 990-ые годы, по поручению епископа Степаноса Мокаци, Григор Нарекаци написал “Историю Святого Апаранского креста”, а также Оду Святому Кресту и Богородице. В основе этой трилогии лежит строительство монастырского комплекса в городке Апаранк гавара Мокац в Васпуракане, где по соседству с церковью Святого Карапета были вознесены церкви Степаноса Нахавка и Пресвятой Богородицы, а затем святые мощи из церкви Святого Карапета были перенесены в церковь Пресвятой Богородицы.¹⁰

В конце 990-ых годов Григор Нарекаци собрал ряд тагов и гандзов и создал свой сборник под

названием “Гандзтетр”¹¹, а в 1000-1003 годах начал и завершил свое монументальное творение “Книга скорбных песнопений”.

Предполагается, что Григор Нарекаци умер в 1003 году после завершения поэмы “Книга скорбных песнопений”.

Праха Святого Нарекаци предан земле в Нарекском монастыре. На могиле Нарекаци был установлен лишь простой, незатейливый камень без надгробной надписи. В 1867 году настоятель Нарекского монастыря установил на могиле Нарекаци мраморный надгробный камень с изящно выгравированным образом Нарекаци: Богородица с Иисусом на руках и Нарекаци, стоящий перед ними на коленях и преклоняющийся им. Однако, еще в 1918 году турецкие варвары во время Геноцида Армян до основания разрушили Нарекский монастырь, разгромили могилу Святого и даже осквернили мощи.¹²

- 8 Учёный-монах, учитель, обладавший правом проповедовать и наставлять паству в Древней и современной Армении. Аналогом вардапета армянской церкви является архимандрит православной церкви (прим.переводчика)
- 9 Также “наанг”, самая крупная административно-территориальная единица Великой Армении, букв. “земля”, “мир” (прим. переводчика)
- 10 Г.Тамразян, Жизнь Святого Григора Нарекаци, Ереван, 2005, стр. 27
- 11 В некоторых источниках также “Гандзатетр” (прим.переводчика)
- 12 Г.К.Давтян, В.Лалаян, “Мировоззрение Нарекаци”, Ереван, 2003, стр. 12

Молитвослов Григора Нарекаци, в определенном смысле, является прообразом уникального судебного процесса, где присутствуют и судья, и прокурор, и подсудимый, и защитники, и свидетели.

В первой же главе молитвослова “Книга скорбных песнопений” Нарекаци есть намек на два разных судебных процесса. Первый судебный процесс инициирован самим Нарекаци, второй — это судебный процесс возмездия, который произойдет с наступлением Конца света в Иосафатской или Кедронской долине. Эта долина находится между Храмовой горой и Иерусалимом, и Нарекаци называет ее долиной воздаяния.

Для раскрытия содержания и целей судебного процесса, инициированного Григором Нарекаци, необходимо учитывать следующее.

206 | Господь сам желает, чтобы люди предстали перед Божьим судом. Об этом он говорит через пророка Исайю: “И когда вы простираете руки ваши, Я закрываю от вас очи Мои; и когда вы умножаете моления ваши, Я не слышу: ваши руки полны крови.” (Исайя 1, 15)¹³. Во искупление Господь предлагает следующее: “Омойтесь, очиститесь; удалите злые деяния ваши от очей Моих;

перестаньте делать зло, научитесь делать добро, ищите правды, спасайте угнетенного, защищайте сироту, вступайтесь за вдову” (Исайя 1,16)¹⁴. Только выполнив эти условия, Господь готов услышать молитвы кающихся. “Тогда придите — и рассудим, говорит Господь. Если будут грехи ваши, как кровь багряные, — как снег убелю; если будут красны, как пурпур, — как волну убелю” (Исайя 1,18)¹⁵.

Григор Нарекаци намекает именно на слова Господа, когда просит Бога не считать негодным суд над ним, как стон вознесшего руки в небо мятежного Иакова, поправшего его Закон, но пусть приемлем он будет по воле его, подобно благовонному ладану (Глава 1, А)¹⁶. Обвинение на Божьем Суде для человека является проявлением покаяния.

Христианская доктрина выделяет два вида человеческих грехов: первородный и действительный грехи. Первородный грех человек наследует

13 Русский текст из открытых источников: www.bibleonline.ru/bible/rus/23/01/#h17 (прим.переводчика)

14 Там же.

15 Там же.

16 Здесь и далее в данном труде использован текст “Книги скорбных песнопений” на русском языке в переводе Маргариты Дарбинян-Меликян и Лены Ханларян из открытых источников (<http://omolenko.com/poezia/narekatci.htm#book10>) с некоторыми изменениями, в соответствии с оригинальным текстом на армянском языке. Соответствующие главы и части глав указаны в скобках, в соответствии с оригинальным текстом автора на армянском языке (прим.переводчика).

от прародителя Адама, добровольно нарушившего заповедь Господа и попавшего под власть Сатаны. Христиане очищаются от этого греха путем крещения во имя Христа и очищения Святым духом. Однако человек, сотворенный по образу и подобию Бога, является свободным и разумным существом и может совершать грехи даже после крещения. Эти грехи называются действительными, а для очищения от них предусмотрено таинство покаяния. Покаяние — это тот ключ, которым открываются двери Божьего милосердия. Без покаяния и очищения от действительных грехов невозможно спасение, невозможно совершенство, а в конечном итоге — и слияние с Богом. Святой Григор Просветитель, говоря о покаянии, отмечает, что добродетельная забота Бога - нашего благодетеля, не оставляет возвратившихся к нему. Бог открывает двери добродетелей, принимает покаявшихся со священной благодарной любовью и опекает уповающих на него. Когда кающийся истинной исповедью смиренно и с разбитым сердцем скорбит в раскаянии, Господь щадит, проявляет милосердие и посещает его, поскольку грешный изливает скрытую горькую желчь¹⁷. Затем, Святой Григор Просветитель говорит: “Слово Господне призывает обремененных к покаянию через исповедь, омраченных грехом — к справедливому свету, потерянных — к правдивому знанию, и сошедшим с пути истинного приносит исправление, и снова обновляет жизнь исповедью

смертоносной жизни, устраняет все фальсификации Сатаны”¹⁸.

Деятельное раскаяние и искупление грехов, как цель уголовного наказания, в качестве институциональных юридических понятий, сегодня предусмотрены уголовными и уголовно-процессуальными законодательствами практически всех стран. В частности, статьей 37 Уголовно-процессуального кодекса РА предусматривается, что производство по уголовному делу и уголовное преследование могут быть прекращены по основаниям, указанным в статье 72 Уголовного кодекса РА, в том числе по основанию “деятельного раскаяния”. В этом смысле, деятельное раскаяние подобно покаянию в совершенном преступлении.

Нарекаци считает, что раскаяние и покаяние должны быть соразмерны тяжести совершенного преступления. В противном случае, это может привести к психическому расстройству и породить негативные морально-психологические последствия.

**“Исступленное покаяние, как и необузданное грешение,
Равно к гибели ведут
Видишь, что оба они порождают отчаяние”**

(Глава 10, А).

17 С.Григор Просветитель, Многovesчателные речи. Тегеран, 2003, стр.246

18 Там же, стр.247

Святой Иоанн Мандакуни — известный армянский церковный деятель 5-ого века, призывает грешников к покаянию со словами: “Покаянием искупим наши грехи, поскольку скверна грехов осуждается не только на Страшном суде, но уже мучает совесть, и живет человек бродя крадучись, боясь людей, подозревая знакомых, стыдясь перед любимыми, порицаемый врагами, угрожаемый судьями, со страхом перед тюрьмой и наказанием, противореча заповедям Господа и с ужасом мучительных страданий”.¹⁹

Замечательный мыслитель средневековья Исаак Асори говорит о покаянии: “Покаяние — это корабль, страх — предводитель корабля, любовь — божественная гавань. Страх нас возвышает на корабль покаяния, направляет по смрадным морям жизни и проводит к божественной гавани — к Любви”.²⁰

Господь грешников наказывает не сразу, а дает время на покаяние. Если грешники продолжают грешить, окаменевают в своих грехах, Господь обращается с ними так, как обращался с бесплодной смоковницей (Лука 13, 6-9)²¹. Когда в беседе с Христом ученики рассказывают о тех галилеянах, кровь которых Пилат смешал с кровью жертв, Христос говорит: “Иисус сказал им на это: думаете ли вы, что эти Галилеяне были грешнее всех Галилеян, что так пострадали? Нет, говорю вам, но, если не покаетесь, все так же погибнете. Нет, говорю я Вам, однако, если не покаетесь, все

вы тоже пропадете. Или думаете ли, что те восемнадцать человек, на которых упала башня Силоамская и побила их, виновнее были всех, живущих в Иерусалиме? Нет, говорю вам, но, если не покаетесь, все так же погибнете” (Лука 13, 1-5)²².

В соответствии с нормами Уголовно-процессуального права (статья 212 Уголовно-процессуального кодекса РФ), следователь, осуществляющий предварительное следствие, после того, как предъявляет обвинение лицу, а также судья во время судебного следствия, обязаны разъяснить позицию подсудимого либо обвиняемого по отношению к обвинению. Признает ли он себя виновным в совершении преступления, раскаивается ли в содеянном? Кроме того, подсудимый перед провозглашением приговора, имеет право на последнее слово. Как мы видим, современное законодательство также дает время и возможность лицу, совершившему преступление (совершившему грех), раскаяться и покаяться.

Таинство покаяния состоит из трех частей — раскаяние, исповедь, которые являются созидательными частями таинства, затем расплата, придающая таинству целостность. Расплата же, в свою очередь, состоит из молитвы, поста и милос-

19 Овнан Мандакуни, Речи, С.Эчмиацин, 2008, стр.28

20 Преподобный Исаак Сирин, Слова подвижнические, 2002, стр. 366

21 Русский текст: www.patriarchia.ru/bible/lk/13/ (прим. переводчика)

22 Там же.

тыни.²³ Хотя эти части покаяния тесно взаимосвязаны друг с другом и являются одним целым, но в таинстве покаяния важнейшее значение имеет раскаяние, которое, как правило, сопровождается слезами. Книга Нарекаци полностью проникнута раскаянием и орошена слезами раскаяния.

Современное уголовное законодательство, например, статья 72 Уголовно-процессуального кодекса РА, выдвигает условия для освобождения от уголовной ответственности по основанию деятельного раскаяния:

- если лицо, после совершения преступления, добровольно является с повинной;
- содействует раскрытию преступления;
- возмещает либо другим способом устраняет ущерб, нанесенный преступлением.

Великий учитель Святого Григора Нарекаци — Анания Нарекаци, особое значение придает раскаянию и слезам. Он учит, что добродетель слезы является одним из проявлений любви к Христу и жажды его царствования. Когда грешник, проливая слезы, умоляет Бога простить его грехи, он тем самым оглашает свою добровольность и склоняет Бога к своим мольбам. Анания Нарекаци учит, что добродетель раскаяния — это искусство. Раскаяние может возникнуть без усилий человека, либо путем человеческих усилий, по воле Бога. В одном случае Бог воздействует на человека и пробуждает его сознание, в другом — забирает добро-

детель, чтобы человек своим усердием и собственными усилиями обрел ее.²⁴

Анания Нарекаци важное значение придавал слезам раскаяния. Он учил: для того, чтобы потекли слезы раскаяния, прежде всего необходимо очистить сердце от скверны. “Илистая земля не может породить чистую и сладкую воду, - говорил он, - только после очищения сердца от всевозможных пороков можно обращаться к Богу с теплотой в молитве. Он учил обращаться к Богу со следующими словами: “Так же, как приходит зима, и от лютых морозов иссыхают и гибнут растения и молодые побеги цветов, однако Ты, Всемогущий, с приходом весны орошаешь дождь, приносишь тепло с юга, и тают после этого зимние льды, воскресают из омертвелости и обновляются различные великолепия цветов, и получая свой цвет от земли, каждый источает свой уникальный аромат. Они не живые существа и не могут молить Тебя о своем обновлении, Ты по своей воле приносишь им весну и обновление. А я, будучи живым и рожденным по твоему подобию, в продолжительном повиновении, наговорил на себя лютую зиму, и завяли цветы призвания моего. Сейчас умоляю, Добродетельный, воздай мне духовную весну, прогони льды моих грехов, орошай

23 Павел Патриарх Адрианопольский, Музей назидания, С.Эчмиадзин, 1999, стр. 391

24 Анания Нарекаци, Душеспасательное наставление о раскаянии и слезах //Гандзасар. Э., Ереван, 2002, стр. 277

мое сердце дождем милости, направь в мою душу южную теплоту твоего страха, достающего воду из каменной глыбы, преврати мое сердце в чашу для слезы”²⁵. Цель этой развернутой цитаты — показать, у кого и чему учился Григор Нарекаци, а также наличие отголосков этого учения в Книге.

Затрагивая тему юридической грани судебного процесса, инициированного Нарекаци, можем утверждать следующее. Нерсес Архиепископ Мелик-Тангян, в своем двухтомном труде “Армянское церковное право”, размышляя о церковной судебной власти и судебном процессе, выделяет внутреннее правосудие церкви, имеющее духовное и моральное значение, а также внешнее правосудие. Внутреннее правосудие осуществляется в отношении грешника и проводится лицом, имеющим право быть посвященным в духовный сан. В основе внутреннего правосудия церкви лежат искренняя вера, поручение, данное церкви Иисусом относительно приобретения и отпущения, а также право “примите Дух Святой”, дарованное апостолам и последователям (Иоанн 20,22), в соответствии с которым тот, кто отпускает, должен быть лицом, посвященным в духовный сан, т.е. рукоположенным.²⁶ Описывая этот внутренний суд, либо правосудие церкви Мелик-Тангян отмечает: “Суд по приобретению и отпущению, будучи нравственным, связанным с внутренним миром более, чем с внешними условиями, будучи основанным исключительно на христианской ве-

ре, лицо, которое отпускает, через добродетель, полученную от Святого духа, оправдывает грешника, по этой причине этот суд называется внутренним, поскольку результат суда — раскаяние, остается для всех тайным: раскаялся грешник сердцем или нет, оправдался или нет, остается на его совести и уповании на Бога. Совершенно ясно, что такой суд может проводиться только над христианином, который верит, а не христианине и неверующие полностью находятся за пределами “приобретения и отпущения”²⁷. Что касается внешнего суда, то он относится к внешним общественным взаимоотношениям, и в сущности, такой суд является разновидностью светского суда.

Очевидно, что Мелик-Тангян называет внутренним судом церкви то, что относится к таким составляющим покаяния, как исповедь и расплата. Участниками этого суда являются грешник и рукоположенный священнослужитель. Грешник сознается в своих грехах, а священнослужитель, посвященный в духовный сан, в качестве судьи, оценивает деяния грешника и решает, каким способом будет расплачиваться грешник во искупление грехов — молитвой, постом, милостыней, либо и одним, и другим, и третьим. Однако прежде, чем исповедаться лицу, имеющему духовный сан,

25 Там же, стр. 285

26 Н.В.Мелик-Тангян, Армянское церковное право, Тегеран, 2004, стр.854

27 Там же, стр. 855

грешник должен раскаяться в содеянном. С этой точки зрения, раскаяние является не результатом внутреннего суда между грешником и рукоположенным священнослужителем, как утверждает Мелик-Тангян, а скорее причиной суда. Раскаивающийся человек в своих грехах сознается Богу и просит об их отпущении и только после этого сознается рукоположенному священнослужителю. Это означает, что истинный внутренний суд — это суд между грешником и Богом, а не тот, который происходит между грешником и рукоположенным священнослужителем. Такой внутренний суд относится к первой части покаяния — к части раскаяния и он, будучи внутренним судом, является также своеобразным судом покаяния. В этом смысле процесс, инициированный Григором Нарекаци, можно назвать судом покаяния, где подсудимый является кающимся грешником, а судьей является Бог.

216

Каким образом Нарекаци инициирует суд покаяния? Он, испепеляющийся глас скорбных степеней сердца своего, возложив на пламя отчаяния, пожирающего его душу, кадилницей воли своей посылает к Господу (Глава 1,А). Свой вопль страданий, возносимых на Небеса, Григор Нарекаци, считает словесной литургией и надеется, что Господь примет его с благоволением, а не с гневом. Он желает, чтобы этот добровольный дар его словесной жертвы, могуществом его всежогяемого тучного тука, из глубин кельи вознесся не-

медля к Господу (Глава 1,А). Таким образом, со скорбью предстает перед судом Господа, вернее ставит себя под суд Всевышнего.

Суд, инициированный Григором Нарекаци, а также суд покаяния не что иное, как своеобразный обвинительный судебный процесс. Мы должны принять во внимание, что в традиционных обществах действовал принцип свободного использования права, в соответствии с которым государство вмешивалось во взаимоотношения своих подданных только в том случае, когда одна из сторон требовала такого вмешательства. В традиционных обществах одним из проявлений свободного права являлся обвинительный судебный процесс, который начинался с инициативы истца, либо стороной обвинения, на основании их частной жалобы. Так, еще в Древнем Вавилоне, по законам Хаммурапи, дело возбуждалось только по инициативе потерпевшего, а в Древней Греции — в Афинском государстве уголовное преследование по государственным делам могло быть осуществлено по инициативе любого гражданина, по частным делам — только по инициативе заинтересованных лиц, либо их законных представителей. В случае отсутствия обвинителя, дело не возбуждалось даже в условиях очевидного наличия факта преступления. Обвинительный судебный процесс существовал также в средневековой Армении во времена, когда жил Григор Нарекаци, и он был хорошо осведомлен о подобных процессах.

217

В наши времена постоянным предметом для споров в юриспруденции, и в частности в сфере уголовно-процессуального права, являются рамки общественного и частного обвинения, этот вопрос требует уточнения также в правоприменительной практике. Статья 33 Уголовно-процессуального кодекса предусматривает, что, исходя из тяжести и характера совершенного преступления, в уголовном процессе уголовное преследование осуществляется в публичном и частном порядке. В качестве обстоятельства, исключающего производство или уголовное преследование, отмечается отсутствие жалобы лица, инициировавшего обвинение. Дела по частному обвинению могут быть возбуждены другим способом, а не на основании жалобы потерпевшего, в случае заключения мира между подозреваемым, обвиняемым либо подсудимым.

Григор Нарекаци особое значение придает основаниям, обеспечивающим успешный ход инициированного им суда, либо суда покаяния. Основой для этого служат вера и надежда. Нарекаци, исполненный надежды, верит в то новое изменение, через которое грешник выходит искупленным, злодей — оправданным, а нечистый — очищенным, а преступник с неискупаемым смертным грехом — неосужденным, освобожденный из рабских уз блаженства, воздарованный небесной свободой. Нет более великолепного явления, чем сердце грешника, который, найдя свою мысль из

густого мрака сомнений, получивший помощь Бога, с одной стороны, улыбается телом, с другой — терзается душой. Такой грешник, хотя и обновленными и неоспоримыми грехами обремененный, с наивысшей высоты глубоко ныряя в бездонную пропасть пучины уничтожения, однако в своих мыслях и в своей душе имеет толику, приближающую его к спасительной жизни. По этой причине всецело опечаленный несчастный грешник, потерявший свою надежду найти добро и лишившийся смелости добродетели, может надеяться, что снова дойдет до украшений, первоначально дарованных ему. Раскаяние и покаяние созданы Богом, и это его сила в Евангелии.

Раскаяние и покаяние Господь утверждает как приятный ладан, и его основой является подлинная вера и непоколебимая надежда. Спаситель даровал свет глазам слепых пока не получил с них залог подлинной веры (Глава 11, А).

Нарекаци приводит ряд примеров того, каким образом посредством веры многие, кто покался, удостоились небесной свободы и обвенчались славой. О том, что даже после совершения грехов сохраняется неизменная благодать, свидетельствуют Енох и Аарон, Давид и Петр, младший Елеазар, блудница, омывающая слезами ноги Господни, которая удостоилась похвал Бога, таможенник Закхей, блаженный разбойник Господа, Павел, все, кто из тяжких бед жизни земной были вознесены на свод небесный. Слово Господне твердо

остается в нас после очеловечивания Божьей благодати, поскольку Иисус Христос сам, будучи ходатаем миротворствующим и небесным, заступником нашим живым и вечным, обещал кающемуся грешнику прощение (Глава 11, Б).

Вера и надежда на прощение и освобождение от грехов снова поднимают с ног поверженного и сраженного, превращают в победителя. Нарекаци верит, что через покаяние заблудшие вернуться к животворному обращению, отверженные — к надежде, на смерть обреченные — к жизни, скверне преданные — к свету, живущие по-скотски в пристрастии к земному — к небесам, вновь соблазненные — к обещанному покою, одержимые неисцелимыми ранами - к елею бессмертия, дико упорствующие - к узде умиротворения, беглецы скитающиеся - к призыву, гордецы дерзкие — к покорности, противники злоречивые — к прощению (Глава 11, В).

220 | ПДуховные преобразования грешника осуществляются Иисусом Христом, именем его грозного и всемогущего отца и Духа правды и доброй волей. А именно, осуществляется это все Святой Троицей, либо Богом. Для Бога нет ничего невозможного. Когда восходит незадымленное сияние славы Милосердия Бога, растают грехи, будут преследоваться бесы, исчезнут проступки, будут рваться цепи, спадут оковы, оживут мертвые, исцелятся хворые, заживут раны, искоренится скверна, отступят стенания, убежит тьма, удалит-

ся мгла, исчезнут сумерки, закончится темень, уйдет ночь и пропадут беды, исторгнется зло, будет преследоваться отчаяние (Глава 41, А). Всепрощающий Бог пришел не губить души людские, а освободить их. И лишь он один является неизреченным на небе и неисповедимым на земле, в стихии бытия и во всех концах вселенной, начало всего и наличие во всем — во всей полноте (Глава 41, Б).

Таким образом, судебный процесс, либо правосудие, инициированное Григором Нарекаци, по своей сути, является судом покаяния, отличающимся от суда возмездия.

Чтобы составить наиболее полную картину юридического аспекта Книги Григора Нарекаци, необходимо рассмотреть также суд возмездия. Одним из важнейших составляющих христианской доктрины является эсхатология — учение о Конце света, Втором пришествии Христа, воскрешении мертвых и Страшном суде.

Христиане ожидали наступления Конца света еще с 70-ых годов после разрушения Иерусалимского храма. Во времена Григора Нарекаци многие, в том числе сам Нарекаци, считали, что Конец света наступит, когда исполнится 1000-ый год, точно так же, как многие ожидали конца света с наступлением 2000-ого года. В этой связи Нарекаци говорит: “Поскольку, если это правда, что близок день суда Господня, как речено об этом в писании, в долине Иосафата или в узком ущелье Кедрона, этом слабом подобии возмездия спра-

ведливого, являющем мне в посюстороннем грядущую вечность, ко мне весьма приблизилось царство Бога воплотившегося (Глава 1, Б). Однако человеческие воззрения относительно времени наступления конца света основаны не на фактических обстоятельствах, они являются мировоззренческими, по этой причине - теоретическими. Затрагивая вопрос о времени наступления Конца света, Христос сказал: “Однако о дне и времени никто не знает, ни ангелы небесные, ни Сын, а только Отец. Но как во дни Ноя, так будет и в пришествии Сына человеческого, ибо как во дни перед потопом ели, пили, женились и выходили замуж, до того дня, как Ной вошел в ковчег, и не думали, пока не пришел потоп и не истребил всех,- так будет и пришествие Сына Человеческого” (Матфей 24, 36-39)²⁸.

И хотя никто не знает точного времени Конца света и Второго пришествия Христа, однако Господь все же подал определенные знаки, свидетельствующие о конце света. До наступления конца света пойдет народ на народ, царство на царство; и будут глады, моры и землетрясения по местам. Многие потеряют свою веру, друг друга будут предавать и возненавидят друг друга; и многие лжепророки восстанут, и прельстят многих, по причине умножения беззакония, во многих оссякнет любовь. И проповедано будет Евангелие Царства по всей вселенной во свидетельство всем народам, и тогда придет конец. (Матфей 24, 7-

14)²⁹.

Перед наступлением Конца света и Вторым пришествием Христа придет антихрист. Апостол Павел говорит: “Да не обольстит вас никто никак: ибо день тот не придет, доколе не придет прежде отступление и не откроется человек греха, сын погибели, противящийся и превозносящийся выше всего, что называется Богом или святынею, так что в храме Божиим сядет он, как Бог, выдавая себя за Бога” (Б Фессалоникийцам 2, 3-4)³⁰. И тогда откроется беззаконник, которого Господь Иисус убьет духом уст Своих и истребит явлением пришествия Своего (Б Фессалоникийцам 2, 8).

Второе пришествие Христа будет крайне торжественным. Он объявится во всем своем великолелии, как повелитель Неба и Земли, он придет не один, а в сопровождении ангелов. В Евангелии сказано: ибо как молния исходит от востока и видна бывает даже до запада, так будет пришествие Сына Человеческого (Матфей 24,27)³¹. Тогда явится знамение Сына Человеческого на небе; и тогда восплачутся все племена земные и увидят Сына Человеческого, грядущего на обла-

28 Русский текст из открытых источников:
www.patriarchia.ru/bible/mf/24/ (прим.переводчика)

29 Там же.

30 Русский текст из открытых источников:
www.bibleonline.ru/bible/rus/60/02/ (прим.переводчика)

31 Русский текст из открытых источников:
www.patriarchia.ru/bible/mf/24/ (прим.переводчика)

ках небесных с силою и славою великою (Матфей 24,30)³².

После явления Господа со славой и могуществом произойдет воскрешение мертвых. Вострубят трубы Господни, могуществом Господа все мертвые воскреснут, их тела воссоединятся с душами. Те люди, которые будут живы во время Второго пришествия Христа, изменятся. Апостол Павел говорит, что при последней трубе; ибо вострубит, и мертвые воскреснут нетленными, а мы изменимся. Ибо тленному сему надлежит облечься в нетление и смертному сему облечься в бессмертие (1 Коринфянам 15, 52-53)³³.

После воскресения мертвых наступит конец материального мира, прейдут земля и небо (Матфей 24,35). Мир изменится пламенем, как во времена Ноя изменился водой. Апостол Петр говорит: небеса с шумом прейдут, земные тела разгоревшись растают, и Земля исчезнет вместе со всем, что на ней (2 Петр 3, 10). Християне должны жить в чистоте и благочестии, ожидая и стараясь приблизить день Пришествия Господа, когда небеса огнем воспламятся и исчезнут, а земные тела разгоревшись растают, и тогда будет новая земля и новые небеса (2 Петр 3, 11-13). То есть мир перевоплотится в лучшее место, где будет царствовать справедливость, и он будет для людей

с обновленным телом. Вардан Айгекци эти события описывает следующим образом: “И таким образом, от огненного и лучезарного блеска света и сильного грома затрясутся горы и холмы, они растают и сравняются с равнинами. Двинутся бездны вместе с основанием мира и зазвучит труба - голос архангела, и он скажет: “Восстаньте, покойники, которые от Адама, вот приходит Тот, кто создал вас”. И могущество Бога, который из ничего сотворил божьи создания, воссоединится с голосом архангела и со стремительной скоростью пройдет через бездны и затронет всех созданных, мгновенно чудесным образом создавая оживит тела людей, превратившихся в прах³⁴.

Затем наступит Страшный суд. Христос, как судья, будет судить людей. В Евангелии сказано: “Когда же придет Сын Человеческий во славе Своей и все святые Ангелы с Ним, тогда сядет на престоле славы Своей, и соберутся пред Ним все народы; и отделит одних от других, как пастырь отделяет овец от козлов” (Матфей 25, 31-32)³⁵. Суд будет страшен для грешных и блаженным — для благочестивых. Вардана Айгекци говорит: “По словам апостола; “В тот день для грешников будет страшная ночь, во мраке и тумане (Иов 4,4) и началом их вечного плача и горя. А для благочестивых этот день будет добрым и превосходным

32 Там же.

33 www.transcripture.com/english-russian-i%20corinthians-15.html

34 Вардан Айгекци, Притчи, Тегеран, 2005, стр.207

35 Использoваны русские тексты Евангелия от Матфея в oткрытых источниках. www.patriarchia.ru/bible/mf/24/ (прим.переводчика)

светом, а также началом их несказанного и бесконечного покоя”³⁶. Грешники окажутся в страшном положении, поскольку увидят, что огонь бездны и огненный червь закипает для них, текут огненные реки, текут пламенные потопа, распространяется огонь превратившийся в море, сильные оглушительные раскаты и громыхания, со всех сторон нескончаемый гром и неопикуемые грохотания, голоса освещенных армий, гнев судьи и другие неопикуемые чудеса.³⁷

Григор Нарекаци все это видит глазами своей души, слышит страшные голоса Судного дня, которые прямо перед ним рождают волнение борьбы во время боя. Уже в этой жизни он чувствует затрагивающие его сущность внутренние веления и беспорядочный разрастающийся разлад, злые и добрые советы сталкиваются друг с другом и превращают его в пленника смерти. Нарекаци осознает, что если он не покается и не получит отпущения грехов.

36 Там же, стр.211

37 Там же, стр.212

**То и ко мне весьма приблизилось
царство Бога воплотившегося;
Кто найдет меня более повинным,
В прегрешениях многолихвенных,
Каждое из коих это обвинитель справедливый,
Нежели эдомитянин, филистянин и
других народов варварских,
Коих некогда постиг удар его надзирающей
длани.**

(Глава 1, Б)

И если, как говорит Нарекаци, эти мучения будут длиться недолго, то расплата за его грехи не будет иметь ни границ, ни конца. Его ожидает страх, бездна, неизбежное беспокойство, вечный стыд и другие наказания.

Поскольку во время Страшного суда грешники и благочестивые получают расплату по делам своим, Нарекаци называет Страшный суд судом возмездия. Таким образом, юридическое прочтение Книги скорбных песнопений Григора Нарекаци позволяет узнать, что в ней есть образы как суда покаяния, так и суда возмездия. Эти образы в Книге часто взаимопроникающие, однако Книга большей частью посвящена суду покаяния. Юридическое прочтение Книги позволяет раскрыть особенности как суда покаяния, так и суда возмездия в сравнении с небесным судом и друг с другом.

Особенности суда покаяния

С целью раскрытия особенностей суда покаяния необходимо выяснить, кем осуществляется этот суд, кем являются его участники, какие вопросы обсуждаются во время суда, а также предмет рассмотрения на суде.

Во время суда покаяния Судьей является Бог — Святая Троица. Христианская доктрина четко разделяет сущность и три лица Бога — Отец, Сын, Святой Дух. У Бога одна сущность и три лица. Таинственная тождественность одной сущности и трех лиц, Трех и Одного является величайшей загадкой, в котором проявляется непостижимость Бога. Наш Символ Веры говорит, что мы верим в единого Бога — Всемогущего отца - Творца неба и земли, видимого и невидимого. Далее упоминается Сын, рожденный от Отца — единородный сын Бога, из сущности Отца, Бог от Бога, рождение, а не творение. Следующее лицо в Символе Веры - Святой Дух описывается как нерукотворно сотворенный и совершенный, который говорил через закон, в Пророках и Евангелии.

Три лица Бога имеют одну сущность и природу. Лица Святой Троицы, либо личности, едино-

сущны, и все то, что говорится об одном из них, относится ко всем другим. Однако их все же нельзя путать. Лица Святой Троицы отличаются следующими признаками: Отец является причиной и началом рождения Сына и Святого Духа. Сам — Отец не является рождением, либо исхождением. Сын есть рожденный, но не творение, и этим отличается от других лиц. Святой дух отличается от других своим исхождением. А именно, Отец, Сын и Святой Дух друг от друга отличаются строго определенными признаками, по всем другим признакам они тождественны.

Армянский богослов средневековья Григор Вардапет (по мнению многих исследователей, он же Григор Нарекаци), затрагивая вопрос об отличительных признаках лиц Святой Троицы, отмечает: “И, по личностям, отличительные черты также различаются, и это родительство, рождаемость и исхождение. Поскольку никогда Отец не является рождением либо исхождением, а Сын — рождающим, либо исходящим, а Святой Дух — рождением, либо рождающим. В то время как родительство надлежит Отцу, рождаемость — Сыну, исхождение — Духу, поскольку так же, как и лица, неизменяемы и их отличительные признаки”³⁸.

Одним из пунктов нашего Символа Веры является то, что одно из лиц Святой Троицы — Сын, для нас — людей и для нашего спасения, снизо-

шел с небес, обрел плоть, принял человеческий облик, Святым Духом в совершенстве родился от Девы Марии, тем самым взял тело, душу и мысль и все то, чем обладает человек — подлинно, а не предположительно. Мучился, был распят, погребен, на третий день воскрес, в том же теле вознесся на небеса и воссел направо от Отца. Придет он в том же теле и во славу Отца, чтобы судить живых и мертвых. Нескончаемо его царство.

Григор Нарекаци считает Бога благодетельным, могущественным и страшным, милостивым Отцом, отчего имя его благоденствующее нам о его милосердии и близости в Евангелии. Господь сладостен даже для жестоких и неблагодарных. А сын всегда подобен Отцу, с дланью могущественной, грозной властью вечной своей, вознесенный создающим естеством Отца. А также Святой Дух истинный, исходящий из него неиссякаемо, как подлинное естество бытия и сущность вечная, по всей видимости, равен Отцу во всем, во власти разделяет славу Сына (Глава 13, А). Далее, Нарекаци в немногочисленных строках сжато представляет основные положения Символа Веры. Он говорит:

**“Три ипостаси — все неизречимые,
Различаемые, как лица по своим особенностям,
Но единосущие именно по своей природе
Господней,
Несмешиваемые, но и неразделимые,
Единые волею и союзом,**

38 Григор Вардапет, Слово о подлинной вере и благочестивом поведении, Ереван, 1992, стр. 14.

**Ни у одного над другим нет преимущества,
И ни на мгновение не бывает один ниже
другого,
Но как причина небесной любви -
сего света без тени,
Явление коей свершилось в нас,
Единым венцом славословия величаемы вечно”.**
(Глава 13, А)

232

Описывая Бога, Григор Нарекаци использует как положительные, так и отрицательные определения. Господь, с одной стороны, непознаваем, необъятен, непосягаем, непостижим, неисповедим, неизречен, невидим, неосязаем, неопишем, безначален, безвременен, неисходен, бесконечен, безграничен, беспричинен и т.д., с другой — добр, милосерден, милостив, справедлив, судья, попечителен, грозен, страшен, ужасен, могущественен, или: солнце праведности, луч благословенный, светлый образ, желание вожделенное, радость добра, исполнение надежды, восхваляемый царь небесной славы, обетование жизни и т.д. В этих различных определениях Бога есть очевидное противоречие. Если Бог, скажем, неисповедим, непостижим, неизречен, то как мы можем говорить, что Он добр, справедлив, что Он судья, милосерден, милостив и т.д. Это противоречие кажущееся, и чтобы глубоко проникнуть в него необходимо затронуть также вопросы воздействия и познания Бога.

За пределами своей сущности Господь является через воздействия, которые являются проявлением его ипостасных сил. Ипостасные силы Бога неразделимы от его Сущности, и именно через эти силы Бог действует, проявляет Себя. Воздействия Бога являются источником его единой сущности. Бог присутствует в этих источниках во всех трех лицах, при этом источником воздействия Бога является Отец, воздействующим — Сын в Святом Духе. В богословской литературе указано, что хотя Бог сотворяет и действует посредством Своих воздействий, проникающих во все сущее, однако они не обусловлены существованием тварей. Божьих тварей могло и не быть, однако Бог все же проявил бы себя вне Своей сущности, как Солнце, светящее в своих лучах, излучает за пределами солнечного диска, вне зависимости от того, есть ли воспринимающие этот свет или нет³⁹.

Что касается познания Бога, то христианская доктрина считает возможным два пути познания Бога, которые впервые четко сформулировал Дионисий Ареопагит. Один из этих путей — путь утверждения либо катафатический, другой — отрицательный, или апофатический путь. Путем утверждений мы получаем некоторые знания о Боге, однако этот путь несовершенен. Путем отрицаний мы находимся в совершенном незнании, что

233

39 Лосский Вл. Очерк Мистического Богословия Восточной Церкви//Мистическое богословие, Киев, 1991, С.144.

по своей сути является совершенным путем познания непознаваемого Бога, поскольку предметом познания является то, что существует, в то время как Бог находится за пределами всего существующего. Дионисий Ареопагит отмечает, что добрая причина не имеет ни мнения, ни рассудка, одновременно невыразима и невысказима. Затем, подчеркивая, что высшая причина всех чувственных и разумных не от чувственных и не от разумных, Дионисий Ареопагит отмечает: “Оно не есть ни Слово, ни Имя, ни Наука, ни мрак, ни свет, ни заблуждение, ни истина. Его абсолютно невозможно ни определить, ни отрицать, а утверждая, либо отрицая, мы его ни утверждаем, ни отрицаем. Поскольку из всех утверждений выше всего совершенство и совершенная Причина и выше всех отрицаний свободное превосходство всего, от всего отрешеннее, чем все мы”⁴⁰. Это значит, что когда мы называем Бога неисходным, бессмертным, невыразимым и т.д., мы должны учитывать, что Бог, - да!- неисходный, бессмертный, однако он ни неисходный, ни бессмертный, ни невыразимый, поскольку он выше исхождения и скончания, жизни и смерти, выразимости и невыразимости. И когда мы говорим, что Бог добр, справедлив, милосерден и т.д., то мы должны принимать во внимание, что Господь, действительно, добр, справедлив и милосерден, однако он ни добр, ни милосерден, ни справедлив, поскольку выше добра и зла, справедливости и несправедливости, милосердия и безжалостности.

Армянский богослов и философ средневековья Ваграм Рабуни, говоря об утвердительном и отрицательном определениях Бога, отмечает: “Отрицательное (сверх-отрицательное, невыразимое) богословие для Господа более значимо и чудесно, чем положительное (сверх-положительное, выразимое). Положительно, когда Бога называют царем, добавляя к определениям всл: и Господь, и Свет, и Мудрость, и Могущество, и Наивысший, и Могущественный и другие, которые имеют меньшую значимость, чем отрицательные. И отрицательны, когда его, воспринимая выше всего, называем Неисходным, Бессмертным, Непостижимым, Неизреченным, Несотворенным, Безвременным, Безместным, Нескончаемым, поскольку на их основании через отрицание мы утверждаем, что Господь — не есть это, либо не есть то, он неизречен, не недосыгаем, не находится где-либо, и чем он является и кто может о нем кому-то сообщить; тем не менее, он выше того, что, прибавляя, говорится, что Бог есть то, либо это”⁴¹.

Необходимо отметить, что отрицательные определения Бога относятся к сущности Бога, а положительные свойства относятся к воздействиям. И когда Григор Нарекаци, утверждая, изрекает о Боге, что Он добрый, Справедливый, Милосердный, Милостивый и т.д., это все относится не к

40 Дионисий Ареопагит, Богословские очерки, Ереван, 2013, страница 207, 211.

41 Григор Татеваци (Татевский), Ереван, 1995, стр.242.

сущности Бога, а воздействиям; и когда, отрицая, говорит, что Бог неисходен, нескончаем и т.д., эти обозначения относятся к сущности Бога. И из это явствует, каким в Книге является Бог в качестве Судьи. Наш бессильный ум не должен впасть в заблуждение и считать Бога судьей, именно таким, каким является земной судья. Хотя в Книге Бог есть судья, но он больше, чем Судья.

На суде покаяния, инициированном Григором Нарекаци, важная роль отводится прокурору, который в этом процессе выступает в качестве обвиняющей стороны. В современном представлении прокурор — это тот участник процесса, который представляет суду преступление, совершенное подсудимым и требует применить соответствующий вид и меру наказания. Так, в соответствии со статьей 103 Конституции Республики Армения и Законом РА “О прокуратуре” от 22.02.2007г., прокуратура, в предусмотренных законом случаях и порядке, поддерживает обвинение в суде, представляет в суд гражданский иск.

236 | Практически во всех странах мира эта прокурорская функция — поддержание обвинения в суде, считается основной, классической функцией прокуратуры.

Согласно, толковым и юридическим словарям, используемое во многих странах мира слово “prosecutor” и по-русски понятия “прокурор”, “прокуратура” имеют латинское происхождение и произошли от слова “prosecuro”, которое имеют в

русском языке значения “забочусь”, “ведаю”, “предотвращаю”⁴². Как в латинском, так и в русском толковании, слово “прокурор” имеет такие значения, которые характеризуют прокурорские функции: обеспечивают применение законов, предотвращают нарушения закона, заботятся, осуществляют надзор за единообразным применением законов. Выражает также смыслы “управлять”, “указывать”, “опекать”, “представитель”, “поверенный”.

Своим латинским происхождением и в своем современном понимании институт “прокурора” впервые был применен во Франции в 14-ом веке, где прокурор выступал как защитник королевской казны и государственных интересов⁴³. Ордонасами 1355-1360 и 1371 годов прокурору отводится также право осуществлять уголовное преследование⁴⁴. Как исполняющий сугубо обвинительную функцию, институт прокурора (функция государственного обвинителя) во Франции был создан в 1782 году и только в 1808 году получил завершённую форму именно в том значении, в котором применяется по сей день.⁴⁵ В России этот институт был создан в 1722 году по инициативе Петра Великого. В дальнейшем при Сенате была введе-

42 По Толковому словарю В.Даля “Прокурор — чиновник, наблюдающий по суду, или по губернии за применением и точным исполнением законов”, Москва, 2011г.

43 Смотри Н.Н.Розинь, Уголовное судопроизводство, С.-Петербург, 1914, стр. 35.

44 Там же.

45 Там же, стр. 235.

на должность генерального прокурора в качестве “глаза государства и надзирателя дел государственных”⁴⁶. Позднее в России, в качестве органа, надзирающего за соблюдением законов, прокуратура расширяется и в губерниях страны вводятся такие же должности. Однако прокурор в качестве обвинителя в уголовном судопроизводстве появляется в 1864 году⁴⁷.

Как орган, осуществляющий защиту обвинения либо представляющий интересы общества, прокурорский институт не был известен в армянском праве. Однако начиная с армянских историков пятого века до Судебника Мхитара Гоша (1184г.), Судебника астраханских армян (1765г.) и “Западни честолюбия”⁴⁸ (70-80гг. 18 века), мы часто встречаем понятие “прокурор” для обозначения правового статуса одной из сторон. Откуда было “слово” прокурор заимствовано и в каком смысле оно использовалось в армянском праве древних времен, средневековья и нового времени? Армянский историк пятого века Егише в своей известной поэме “О Вардане и войне Армянской”, говоря о предателе Васаке Сюни, неверном марзпане⁴⁹, предавшем государство в период Вой-

46 Там же, стр.241.

47 Смотри там же, стр. 241-242. Подробно смотри также С.М.Соловьев, История России с древнейших времен, Т.9, М., 1963, стр. 451-453; М.Н.Покровский, Избранные произведения. Русская история с древнейших времен, Т.1, М. 1986, стр. 590-591; “Российское законодательство X-XXвв.”, Т.4, М. 1986, стр. 182-186.

48 На армянском “Ворогайт парац” (прим. переводчика).

49 Наместник (прим.переводчика).

ны Вардананц, отмечает, что его родственники также, которые еще до этого жаловались на Васакка, “продолжали винить, обвинять Васакка: “ И пока все эти обвинения против него нагромождались в течение столь многих дней, выступили и его сородичи, которые еще прежде были его обвинителями перед царем”⁵⁰. Здесь слово прокурор [обвинитель] используется в привычном для нас смысле жалобы, протеста. Несомненно, слова жаловаться, протестовать по смысловой нагрузке довольно родственны и могут даже отождествляться со словами винить, обвинять.

У одного из других историков пятого века Лазаря Парпеци также встречается использование понятия прокурор. После Аварайрского сражения Персидский двор различными способами пытался вести политику распространения в Армении зороастризма, склонения армян к вероотступничеству, которой непреклонно противостоял католикос Гют (461-478гг.), за что армянский вероотступник, князь Гадишо Малхаз обвиняет Гюта перед Перозом. В этой связи указывается следующее: “Услышав эти слова от Гадишо Малхаза, король персов, рассерженный, приказал Святому армянскому католикосу доехать до двора и там ответить словам прокурора”⁵¹. Как мы видим, здесь также слово прокурор используется в упомянутых значениях

50 Егише, О Вардане и Войне армянской”, Ереван, 1989, стр. 270.

51 Лазар Парпеци, “Армянская история”, Ереван, 1983-2, стр. 272-273.

“жаловаться”, “протестовать”, “обвинять”.

Согласно словарю Айказян слово “прокурор” означает : “...враг, противник, обвинитель в суде”, согласно тому же словарю, “прокурорствовать — обвинять, жаловаться, протестовать”⁵², либо “прокурорство - обвинение, протест, противостояние”⁵³. По Р.Ачаряну: “Прокурор...требующий суда, обвинитель на суде, от него — “прокуратура” (на арм. “Датахазутюн”, прим. переводчика), где первая часть слова означает “суд”, а вторая часть - “хаз” с неизвестным значением ...”⁵⁴. У профессора А.Сукиасяна, наравне с рядом слов (например — суд, апологет, защитник и т.д.) слово “прокурор” также обозначает “истец”⁵⁵.

В Судебнике астраханских армян слово “прокурор” используется в своем настоящем смысле: истец, потерпевший, который представляет определенное требование, иск, протест, жалобу для защиты своих интересов, для восстановления причиненного материального ущерба, обвиняет кого-либо за нарушение этих прав. “Прокурором называется тот, кто за причиненное привлекает кого-

то к правосудию, и просит о том, что принадлежит ему по праву, и действуя подобным образом он указывает на то, что запрещено законом”⁵⁶.

Судебник дает характеристику ответчика: “Ответчиком называется тот, кто по приглашению прокурора призван к суду. Следовательно, ответчик должен встать наравне перед прокурором и судом и слушать требование прокурора”⁵⁷. Судебник предусматривает, что прокурором не могут быть “сыновья над родителями, родители над сыновьями”, “жена над мужем” и т.д. А по уголовным делам по преступлениям против царского величия либо направленные против Бога (“хула”), прокурором может быть любой⁵⁸. Кстати, примечательно, что запрет на то, чтобы близкие родственники были по отношению друг к другу прокурором, протестующим, вносящим жалобу и т.д., является прототипом отвода. 11 статей Судебника астраханских армян четко формулируют правовой статус прокурора и ответчика. Становится понятно, что слово “прокурор” здесь используется в своем настоящем значении, то есть именно так, как оно использовалось историками Егише, Бюзандом, и именно так, как оно толковалось в Айказян и Коренном словарях, и как оно этимологизируется своим настоящим происхож-

52 Словарь нового армянского языка (Баргирк Айказян лезви), Т.1, Ереван, 1979г., стр. 600.

53 Там же.

54 Р.Ачарян, Корневой словарь, Том.1, Ереван, стр. 629.

55 Смотри А.Сукиасян, Древнее иранское право по сасанидскому судебнику, Ереван, 1980, стр. 14-17. При этом, смысл истец и обвиняющее лицо также отражает используемое в значении “прокурор” английское слово “prosecutor”/ Смотри Англо-русский словарь, М.1988, AS Horby. Oxford students Dictionary of current English, Moscow — Oxford, 1984, p.505.

56 Смотри Судебник астраханских армян в авторстве Ф.Погосяна, Ереван, 1967г., стр. 68-69, 70, 76, 258-259.

57 Там же.

58 Там же, стр. 259.

дением: как истец, протестующий, лицо, представившее жалобу, протест, обвиняющий и т.д.

По существу, понятие “прокурор” в аналогичном смысле использовалось в таком правовом памятнике наиболее раннего периода, как Судебник Мхитара Гоша (1184). Так, например, статью Ж(б) Гош озаглавил: “О том, кто достоин быть судьей, обвинителем и прокурором”. В Судебнике Гош обязует судью, чтобы тот выслушал (расследовал) не одну из сторон, а обе стороны с целью обеспечения беспристрастного процесса: “Не обвиняй или осуждай только услышав что-либо, и если услышал, только узнай, а не выноси приговор до тех пор, пока в совершенстве не расследовал”.

В “Западне честолюбия” (Мадрас, 1773г., Тифлис, 1913г.) в качестве сторон уголовного судопроизводства указываются понятия “жалующийся” и “уголовно виновный”, а в гражданском процессе понятия “жалующийся” и “прокурор”. При этом в “Западне” прокурор получает статус ответчика. В статье “2 В” (в арм. “2 Г”, прим. перев.) дается форма заявления-иска протестующего, где в частности указывается, что: “Нижеуказанный жалующийся в сентябре месяце 1770 года от Рождества Христова документом вручил Микаелу рыболову Ваану двести двадцать римских монет, что соответствует нашим армянским двумстам шестидесяти и четырем серебряным драмам, и прокурор пообещал жалующемуся возместить вышеуказанные деньги за два года вместе с процентом по 6

монет за каждый год”⁵⁹. В другой статье “2Д” (по арм. “2Е”, прим.перев.) указывается, что “в/прокурор возместил жалующемуся долг в двести тридцать и четыре армянских серебряных монет”⁶⁰. В статье “143” говорится: “...прокурор обязан ответить представившему жалобу и принять решение в соответствии с законом”⁶¹. Таким образом, в армянском праве есть также случай использования слова “прокурор” для обозначения стороны судопроизводства, которая находится в статусе ответчика.

Лингвистический, этимологический и юридический анализ слова “прокурор” в армянских историко-правовых источниках показывает, что в армянском праве понятие, термин “прокурор” использовалось для обозначения одной из сторон-участников судопроизводства значением истца, потерпевшего, жалующегося, протестующего (лица, представившего жалобу, протест), обвинителя, осуждающего и не имел современного значения этого слова — государственного обвинителя, либо органа, осуществляющего уголовное преследование, либо должностного лица — представителя этого органа. Как известно, слово прокурор получает свой упомянутый смысл в армянском праве новейшего периода под непосредственным влиянием российского права.

59 “Западня честолюбия”, Тифлис, 1913, стр.224-225.

60 Там же, стр.229.

61 Там же, стр. 260

Смыслом и целью прокурорского органа, как государственного института, вовсе не является осуществление карательной функции, а обеспечение законности и справедливости. В восточных странах, а также в Греции, прокуратура имела функции по защите обвинения в суде, а также надзирательные функции. В Греции защиту обвинения осуществляли “ораторы”.

В Европе прокурорский орган был основан в 14-ом веке во Франции и на начальном этапе был органом, осуществляющим исключительно функции по защите обвинения. В указанный период времени в Европе и особенно в Испании зарождался Инквизиционный процесс, что заменило принципы публичности и состязательности, однако, несмотря на это, в каком-то смысле стало стимулом для организации прокурорской деятельности и видоизменения принципов.

Во Франции до свержения монархии, прокуроров называли “людьми короля”. И действительно, они были призваны исполнять волю монарха и действовали от его имени. Такая деятельность прокуратуры в дальнейшем сыграла решающую роль в вопросе формирования и уточнения полномочий в качестве государственного органа. Историческое развитие способствовало тому, чтобы в 1586 году во Франции был принят закон об организации и деятельности прокуратуры. Этим законом определялась роль прокуратуры в системе государственных органов, ее полномочия. В част-

ности, в сферу прокурорского надзора были включены деятельность административно-политического характера, надзор за расследованием уголовных дел, судебно-правовая деятельность, в том числе по гражданским делам. В последующие периоды времени и в особенности в 1789-1810гг. во Франции прокуратура подвергается существенным изменениям, однако сохраняются ее основные функции: карателя, осуществляющего защиту обвинения, верховной власти, обеспечивающего непоколебимость правопорядка.

Если принимать во внимание, что прокуратура в своей подлинной функции была сформирована во Франции в 1302 году, то использование Григором Нарекаци понятия “прокурор” именно в смысле защиты обвинения за три века до создания прокуратуры, просто поразительно.

В суде покаяния роль прокурора принимает на себя сам Нарекаци. Он себя считает строжайшим прокурором, кто свое обвинительное слово украшает краткими цитатами из речей пророков (Глава 33, Б). Кроме того, он себя считает таким прокурором, который является прокурором из глубины души — против самого себя. Нарекаци говорит:

**Ради Славы Величия Благословенного
Отца Твоего,
Ради Милосердной Воли Духа Святого Твоего,
Взгляни на до конца обнажаемые
жестокие муки мои,**

**И на тяжбу, что в глубинах сердца веду
сам с собою я.**

(Глава 57, Б)

Нарекаци хорошо знает, что Господь желает моления грешников, чем просьбы справедливых, ибо один, обнаружив прегрешения свои, ждет милостей от Бога и, зная меру своей природы, подобно великому хулителю, восставшему против себя самоистезателю, жестоко противостоящему, всевидящему обвинителю, а другой, всматриваясь в свои добрые дела, рукой уверенной поражает душу, забывает возможности природы своей и намерен узреть скорее дары, чем милосердие. По этой причине предпочитает выступать в качестве прокурора.

Центральным участником суда покаяния развернувшегося в Книге Григора Нарекаци, является подсудимый. Нужно учитывать, что Нарекаци использует термин “обвинять в суде” в смысле именно обвинения и представления обвинения в суде. Примечательно, что на суде покаяния Григор Нарекаци выступает не только как прокурор, но и как подсудимый. Как прокурор, он готов повторять укоры себе опять в тех же образах и в том же объеме и надеясь, что Бог эти горькие слова обвиняющего приговора сочтет за истинную исповедь.

246 |

Он пишет:

**Вновь продолжу я здесь иносказательно,
Укоры душе моей осужденной,
По-прежнему непрестанно усугубляя их,
Располагая и представляя опять в тех же
образах и тем же размером.
Быть может, зачтет мне всеведающий,
Эти причиняющие боль слова
обвиняющего приговора
Как истинное исповедание тайных и
греховных деяний.**

(Глава 22, А)

Григор Нарекаци, объединяя в своем лице прокурора и подсудимого, полон решимости известить обо всем, осудить собственную сущность и приговорить. В этой связи он говорит:

**И коли я сам, встав против себя
с речами столь многими,
Безжалостным обвинителем,
Меча гнева моего все еще не укротил,
Тот, кто здесь из земнородных сможет
меня смягчить!
Я все посрамлю в себе,
Все свое существо обвиню и накажу,
Все скопища вредоносные я ударам подвергну,
Я стану истцом язвящего воинства моих грехов,
Все главные орудия чувств своих я покараю.**

(Глава 22, В)

| 247

Однако было бы слишком примитивно в описанном в Книге суде покаяния считать подсудимым только его — Нарекаци. Подсудимым здесь является Человек как таковой, отображающий собирательный образ человечества. Это значит, что на суде покаяния подсудимым является любой человек, который когда-либо жил, сейчас живет или будет жить, в том числе и Григор Нарекаци. Именно по этой причине каждый читатель Книги в ее страницах видит самого себя, и именно в этом кроется бесконечное притягательность Книги.

Григор Нарекаци подчеркивает, что Книга клеймит грехи любого человека, по этой причине Книга — для всех, для всех без исключения разумных существ любого возраста, живущих на этой земле, для всех расселенных по всему миру христиан, тем, что в первую пору жизни вступили, и тем, что находятся во второй, именуемой возмужалостью, и старцам немощным, чьи дни подходят к концу, грешникам и праведникам, гордецам самодовольным и тем, что корят себя за прегрешения, добрым и злым, боязливым и храбрым, рабам и невольникам, знатным и высокородным, средним и вельможам, крестьянам и господам, мужчинам и женщинам, повелителям и подвластным, вознесенным и униженным, великим и малым, дворянам и простолюдинам, конным и пешим, горожанам и селянам, надменным царям, коих держит узда страшного, пустынным, собеседующим с небожителями, дьяконам благовер-

ным, священникам благочестивым, епископам неусыпным и попечительным, наместникам на престоле патриаршем, кои раздают дары благодати и рукополагают (Глава 3, Б).

Через десять веков после Нарекаци 266-ой Папа Римский Франциск скажет: “Господь искупил грехи каждого из нас кровью Христа. Не только католиков, но даже атеистов”⁶³.

Чтобы раскрыть особенности подсудимого и инкриминируемых ему деяний на суде покаяния, необходимо раскрыть представления Нарекаци о человеке. Несомненно, эти представления исходят из христианской доктрины. Раскрывая его смысл, скажем, что когда Бог за шесть дней сотворил, упорядочил и украсил Вселенную, он сказал: “Сотворим человека по образу Нашему (и) по подобию Нашему, и да владычествуют они над рыбами морскими, и над птицами небесными, (и над зверями,) и над скотом, и над всею землею, и над всеми гадами, пресмыкающимися по земле” (Бытие 1, 26)⁶⁴. Претворяя в жизнь свой замысел, создал Господь Бог человека из праха земного, и вдунул в лицо его дыхание жизни, и стал человек душою живою. (Бытие 2, 7)⁶⁵. Таким образом, человек двойственное существо — и земное, и обладающее дыханием живым; человек — существо,

63 Газета “168 часов”, 2016 год, номер 46.

64 Русский текст: www.bible-center.ru/ru/bibletext/ge/1 (прим.переводчика)

65 Там же.

имеющее плоть, но одновременно также и духовное, и земное, и небесное; как плоть — он видимый, как душа — невидимый, плотью — он смертен, душой — бессмертен. Бог сотворил человека по образу Своему и подобию. Образ человека и подобие отличаются друг от друга. Если образ является образцом совершенства, то подобие — претворением этого образца в жизнь. Образ Бога присущ человеку благодаря сотворению, а быть подобным Богу человек может только по своей воле и своими усилиями. В образе Божьем содержится бессмертие души, изначальная невинность, чистота, княжеское положение, наличие мысли, воли, сердца и т.д. Образ Бога выражается в личности человека. Если у Бога одна природа, но три Лица (личности), то у человека есть одна природа и множество лиц (личностей). Лицо человека (личность) не определяется человеческой сущностью, это значит, что характерной чертой человека является его свобода от природы. Человек свободен, если личность противостоит природе и властвует над ней, тем самым реализуется как личность. Таким образом, человек, будучи сотворенным по образу и подобию Бога, личностное существо, и как таковой он наделен абсолютной свободой.

Конечно, Творец мог сотворить человека как существо, запрограммированное на абсолютное и неукоснительное творение добра и на пребывание в добродетели. Однако ценность данного существ-

ва была бы нулевой, поскольку ценно не запрограммированное, навязанное добро, а добро по добровольному выбору. По этой причине человек наделен свободной волей.

Человек как образ и подобие Бога наделен не только полной свободой, но и рядом естественных прав. Стоит отметить, что идея о естественных правах человека появилась в древние времена. Так, в философской мысли Древней Греции господствовали космологические представления, и их логическое развитие приводит к идее естественных прав человека. В основе космологического мировоззрения античности лежит пифагорейско-платоновская идея о космосе. Античные мыслители воспринимали космос как единое и гармоничное целое, где всл, имело свое место и роль, в том числе и человек. Как бытие природы, так и бытие человечества считались единым целым, а диалектика развития человечества связывалась с закономерностями природы. Так, по мнению греков, Слово — Логос тесно связано с реальным миром, которое вбирает также государственные и правовые явления. Критерием права и справедливости считалось существование независимого от людей космического порядка. Естественные права человека, как и законы природы, олицетворяют абсолютную справедливость. Естественные права не зависят от воли и желания людей, они подобны законам природы, которые разумны и господствуют над всеми явлениями. Это означает, что

естественные права человека являются одной из форм проявления космических закономерностей. Таким образом, в античном мире в основе представлений о естественных правах лежала идея того, что как в космосе, так в жизни общества и отдельных лиц действуют единые нормативные принципы, которые проявлялись, в частности, в естественных правах и становились критериями положительных прав и справедливости. Не случайно, что сущностью искусства политики для Платона и Аристотеля являлось уподобление природе.

В христианской доктрине существуют абсолютно другие представления относительно естественных прав человека. Бог как Творец вложил во вселенное сотворенное совершенство, прогресс, тенденцию к полноценному развитию, а также определенные законы и закономерности. Человек как образ Бога имеет свое призвание, он тоже должен действовать в соответствии с определенными законами, которые заложены в его природе. Эти божественные законы не что иное, как естественные права человека. Заложенные в природе человека и в его душе естественные законы обеспечивают его гармоничное развитие. Человек познает естественные законы через совесть. Конечно, не все люди обладают умением познания естественных законов путем распознавания совести, по этой причине Бог дал людям ряд заповедей. Фактически, заповеди Бога являются копировкой естественных законов, запечатленных в душе человека, которые

призваны помочь людям полноценно раскрыть божественные законы, запечатленные в их душе.

Сотворением человека Бог полностью завершил свое созидание, следовательно, человек является венцом созидания, целью, которая завершила и придала целостность созиданию. Это значит, что по божественному замыслу человек обладает уникальным местом и ролью во Вселенной, он хозяин и правитель по отношению ко всем существам, он царь Вселенной. Именно это имеет в виду псалмопевец, говоря: “Из уст младенцев и грудных детей Ты устроил хвалу, ради врагов Твоих, дабы сделать безмолвным врага и мстителя. Когда взираю я на небеса Твои - дело Твоих перстов, на луну и звезды, которые Ты поставил, то думаю - Что есть человек, что Ты помнишь его, и сын человеческий, что Ты посещаешь его? Не много Ты умалил его пред Ангелами: славою и честью увенчал его; поставил его владыкою над делами рук Твоих; всё положил под ноги его” (Псалом 8, 3-6)⁶⁶.

Бог, сотворив человека и наделив его своим образом, дал возможность быть Ему подобным, воссоединиться с Ним, обожествиться и обожествить всю Вселенную. Однако человек не исполнил свою миссию, он злоупотребил своей свободой, нарушил заповедь Божью, тем самым противопоставляя себя воле Бога. Человек разрушил связь с Богом, согрешил и стал глупым, смертным.

66 Русский текст: http://days.pravoslavie.ru/Bible/B_ps8.htm

Затрагивая вопрос о человеке-подсудимом на суде покаяния, Нарекаци с болью отмечает, что он земнородный, погрязший в суете бренного мира и одурманенный вином обманчивого безумия, который непрестанно лжет и никогда не говорит правды. Как же, с каким лицом дерзнет он с перечисленными выше, заслужившими хулы свойствами, предстать пред судом Бога. Ибо, сопоставляя неблагодарность грешной души с благодеяниями Господа, окажется, что Он всемогущ не в целом, а в правоте своей, тогда как человек своими прегрешениями навеки обязан Богу (Глава 5, А). Необходимо отметить, что субъектом всех преступлений, предусмотренных современным уголовным законодательством, является человек в различных своих лицах и деяниях.

Далее Нарекаци раскрывает содержание благодеяний Бога и неблагодарно согрешившей души человека. Бог создал человека по своему славному образу, бессильного, немощного человека наделил Своим подобием. Он украсил человека словом, даровал сияние дыхания, обогатил мудростью, вырастил в разумении, укрепил ведением, отделил от прочих животных, наделил душой познающей, одарил естеством самовластным, родил как отец, вскормил, как кормилица, пестовал, как опекун, насадил у себя во дворе, полил водою живою, очистил росой купели, укоренил водою жизни, хлебом небесным накормил, божественной кровью своей напоил, приобщил к недоступному

и непостижимому, очам земнородного дозволил отважиться смотреть на Него, облачил в славу света Своего, допустил воздеть к Нему бренные пальцы оскверненных рук, недостойный прах смертного удостоил быть словно отблеском света его Отца — могучего, страшного, благословенного, по человеколюбию, определил быть отцом и ему, недостойному. Бог не опалил полные суетности уста, когда призывал Его как сонаследника, не укорял Он его, когда дерзал обращаться к нему, и не помрачался свет в очах, когда устремлял взор на Него, и не изгонял, заключив в ковы вместе с приговоренными к смерти, и не изувечил ладонь руки, что, оскверненную, к Нему протягивал, и не раздробил суставы пальцев, что осязали слово жизни Его, и не окутало его облако, когда приносил Ему жертву, о страшный, и не сокрушил зубы его, когда причащаясь жевал его, беспредельный, и не пошел Он в гневе наперекор ему, идущему наперекор воле его, подобно заблудшему дому Израиля, не посрамил его, недостойного, в свадебном чертоге Его, во время пения и танцев, не стал укорять неправедного, при виде нищенского облачения, и его, связавши руки и ноги, не прогнал вон — “во тьму внешнюю” (Глава 5, Б).

Указанным благодеяниями Бога человек ответил безжалостной неблагодарностью. Приняв все это множество благодеяний и всепрощающее долготерпение, человек — убыточный должник, обуреваемый неистовыми, полными всяческих заблужде-

ний страстями, воздал бесчисленными и многообразными преступлениями, плотскими и духовными. Позабывший благоразумие и возлюбивший безумие человек несметные благодеяния и милости Бога уничтожил суетным поведением своим. Этот неизреченный свет благодеяний, собранных вместе попечением Бога, человек развеял в вихре безумия. И хотя не единожды Бог давал человеку знать, протягивая попечительную руку, дабы привлечь его к Себе, однако человек не склонился, подобно Израилю, осужденному пророком. Человек, хотя и обещал, согласился угодить Богу, однако не остался верен этому обету, а вновь стал творить то же зло, вернувшись к прежнему образу жизни. Возделал ниву сердца терниями грехов, породившими лишь плевелы. По этой причине человеку подходят Богом внушенные притчи святых пророков. Бог от человека ожидал винограда, а он вместо этого дал разрастись волчцам, он превратился в невкусный, горький плод отчужденного сада, он покорился переменчивому ветру, что вечно колебля, нес своевольно, как речет Иов блаженный, он пошел в путь невозвратный, и на песке построил здание безрассудства своего, страстно желая достичь царства жизни небесной, он был обманут широкой стезею. Человек заткнул окна своих ушей, дабы не принять слова жизни Бога, закрыл зрячие очи души своей, дабы не увидеть снадобья жизни. Человек не очнулся от расслабляющей дремоты и оцепенения при гласе трубы возвещающей день страшного су-

да, он не стал бодрствовать, услышав плачевную весть о дне избрания чрез испытание огнем. Человек так и не проснулся от дурмана смертоносного сна, что предвещает погибель. Человек никогда не дал отдохновения Святому Духу в скинии своей телесной, он не примешал к духовному своему естеству, части дарованной Богом благодати, своими руками уготовил он себе погибель, умертвив, душу свою живую. (Глава 5, В).

На суде покаяния, кроме судьи, прокурора, подсудимого, выступали также защитники. Нарекаци считает своей главной защитницей на суде покаяния Пресвятую Деву Марию. У него особенное отношение к Пресвятой Деве. Нарекаци считает Богородицу ангелом среди людей, херувимом, царицей небесной, непорочной, как воздух, чистой, как свет, неоскверненной, подобно образу утренней зари небесной, вознесшейся над скинией нетронутых святых, блаженное место обетования, Едем одушевленный, древо жизни бессмертное, огражденное пламенным мечом. Богородица, усиленная и осененная Всевышним Отцом, подготовленная и очищенная сошествием Духа Святого, украшенная и превращенная в скинию обитанием Сына. Единородный Отца, а для нее Первенец, Сын ее по рождению и Господь по сотворению, наряду с непорочной чистотой она безусловно добра и совершенной святостью она и заступница попечительная (Глава 80, А).

На суде покаяния защитниками выступают также ангелы, в частности ангел-хранитель. Ангелы добры, дарованы Богом, вовеки непривычные ко злу, созданы они волею Бога всемогущей. Воинство Бога сильное, подвластное ему, святые, чистые, непорочные, благословенные, благолепные, победоносные, непобедимые и быстрые, как полет созерцательных мыслей (Глава 81, А). Ангелы — посредники и распорядители, попечители людей, они подобны лишившемуся плодов кусту смоковницы, бесплодной в течение трех лет, что вмещает в себя извечность времени и украшенная только суетной листвой. Они постоянно витают вокруг людей, сочувствуя им в страданиях, ждут сопричастия их в благоденствии, и, вечно живые, молятся за них, за их спасение, повторяя слова: “Дело рук твоих ты не оставляй” (Глава 81, Б). Эту молитву ангелов Нарекаци считает также молитвой людей и говорит:

**Ибо воистину о нас мольбы их сии, Тобой,
Благодетельный Бог,
Им внушенные, просящие за нас.
Ведь Словом они Твоим созданным
Мы же рукою Твоей сотворены.
И придут они с Тобой, Единородным,
Как свидетели страшного суда воздаяния
И правдивые обвинители преступлений наших,
нас, земнородных,
И откроют пред судом грозным правдиво, как
управляли нами,**

**И оттуда вот будут сострадать, увещевая
воздыханиями,**

И беспрестанно петь грозным голосом:

“Умилосердись и не погуби, ведь их создал Ты”.

(Глава 81, А)

Ангелы непорочны, чудозрачны и бестелесны, безусловно чисты, невинны, пламеобразны, бесплотны и неборимы. Они — великая держава небесная, воинство чистое, грозное, искры в облаке света Бога (Глава 81, Б).

На суде покаяния мощными защитниками человека являются священные апостолы, мученики стратотерпные, праведные подвижники отцы. Апостолы рукоположены небородною дланью Бога, помазаны Духом Его Святым. Они предводители жизни, которым хвалу по заслугам воздали первыми, перводарители сана, реки жизни, громгласно благовествователи, властители знаменитые, украшенные венцом лучезарным, освященные неотъемлемой красой благодати могучей, исполненные живящего еля света Господнего (Глава 82, А). И мученики, отличившиеся подвижничеством своим, ученики и сострадатели апостолов, своими делами, полнотой совершенства равные им. Мученики, кои сметной, многомучимой плотью своей, страждущими и всенемощными своими членами, земнородным, из праха сотворенным своим существом, противоборствуя всем сущностям и частицам, увенчаны были, вознеслись, возродились душой, отважно поднявшись с

земли, стали истинными свидетелями многотрудной смерти Спасителя, кои даже в миру смогли ясно узреть блага несомненные: невещественное, невидимое, тайное (Глава 82, В). И наконец, святые отшельники и отцы-пустынники, с отвагой неодолимой и воздержанием непреклонным, сражающиеся храбро с лютой гордыней насилия плоти, чем и был изгнан Велиар бесплотный. В непрестанной борьбе на ристалище жизни мирской, не боясь утомления от тягот ее, влекомые из шири бурного моря мира сего, легкими душами со скинией тяжкою тел, достигли они тихой пристани жизни, и, как возлюбившие вышний удел, забывая о том, что позади, они смело возложили на главу себе победы венец, украшенный поистине светозарною славой (Глава 82, Г).

Если существует суд и судебный процесс, судья, прокурор, подсудимый и защитники, то существует и предмет судебного процесса, и судебное следствие. Чтобы придать целостность нашим представлениям о суде покаяния, необходимо раскрыть также его предмет, то есть то, за что обвиняется человек — подсудимый; выявить особенности судебного следствия.

Если пытаться в целом охарактеризовать предмет суда покаяния, мы можем сказать, что человек — подсудимый, обвиняется в согрешении перед Богом. Согласно христианской доктрине, согрешение мыслью, словом и делом — нарушение заповедей Бога.

На первых страницах армянского Жамагирка (Часослов) размещается формула отказа от сатаны и всех его обманов — “Отречение”, за которым следует исповедание православной веры, озаглавленное “Исповедуй и Веруй”, затем обобщенное исповедание грехов — молитва “Пресвятая Троица, помилуй нас”, которая называется “Раскаяние”⁶⁷. Эта молитва и включает в себя всевозможные грехи, присущие существу человеческому. Эти грехи в молитве классифицируются по определенным признакам. Согласно молитве, согрешить можно советом, словом, делом, при этом, грехи могут быть добровольными, то есть совершенные по собственной воле, без принуждения; и совершенные поневоле, то есть против воли человека, по внешнему либо внутреннему принуждению. Кстати, в современном уголовном праве деяния, совершенные против воли человека, по внешнему либо внутреннему принуждению, преступлениями не считаются. Так, уголовный кодекс Республики Армения, одним из обстоятельств, исключающих преступность деяния, считает необходимую защиту, причинение вреда при задержании лица, совершившего преступление, крайнюю необходимость, психическое либо физическое принуждение, обоснованный риск; исполнение приказа или распоряжения. Грехи могут совершаться также со знания, то есть осознанные,

67 Жамагирк (Часослов) святой армянской церкви, Антилиас, 1986, стр. 5-10.

либо по неведению, то есть неосознанные, а по нашим современным представлениям — умышленные (с прямым либо косвенным умыслом) и по неосторожности (небрежности либо самоуверенности).

Человек состоит из души и тела и он совершает грехи как душой, так и телом. У человеческой души есть три силы - разумная, раздражительная и похотная, каждая из которых имеет свою человеческую и божественную добродетель. Божественными добродетелями трех сил души — разумной, раздражительной и похотной, соответственно, являются вера, надежда и любовь; человеческими добродетелями являются смирение, мужество и благоразумие, а направляющей их и завершающей добродетелью является справедливость. Всем этим добродетелям противостоят их противоположные пороки либо заблуждения. Противоположными пороками божественных добродетелей являются маловерие, отчаяние, злонравие, а противоположностями добродетелей человеческих являются неблагоразумие, гнев, сладострастие, а направляющим их пороком является беззаконие. Кроме того, человеческие добродетели имеют свои правые и левые отклонения. Правым отклонением благоразумия является хитрость, левым отклонением — трусость, правым отклонением здравомыслия является расточительство, левым отклонением — жадность.

В соответствии с этими представлениями о душе человека в молитве “Согрешил против Пресвятой Троицы” перечисляются прежде всего грехи, совершенные душой и ее силами - хитрость, бесчувственность, дерзость, робость, расточительность и скупость, распутство и несправедливость, злонравие, отчаяние и недоверие.

Затем перечисляются те грехи, которые проявляются как злостные советы мысли — коварность, ненависть, злопамятность, ревнивость, зложелательство, а также мужеложство, лесбиянство, скотские, животные, зверские, проститутские советы, которые проявляются в результате слабости в бдительности и сдержанности. После перечисления грехов, совершаемых душой и мыслью, перечисляются грехи, совершаемые телом. Человеческое тело, согласно христианским представлениям, состоит из 248 костей, 12 членов и 5 органов чувств, всего 365 частей, что соответствует количеству дней в году. Двенадцатью членами человека являются голова, шея, рука, грудь, ребра, живот, спина, почки, половые органы, бедра, голени, ступни ног. Пятью органами чувств являются зрение (глаза), слух (уши), обоняние (нос), вкус (рот), осязание (руки и ноги). Нарекаци, затрагивая вопрос о теле человека, указывает, что тело человека устроено по образу ангела, на пару сопряженных ног, передвигающихся и таинственных, с двумя распрямленными как для полета мышцами двух ввысь увлекающих крыл. На подсвечнике

тела водружена голова, благодаря разуму ставшая вдвое лучше, из-за рук, снабженных порослью гибких пальцев, связанный тремястами шестьюдесятью сочленениями, к которым присовокупились пять орудий чувств (Глава 46, Б).

В молитве грехами, совершенными телом и органами чувств являются сладострастие, сонное зевание, движения тела и подобные пороки, гнусные деяния, сладострастное внимание ушами, нечистота глаз, желание сердца, слабоволие ноздрей, непристойность речи, несдержанность, разгул, пьянство.

В молитве перечисляются также грехи, совершаемые злословием языка — обман, ложная клятва, клятвopреступление, противление, словопрение, злословие, клеветничество, ябедничество, пустословие, смех и насмешка, злоречие, еретичество, проклятие, роптание, недовольство, сплетня, сквернословие.

Человек грешит также, воруя руками, жадничая, лишая, побивая, убивая и совершая другие отвратительные поступки. Таким образом, в соответствии с молитвой, человек грешит всеми частями и членами тела, пятью органами чувств и шестью движениями — высокопарным попираанием (гордость), приземленным слабоволием, совращениями налево и направо (сребролюбие и распутство).

Далее в молитве перечисляются семь смертных грехов, каждая из которых имеет свои разновидности (части). семью смертными грехами являют-

ся гордость и ее разновидности — беспристрастность, непокорность, бахвальство, лицемерие, распря, чопорность, разногласие, наглость, честолюбие, модность, строптивость, презрение, непристойность, тщеславие; зависть и ее разновидности — ненависть, ябедничество, сплетня, радоваться чужой неудаче и печалиться чужой удаче; гнев и ее разновидности — ссора, гордыня мысли, порицание, шум и гам, негодование, брань, проклятие, нетерпеливость, мстительность, угроза, ненависть, разногласия; лень и ее разновидности — злость, уныние, трусливость, дремота, злопамятность, сомнение мысли, жалкость, слабоволие, сонливость, безделье, опоздание, вялость, недолговечность, уныние, скука и т.д.; жадность и ее разновидности — донос, обман, ложная клятва, беспокойство, насилие, мошенничество, жестокосердие, ростовщичество, хищение, беззаконие, взятка, азарт и т.д.; чревоугодие и его разновидности — обжорство, лакомство, прожорство, ненасытность и др.; блуд и его разновидности — простая проституция, прелюбодейание, кровосмешение, лишение девственности, насилие, извращенное совокупление и т.д.

Далее в молитве указывается: “Сверх того сог-

них; вступил я в число христиан и делами своими оказался недостойн этого имени; зная зло, я добровольно предался ему и от добрых дел удалился по собственному побуждению; горе мне, горе мне, горе мне! Всего мне не перечислить, всего мне не исповедать; грехи мои бесчисленны, злодеяния мои неизречимы, непростительны мои согрешения, неизлечимы раны мои. Каюсь Богу”⁶⁸.

Эта молитва или слово покаяния принадлежит Святому Григору Татеваци. Считается, что это краткая, упорядоченная, обработанная версия развернутой молитвы покаяния, приписываемой Святому Анастасу Александрийскому и Святому Ефрему Ассирийскому. Еще в пятом веке эта молитва была переведена на армянский язык и распространилась среди монахов — отшельников, следовательно, эта молитва была хорошо знакома Нарекаци. Молитва, приписываемая Святому Анастасу Александрийскому и Святому Ефрему Ассирийскому называется исповедью, высказанной Святым Анастасом и Святым Аббатом Ефремом⁶⁹.

На суде покаяния, инициированном Нарекаци, человек-подсудимый обвиняется во всех возможных человеческих прегрешениях, при этом Нарекаци уверен, что каждый человек, чтобы получить отпущение грехов, должен принять на се-

бя грехи, свойственные всем. Коли тот, кто не относит к себе прегрешения Адама, и не считает своими грехи, свойственные всем, подобно блаженному среди царей, который принял на себя грехи предков (Давид), тем самым потеряет он праведность свою, как полагающий непорочным естество наше (Глава 50, А).

Человеческие грехи многочисленны и различны, они во множество раз превышают вышеперечисленные в молитвах покаяния грехи. Осознавая это обстоятельство, Нарекаци с болью указывает, что копь даже придаст он водам моря свойства чернил, а бескрайними просторами полей станет мерить ширину пергамента, и заросли густые тростника срежет и превратит в перья, то и тогда даже какую-то часть из накопившихся дел праведных не сможет вписать в эти пределы. Коли даже, соединив кедры ливанские, превратит их в единое коромысло весов, а на чашу одну противовесом поставит гору Араратскую, то и это тогда не сравнится с его грехами (Глава 9, А).

Григор Нарекаци сравнивает человеческие грехи с песчинками на берегах моря. Но в отличие от песчинок на берегу моря, которым не присуща способность приумножаться чрез рождение, грехи и преступления человеческие и приумножаются и рождаются, их количество несчетно, их невозможно запомнить. По этой причине он также затрагивает вопрос о классификации грехов. Человеческие грехи несчетны и несметны, их не объять даже

68 Использован перевод на русский язык Молитвы покаяния из открытых источников:

<http://miasin.ru/spiritlib/church/molitvapokayania.html>

69 Молитвенник, сказанный Ефремом Хурин Ассирийским, изд. Второе, Иерусалим, 1857, стр. 1-16.

мысленно, один с рождением своим, другой - с по-
 колением, один порослью его, один — с отростка-
 ми его, другой — с корнями, один - с терниями,
 другой - с плодами, один — с частями, другой —
 с ветвями, один - с побегам, другой — со стебе-
 лями, один — с когтями его, другой — с пальцами
 его, один — с возбуждением его, другой — с могу-
 ществом его, один — с влиянием его, другой — при-
 мерами его, один — следами его, другой — остатка-
 ми его, один — с тенями его, другой — с мраком
 его, один — с натиском его, другой — с уловками
 его, один — с лукавством его, другой — с умыслом
 его, один с прибежищем его, другой — с пределами
 его; один — с бездною его, другой — с мерзостью
 его; один — с молнией его, другой — со страстями
 его; один — с хранилищем его, другой — с сокро-
 вищами его; один — с воронкою его, другой — ис-
 точниками его; один — реками его, другой — с рас-
 каленными угольями его; один — с пожаром его,
 другой — со стыдливостью его; один — с пучиной
 его, другой - с пропастью его; один — с жаром его,
 другой — с затмением его; один — с громами его,
 другой — с каплями его; один — с течениями его,
 другой — с потопами его; один — со льдом его, дру-
 гой — с вратами его; один — со стезею его, другой
 — с дорогою его (Глава 6, В). Таким образом, по-
 рочащие человеческую душу грехи несметны и не-
 исчисляемы, делятся на подчиненные части, каж-
 дая из которых, в свою очередь, состоит из тысяч
 тысяч и тьмы темен. Эти грехи присущи каждому,

и если человек не станет себя обманывать и прит-
 воряться и лицемерно делать вид, что не колеб-
 лется, но чрез познание самого себя почувствует
 общечеловечность своего естества, поймет, что он
 земнородный, и сохранит в себе меру совести, тог-
 да очевидным станет для него, что перечисленные
 грехи не выдуманны, но также сущность разнооб-
 разных тех заблуждений не перечислена, и показа-
 на лишь часть из тьмы злых деяний (Глава 6, Г).

Григор Нарекаци в Книге указывает также
 отягчающие его грех обстоятельства. Необходимо
 отметить, что отягчающие обстоятельства отно-
 сятся не к грехам человека-подсудимого, а только
 к совершенным им грехам. Дело в том что Нарек-
 аци за свою земную жизнь удостоился особен-
 ных благодеяний Бога — видения несотворенного
 и неопикуемого света Пресвятой Богородицы,
 Христа и Бога. Об этом свидетельствуют не толь-
 ко предания о Нарекаци, но и разные отрывки в
 Книге. Согласно одному из преданий, на острове
 Артер на озере Ван к нему снизошла Святая Дева
 Мария с Младенцем Иисусом в объятиях. Богоро-
 лица протянула Иисуса к Нарекаци и сказала:
 “Возьми Господа твоего” (на арм. “Ар зТер ко”,
 прим. переводчика). Позднее остров так и было
 названо — Артер⁷⁰. Согласно другому преданию,
 Нарекаци поехал в Рштуник, поднялся на гору
 напротив храма своего дяди и там отшельничест-
 вовал семь лет. Однажды у него было явление Бо-

городицы и приказала она ему отправиться в Иерусалим. Нарекаци засомневался в подлинности явления, подумал, что это мираж и потребовал, чтобы Богородица явилась к нему в том же блеске, в каком ее увидели волхвы, пришедшие на поклонение к Иисусу. На другой день Богородица явилась вновь с младенцем Иисусом на руках⁷¹.

Мы встречаем отголоски этого явления Богородицы в одной из прекраснейших тагов Нарекаци, где сказано:

**“Очи - море расстилаются на лучезарной глади
утреннего моря,
как два солнышка, подобных зарнице,
как луч ниспадает с восходом дня”.**

Свидетельства о его видениях есть также в Книге Нарекаци. Так, Нарекаци признается, что в сердце у него есть тяжкая скорбь. Другие считают его не тем, кто он есть. Он внешне красивая чаша нечистая, стена мерзкая побеленная, разряженный в суетность славы, ставшей тьмою свет, несчастливый глаз, в коем есть бревно, светильник славы погашенный. Причиняет он вред всем, всегда и во всем, и страстям Господа нашего, и явлению божественному, видениям, сотворенным рукою Творца, смирению ужасающему, а также тому, что видел он своими глазами, за это он в большем ответе, чем за Евангелие всл (Глава 27, В). Парить и достичь высот небесных, а затем низвергнуться и

упасть, удостоиться божественных добродетелей и затем согрешить - вот это и есть отягчающее обстоятельство прегрешения Нарекаци. И разве не является отягчающим обстоятельством отречение от заветов благих, отвержение от милости, нарушение обета, предание забвению залога жизни, потеря дерзновения и веры, разгневание Творца сущего, поправление неизреченной благодати и искажение изображения славы (Глава 27, Г).

Суд покаяния, инициированный Нарекаци начинается со слов прокурора [обвинителя]. Нарекаци в Книге выступает как умелый следователь, который расследует, раскапывает все сгибы души человеческой и, раскрывая все человеческие грехи, в том числе и тайные, далее выступает как прокурор — перед лицом Бога обвиняет человека. Нарекаци, как прокурор, представляет причины смертоносные — горькие плоды древа адского корня, которые для человека — враги домашние, противники—родственники и сыновья—предатели, коих, записав по именам, подробно обозначает ниже (Глава 56, А). Этими плодами являются сердце суетное, уста злоречивые, очи бесстыдно глядящие, уши превратно слушающие, руки к смерти толкающие, почки неиспытанные, нога, сбившаяся со стези, поведение неосмотрительное, тропа кривая, дыхание, смешанное с дымом, пути, покрытые мраком, ткани печени окаменевшие, мысли расплывчатые, воля нетвердая, зло неизменное, благолюбие зыбкое, душа отчужден-

ная и залог проданный и т.д. и т.д. (Глава 56, Б). От всех этих грехов и других обольщений частых человек либо обманывается словно глупец, либо отдается им, словно слабый, сам добровольно смерти себя предав (Глава 56, Б).

Нарекаци, как прокурор, рассказал о сокровенном человека, почитаемое осрамил, обнародовал тайны, сокрытое выявил, показал потаенное, собранное развеял, изрыгнул желчь горечи своей, выдал сделки со злом, выжал гной, накопившийся в язвах, о глубине грехов своих рассказал, сорвал покровы притворства, покрывало уродства откинул, снял одежды с позора своего, мерзость показал, смерти осадок извергнул, опухоли на душе изъявленной открыл перед Богом. Именно так у Нарекаци прокурор предстает перед судьей (Глава 65, А).

Григор Нарекаци, как прокурор, представляет мучительное состояние души встревоженного от грехов. Он утомлен во время отдыха, на пиршестве печален, на челе улыбка, но душа уязвлена, лицо смеется, но в глазах скорбь, внешне проявляет спокойствие, но слезы доказывают горечь сердца (Глава 30, Б). Таков грешник и во многих других делах, его душа расколота, поскольку закрыта книга прав его⁷², потеряна надежда на оправдание, путь смелому загражден, и поистине, он, колеблясь, стоит меж двух дорог (Глава 30, В).

72 Г.Нарекаци имеет в виду основные права и свободы человека, которые могут быть ограничены в отношении лица, совершившего грех, преступление.

Нарекаци, как прокурор, перечисляя многочисленные грехи человека-подсудимого и описывая его безутешную скорбь, обращается к Судье и спрашивает с какой кротостью должен терпеть Он столькие его грехи, сколько будет прощать, как будет молчать, доколе же снисходителен будет, как не подвергнет избиению розгами, достойного кары смертной (Глава 56, В).

Далее, на суде покаяния Нарекаци выступает как подсудимый. Надо отметить, что в Книге обвинения прокурора и признания подсудимого часто переплетаются таким образом, что сложно их отделить друг от друга. Однако выступления прокурора и подсудимого отличаются, и, для раскрытия процессуальной стороны Книги, разграничение этих выступлений необходимо. Григор Нарекаци уверен, что подобно тому, как без Иисуса—Бога нет спасения душ, или без зрячих очей — наслаждения светом, или без блеска утренней зари никогда не быть сладостному восходу солнцу, точно так же без исповедания сокровенного и обличения самого себя нет очищения от грехов (Глава 50, А).

Нарекаци, как подсудимый, соединяется с прокурором, и считая себя преступником закоре-
нелым, сам себя, лишеного вовсе надежды на спасение, избивает камнями слов горьких. Он признается, что хотя и умерщвляет в себе одни из терзающих грехов, другим дает силу жить на погибель души своей. Он древо с побегами горьки-

ми, ибо дал на нем мерзости порочного нрава, лоза виноградная, вредоносная и ядовитая, ибо рождает вино погибели, он сын Ханаана, сын геенны, наследник ада, плод терзаний, неблагодарный и бездарный, вечно виноватый, огорчающий благосклонность Бога, раб лукавый и ленивый, искушенный в делании зла, проворный в злодеяниях гнусных, усердный в том, чтобы вызвать гнев Господа, всегда склонен к сатанинским уловкам, скорбь постоянная для Творца своего, немощный, ленивый, медлительный, бессильный, не помнящий благодеяний служитель, предавший Господа (Глава 7, Б). И Нарекаци, многочисленными восклицаниями “Горе мне” скорбит за свою грешную душу, которая несет бремя тяжких и сложных грехов (Глава 7, В). Он признается, что со всех сторон весь поражен смертоносным жаром мучительных терзаний и ни в каком благом деле ничем не может быть полезен Господу. Он оплакивает чрево, что породило его, скорбит о сосцах, что вскормили его, почему вместо молока не сосал он желчь свернувшуюся и не была дана ему горечь вместо сладости (Глава 22, В). Нарекаци возносит скорбно звучащие рифмоплетениями плач и стенания, стоны тоскливые, рыдания горькие и песни слезные, вновь начинает он речи-мольбствия покаянные, жалостливые (Глава 27, А). И проявляя смирение душеспасительное, он с мольбой говорит: “Грешен пред Тобой, о великий благодетель, ничтожный я, грешен, грешен

пред Тобой, Ты, луч рассвета, мрак я и грешен, грешен пред безбрежной благодатью милостей Твоих, поистине грешен, грешен пред Любовью Твоей, о милосердие небесное, явно я грешен, грешен пред Тобой, создающий из небытия, да, точно я грешен, грешен пред несравненным простором объятий Твоих, недостойный я, грешен, грешен пред Тобой, обладающим светом безбрежным, лукавый я, грешен, грешен пред вкушением неисповедимой сущности Твоей, многожды грешен, грешен пред Тобой, дарующим непостижимые милости, постоянно грешен, грешен пред восхваляемым телом Твоим Божьим, до смерти грешен, грешен я, Творец, пред обожаемой кровью Твоей, доподлинно грешен” (Глава 27, Б).

Григор Нарекаци осознает, что его земнородная чаша разложена и разрушена, его образ и душа изношены грехами, а сооружение алтаря его тела, защищающего душу — нарушено. По этой причине он заслужил любое наказание. Бог праведен в праве своем и победит в суде Своем. Если он предаст его смерти, будут справедливы деяния Его, коли осудит, начав обвинения мучительные, истинно будет возмездие Его, коли погрузит в глубины бездны, или жизнь отнимет у движений его, или силу слова его обратит в тщету, или затенит окна очей его, или отнимет для самого себя чашу жизни, коли вообще без пищи оставит, коли сократит множество дней предстоящих, коли вместе со сладостью росы низвергнет огонь, коли

нашлет “жажду слышанья” слов Своих, коли замкнет двери ушей, или другими многочисленными формами страданий вредоноснее, чем тартар, нестерпимее, чем геенна, ядовитее, чем черви, тревожнее, чем тьма, ужаснее, чем бездна, злополучнее, чем нагота, создавая новые средства для жалких терзаний, он сам засвидетельствует о себе, что вполне все это заслужил (Глава 19, Б).

Григор Нарекаци уверен, что воздаяния по сродству должны всегда и вполне быть сообразны грехам, поскольку признаки явления сего суть единообразие, сходность и сопутственность. Поскольку он не откликнулся с горячей любовью на нужды ближнего, то поистине цепенеет в тревоге при первом же испытании. Поскольку он не укротил необузданного своего сладострастия, то, жалкий, по заслугам терпит неохладимое жжение. Поскольку не возлюбил он благовест света Его, то по справедливому возмездию ощупью бродит во тьме изловляющего, погибельного тумана. Поскольку не остерегался грехов мелких и незначительных, полагая их безвредными, то по заслугам подвергается жалящим укусам язвящих гнусных гадин. И поскольку не протянул он руки, дабы помочь несчастному, попавшему в беду, то, согласно начертанному этим законом возмездию, по справедливости обречен, предан яме погибели (Глава 19, В).

И хотя Нарекаци осознает и признается в многочисленных грехах, понимает, что за эти прегре-

шения он заслуживает жестокого возмездия, однако он просит у Бога прощения и отпущения грехов. Он просит даровать ему полное отпущение, подлинного облагодетельствования, вовсе отменить тяжкую и жестокую пеню — лихву за неплатные долги его, уплата коей была бы лишь справедливой. Тем более, что сердце Бога не гневно и не впыхивает никогда яростью, несвойственно ему вероломство, и нет в Нем и следа мрачности. Ибо воля Бога — свет и жизнь, и не Он сотворил смерть, и не возрадуется Его гибель человека (Глава 15, В). Бог predetermined для человека великое условие — не воздавать злом за зло, а прощать греховные долги до семижды семидесяти раз в день (Глава 15, Г).

Нарекаци просит Бога принять его, и вновь уподобив образу души, как недостойного жизни, как приговоренного к смерти, как злодея. Бог взвешивает, вписывает и почитает великими стелания души и звуки рыданий, горечь во рту, иссохший от жажды язык, скорбное лицо, благую волю помыслов и глубокую искренность сердца, и так как Он — спаситель душ, который видит еще не содеянное, Творец всего и врачеватель невидимых ран, защитник уповающих и благопопечительный. Нарекаци просит посмотреть на него, вновь принять его как того, кто покаялся и исповедался (Глава 20, В).

Нарекаци обращается к Иисусу Христу, Сыну Бога Живого, создателю небес и земли, что дару-

ет воду жаждущим на безводных пространствах пустыни, благословенному, сострадательному, могущественному, человеколюбивому, долготерпеливому, заботливому, искусному, попечительному, бескорыстному защитнику, победоносному стражу, жизни нетленной, посреднику небесному, неиссякаемому изобилию, торжествующему блаженству, просит Его протянуть с любовью десницу милосердия своего, принять его, многогрешного, искупившего и очистившегося приблизить к Слову Сущему, к Духу, чтобы он, примиренный и жертвованный Отцу целомудренной волею Его, слился нерасторжимо с Богом (Глава 24, В).

Не царства просит Нарекаци у Бога, а лишь облегчения страданий, о жизни не с живыми среди света, но с погребенными среди тьмы, не с вознесенными, но с сокрушенными и смиренными (Глава 30, Б). Бог сострадателен, милостив, он возвеличился словами: “Я милосерд”, своим милосердием Он властвует над всеми, в Нем нет никакой тьмы, и нет добра без Него (Глава 30, Г).

278 | Нарекаци, причисляя себя к заслужившим наказание, молит о милосердии вместе со всеми, ибо, прибавив “горе мне” к смертной тоске, станет громогласно укорять, дабы обещанной исповедью, всеми слышимой, сразу навсегда очистится волею Бога благословенной, и не будет нуждаться в исповеди вновь (Глава 32, А). И он, преклоняет колени пред Благостью Его — Благодавца, простирается ниц пред Ним, дабы показать, как никнет

он к смерти. С преходящей сей жизнью пагубной, и влачится по ней, подобно скоту, и как пресмыкающееся, ползает по ней, волею своей пригвожден он к ней, как к опоре жизни. Немо слившись с Ним, должен снова встать он, полусогбенный, с ликом, опущенным долу, очи вперив ввысь, взором скорбным глядит на Него, такого близкого к бедствиям человеческим, Он — совершенство сострадания и само благоволение (Глава 32, Б).

На Него глядят все очи зрячие, на Бога всего сущего, и Нарекаци просит у Бога, чтобы он также приклонил слух на моления и скорбный глас слуг его, а также служанок, кои молят Его. Он просит, чтобы Бог своей сострадательной любовью обратил суровой зимы метели в тихий ветерок, и грозные бури — в нежнейшее дуновение, и страх ожидаемый — в великую веру, и кару мучений — в жребий блаженства, и беды печали — в духовное пиршество, и бушующий вал — в глубокую тишь. Он просит, чтобы весла, гребя, вынесли в мирную пристань, и обильный грехов урожай обратил в кладовую благ, стали ненужными рукописания грехов, прекратились козни, исчезло коварство, были отторгнуты ковы, преодолены бездны, искоренены беды, каменованы ухищрения, искуплены грехи, уничтожены долги, чтобы пало ярмо и рухнуло кормило. Бог все это может осуществить, поскольку во всем он могущественный и благодетельный ко всем, он желает, чтобы все жили, и хочет спасения для всех (Глава 32, В).

Нарекаци непрестанно просит Бога преобразовать его душу вместе с прикрывающим душу телом, спасти его из когтей греха и смерти, даровать ему исцеление (Главы 40, 47, 49, 50, 57).

Нарекаци у Бога просит не только отпущения грехов, но и силу, могущество, защиту, чтоб никогда вновь не совершать грехов. Он просит, чтобы Бог оборонил его сотворившей небо дланью Своей, утвердил возведенной десницей Своей, обнял вседержашими руками Своими, укрыл божественным покровом Своим, укрепил попечением всевышним Своим, окружил, оградил сонмом бессмертных, прикрыл со всех сторон хороводом ангелов Своих. Он просит изгнать противника воинством бдящих сил Своих, мольбами матери Божьей поддержать его, назначить ему в охрану рать первенцев Своих. Пусть Бог, вместе с очами на лице открыл также и мысленные очи его, вместе с дыханием встряхнул и оцепенелость от тяжких грехов, изъял из чувств несмыслленность закоренелую, разорвал толщу покрова его, вместе с началом появления света, проявить милосердие Свое, пусть солнце праведности Бога, вместе с заходом солнца, в смятенное сердце его вошло, лучи славы Божьей зажглись в келье разума его, знамение креста Его распространилось по всей душе и телу его (Глава 84, Б).

Признавшись в грехах своих, моля о прощении и могуществе, Нарекаци обращается к Пресвятой Богородице Марии, святым ангелам и всем свя-

тым, которые являются его защитниками на суде покаяния, и просит их заступничества. Обращаясь к Матери Божьей, величайшей заступнице для людей, Нарекаци, к земле припав, молит заступиться за него, грешного, и пожелать ему искупления (Глава 26, Б). Нарекаци, подверженный безнадежности и жестоким сокрушениям, устрашающей суровости, божественному гневу, своей скорбящей душой молит Святую Богородицу принять его мольбу и преподнести Богу как собственное прошение. Святая Дева Мария — мать всевышнего Бога Иисуса, неизреченно родившая совершенного телом и завершенного божественностью своей, прославляемого вместе с Отцом и духом Святым, сущностью и неисповедимостью с нами единого, он — все и во всем, как один из Троицы, и орошая в себе каплю девственности Богородицы, может жизнь даровать ему (Глава 80, Б). Нарекаци обращается к бессмертным, лучезарным ангелам, которые в непрестанном попечении, устами чистыми немолчно молят (Глава 81, А). Нарекаци обращается также к другим своим защитникам — святым апостолам, мученикам, святым отшельникам, отцам-пустынникам (Глава 82).

И сейчас на суде покаяния Святая Дева Мария возводит свои крылатые мольбы к Богу, просит, молит, заступает, плачет и на коленях просит о помиловании, святые ангелы с мольбой прошения обращаются к Богу, святые апостолы преподносят пожелания, мученики направляют

свои мольбы, угодные и приемлемые, и в уважение их труднореченных прошений, кои орошены были кровью и потом, что ладаном благоухает, святые отшельники отцы-пустынники возвышают глас своих достойных молений и заветных просьб.

Любой суд и правосудие, любой судебный процесс завершается приговором суда. Исключением не является также суд покаяния. Судья милосерден, прощает грешника, который многожды согрешив в течении дня, раскается и обратится к Немю, пусть коли даже выбор сделан при вздохе последнем его, либо обратится он во время злодения (Глава 30, А). Бог — всемилостивый, благодетельный, благословенный, долготерпеливый, могущественный, неисповедимый, неизреченный, нетленный и несотворенный, он — начало и причина всех благ. Он не осуждает, но вызволяет, не губит, а обретает, не умерщвляет, а оживляет, не изгоняет, а собирает, не предаёт, а дарует жизнь, не погружает, а поднимает, не низвергает, а ставит на ноги, не проклинает, а благословляет, не мстит, а благо дарит, не обездоливает, а утешает, не вычеркивает, а вписывает, не колеблет, а утверждает, не топчет ногами, а ободряет, не измышляет Он причины смерти, а ищет способы жизнь сохранить, не стремится Он истреблять, но милосердно спасает, не забывает он попечения, не отступает от добра, не ставит помех своему состраданию, не выносит решения о гибели, но завещает свободу (Глава 82, Д).

Бог добр и жалуёт часто злому рабу то же, что и добродетельным. Кто по праву ожидает темницы, тому дарует покой он в царских хоромах, кто призван был в яму с тиной на дне, того среди приглашенных на пир обнимает на троне; кто ждет, что ему выколуют глаза, тому покажет он счастья вершины; кто ожидает отсечения пальцев, тому преподносит он перстень отваги; кто готовится к ударам дубинкой, того добродушно заключает в объятия; кто готов уже к крушению надежд, того отличает при свидетелях многих; кто чаёт пагубы смерти, того одаряет вместе с жизнью и славой; кто думает об отсечении главы, того он венцом прославляет (Глава 74, Б).

Несмотря на то, что велики прегрешения человека и несть им числа, но не столь дивны они, как милосердие Его. Множество грехов у человека, но все меркнут они пред снисхождением Бога. Часты злодеяния человека, но все они побеждены человеколюбием Бога. Самому человеку не счесть свои собственные изъяны, но Богу легко справиться с ними. Для того, чтобы искупить и отпустить прегрешения человека, Богу не нужно дополнительное время (Глава 74, В).

Поскольку на суде покаяния судья милосерден, снисходителен, долготерпелив, он прощает кающегося грешника, выносит приговор отпущения, берет грехи, разрешает проклятия, искупает долги, стирает преступления (Глава 82, 5).

Суд возмездия

Суд возмездия существенно отличается от суда покаяния. Суд отпущения происходит в течении земной жизни человека, в то время как суд возмездия — после смерти, всеобщего воскрешения и трансформации тел человека. Суд покаяния инициируется полностью раскаявшимся грешником, в то время как суд возмездия происходит по инициативе Бога, вне зависимости от воли, а точнее — против воли конкретных людей. С этой точки зрения, суд возмездия по современным юридическим представлениям является разновидностью инквизиционного процесса.

Григор Нарекаци поистине трепеща и содрогаюсь с великим смятением страх непрерывный испытывает, когда думает о неизбежном и непредвзятом суде, где будут осуждаться грехи человеческие. Ибо суд этот грозен и непостижим, недоступен определению словом. В день суда возмездия невозможно будет найти ответа ни словами оправдания, ни одеянием укрывающим, ни лицемерною личиною, ни речами, внешне пристойными, ни видом, что никогда не обманет, ни лживым порядком слов, ни бегством стремительным, ни тем, что обернешься спиной, ни челом, приникшим к зем-

ле, ни устами, припавшими ко праху, и ни тем, кто укрылся в глубинах земли, ибо обнажено перед Судьей сокрытое и очевидно невидимое (Глава 4, А). Если грешник не раскаивается то добродетель его, все уменьшаясь, совсем исчезает, грехи становятся явными и постоянно растут, бедствия его непреходящи, и он погибает, вес праведных дел его уменьшается, а неправедных — тотчас увеличивается, плоды добра растаивают, а прегрешения поднимаются столпом, залог теряется, и печать судебная уже находится, подписывается заемное письмо смерти, а благоденствующее завещание искажается. Видя потерю грешника, благодетельный Господь скорбит, а искуситель радуется, сонм ангелов печалится, а сатана, ликуя, пляшет, небесное воинство плачет, а преисподняя веселится, изобилие припасов убийцы заполняется, а сокровища постыщегося грабятся, дар создателя забывается, благодеяния Творца забываются, а сети губителя сохраняются, милости спасителя призывают и веселится Велиар, замыкается источник жизни и ржавчина гордеца поражает немилосердного (Глава 4, А). И горе безумию грешника, ибо не вспомнил он, что явным становится тайное, горе нечестивому, ибо всегда непрерывно ткал он паутину зла, телу тучному - пище червей неумирающих, ибо невозможно терпеть их ядовитые укусы. Когда грешник будет опьянен чашей смерти, как будет терпеть он муки вечные, когда душа недостойная покинет жалкое его тело, как предс-

танет она пред праведным Судьей? Горе тому грешнику, когда иссякнет масло в его светильнике, ибо не загорится он вновь, горе грешнику, кто будет охвачен трепетом тоски и страха, когда окажется заперт вход в небесный чертог, и он услышит глас грозный, вызывающий содрогание и ужас, слова окончательного приговора судьи небесного — “Не знаю тебя”! (Глава 7, В)

На суде возмездия потерянный грешник не может ни укрыться, ни освободиться, ни выбраться из темницы грехов, ибо многочисленны долги его, и не счесть, сколько надо вернуть их. На суде возмездия укоры будут суровы и беспредельно осуждение, немилосердны ангелы и неподкупен судья, грозно судилище и нелицеприятен суд, ужасны угрозы и жестоко возмездие, страшно повеление и явно порицание, огненны реки и непроходимы протоки, кромешен мрак и непроницаем туман, яма полна скверны и вечно отчаяние, всем овладевающая преисподняя и неминуемый лед. Все эти терзания как жилище, в коем не найдет он спасения от нестерпимой кары, все они для грешника, и унаследует он плоды рук своих, поскольку он отчужденный от праведности и законов смирения, хоть и обильны богатства, дарованные Духом Святым (Глава 8, А).

Григор Нарекаци воображением разума видит издали суд возмездия, и, как и сам говорит, приготовления великие грозного потустороннего пира. Он замечает отсель прежде времени для свя-

тых, полных упования, утро светлое и день тьмы для него, приговоренного к каре. В день возмездия ничто из того, что есть, не решится стать прибежищем ему, куда б он ни сбежал. Его не могут укрыть ни бездны глубокие, ни ущелья бездонные, ни высоты гор, ни теснины скал, ни твердь горных пиков, ни щели пещер, ни впадины ям, ни русла потоков, ни ходы сокрытые, ни клетки жилищ, ни кровли покоев, ни распадки долин, ни скалы в лощинах, ни цепи холмов, ни вольные ветры, ни безбрежность морей, ни дали окраин, ни стремнины ручьев, ни звуки рыданий, ни слез половодье, ни перстов манование, ни рук воздевание, ни прошение уст, ни речи молчание (Глава 40, А).

Нарекаци достаточно подробно описывает процесс суда возмездия. Суд возмездия грозный, а Судья неподкупный и праведный, позор ужасный, обвинение страшное, порицание неодолимое, беда неминуемая, уныние отчаянное, трепет бесконечный, неутешный плач, неисцелимый скрежет зубовный, осквернение невосполнимое, проклятия грозные речей Божественных, конец милосердия и возбранение добросердечия (Глава 79, Б).

Нарекаци также описывает изменения природных явлений во время суда возмездия. В это время небо будет извиваться и земля с твердью недр колебаться, как нагромождаются валы бурного моря, словно стремящиеся вдаль, но препятствуя друг другу, задерживающиеся. Сотрясаясь и содрогаясь, обширная твердь земли в самых своих ос-

нованиях, загрохотав от столкновения свирепого, в глубинах бездны выровнит горы, и, раскалившись, растают и вещество скал, и все стихии сущие, преобразуются небеса, приняв вид нетленный, и станут меняться творения по сути своей, принимая обличие новое, тайна деяний наших откроется, невидимые пороки наши станут явными, образ жизни, внушенный нравом нашим, на теле нашем отобразится (Глава 79, Б).

Далее он описывает процесс суда возмездия. Небесный Судья воссядет на Суде, в руках - готовый приговор возмездия. В то время среди грешников начнется настоящая паника. Нарекаци испытывает содрогание, его ужасает эта картина: что будет делать его жалкая душа в этот великий и самый грозный день и раздумья об этом еще более ужасны, нежели настоящая встреча с этим днем.

В этот грозный день для изображения паники бегства Нарекаци ссылается на пророка Амоса. В бытность пророка Амоса люди не только не боялись суда Господня, но и ждали этого дня с нетерпением. В эпоху, когда пророк Амос жил, израильтяне надеялись, что они, как избранный Богом народ, в день Господень будут орошены благами. Пророк Амос, разоблачив пустые надежды израильтян, указывает, что в день Господень смертельная опасность будет грозить всем. Эта опасность неизбежна, и избежав одной опасности, можно попасть под угрозу другой, еще большей опасности. Пророк Амос говорит израильтянам:

“Горе желающим дня Господня! для чего вам этот день Господень? он тьма, а не свет” (Амос, 5, 18). В ходе суда возмездия неизбежное состояние паники бегства грешников Нарекаци изображает примером басни пророка Амоса: один человек убегает от льва и выходит навстречу ему медведь, и когда он убежав от медведя, доходит до дома и заходит внутрь, протягивает руку к стене, и его жалит змея. Действительно, День гнева — день сей, день скорби и тесноты, день опустошения и разорения, день тьмы и мрака, день облака и мглы... (Софония 1,15, Псалом 34,8)⁷³.

Но страшнее всего сам суд. Ангел-хранитель — надзиратель властный, по праву обвинит грешника. Здесь понятие надзирателя отражает не функцию осуществления защиты общественного порядка, а защиты, опеки и попечительства человека в течение его земного бытия. Небесный Царь, восседающий в Суде, слушая обвинения ангела-хранителя, правосудием упрекает грешника, и прислужники Царя устремятся безжалостно кого-то к жизни призвать, а кого-то осудить на позор, кому-то явить расцветшее от смеха лицо, а грешникам показать грозный, ощерившийся лик, кому-то подносят венец лучезарный, а другим — погибель и смерть.

На суде возмездия праведные получают голос благовеста, грешники — скорбь бесконечной бе-

73 Русский текст: www.bibleonline.ru/bible/rus/36/01/#15 (прим.переводчика)

ды, когда исчезнет вконец победа смерти над добрыми, для злоумышленников она все же будет вечно жить. На суде возмездия в какую бы дверь ни стучаться, не поможет ничто, ибо иссякло милосердие Божье по отношению к грешникам. И вот раскрываются книги дивных чудес, где ныне сокрыты всех видов нравы людские, деяния существ человеческих, ради коих и существуют все твари, на теле любого, отпечатавшись полностью, они обнаружатся, и тогда глубины неизреченного попечения Божьего, заказанные пониманию нашему, станут видимы очам нашим.

Если в мире этом можно плачем и слезами небо занять, там, как тщету запоздалую, их отвергнут с презрением, стенания, не вознесенные заранее сюда, там отнюдь не достигнут цели. Апостол Павел говорит: тот, кто посеет скупое, скупое и пожнёт, а кто посеет щедро, щедро и пожнёт (2 Коринфянам, 9,6). Следовательно, милости, скупое посеянные, ярким сиянием не предварят пути, там, где громогласно поносят, выступив против, ковчег первопреступников, скрижали презирающих Господа, там грозное знамение нынешних христиан, выступая на суде, будет громогласно обвинять грешника. На том же месте ужасном, как некий обвинитель законный, пред ним раскроет кто-то сопричастность к вере отцов, кто-то невидимую скинию страданий, кто-то кровь Великого Бога — как многообразные орудия пыток.

И не будет утешения грешнику, чья надежда иссякла, ибо даже если воинства света вместе с сонмом праведных, прославленных блаженством, будут трепетать, дрожа, не в состоянии вынести вида страшного суда, как же несчастный, забывший заветы, сын погибели, он там покажется? Ведь он не только не будет увенчан, но и невыносимо тяжкой будет кара его, а утрата — невосполнимой (Глава 79, В).

На суде возмездия в качестве участников выступают совсем другие лица. Если на суде покаяния судьей был Бог — Святая Троица, то на суде возмездия — Иисус Христос, человеческий Сын Бога, один из трех прославленных, равновеликих и грозных лиц Бога, снизошедших сюда в глубину (Глава 34, Д). В этой связи в Евангелии мы читаем: “Ибо отец никого не судит, но весь суд отдал Сыну, дабы все чтили Сына, как чтут Отца” (Иоанн 5, 22-23).⁷⁴

В отличие от суда покаяния, в суде возмездия принимают участие также апостолы и святые. В свое время Господь сказал апостолам: “Истинно говорю вам, что вы, последовавшие за Мною, — в пакибытии, когда сядет Сын Человеческий во втором своем пришествии на престоле славы Своей, сядете и вы на двенадцати престолах судить двенадцать колен Израилевых” (Евангелие от Матфея 19, 28)⁷⁵. А Апостол Павел сказал: “Раз-

74 Русский текст: www.patriarchia.ru/bible/jn/5/

75 Русский текст: www.patriarchia.ru/bible/mf/19/

ве не знаете, что святые будут судить мир?” (А Коринфянам 6, 2)⁷⁶. Таким образом, и апостолы, и святые являются участниками суда возмездия, они помощники судьи, лица, содействующие судебному процессу. Они являются судьями в относительном смысле, ведь единственный Судья — это Иисус Христос, однако они своим безупречным поведением и безграничной преданностью Богу, будут выступать в качестве разоблачителей всяких пороков. Здесь апостолы и святые будут содействовать Судье на Суде возмездия, равно как земных царей окружают и помогают им осуществлять судебный процесс многочисленные придворные, советники и помощники земного царя.

На суде возмездия меняются также прокуроры. Если на суде покаяния каждый из кающихся грешников сам выбирает для себя прокурора — обвинителя, то на суде возмездия в качестве прокуроров выступают ангелы-хранители людей.

Согласно христианской доктрине, ангелы играют важную роль в жизни человека как в этой жизни, так и в потусторонней. Ангелы охраняют людей, увещывая к совершению добрых дел, защищая от совершения грехов, поднимая на ноги после совершения грехов, ограничивая их, чтобы они не совершали грехов в той мере, в какой это угодно сатане⁷⁷. В жизни человека особое место занимает ангел-хранитель. Когда младенцу дается

разумная душа, ему назначается ангел-хранитель до самой смерти. Ангел-хранитель помогает человеку в добрых делах, защищает его от зла и злодеяний. Одновременно, когда человек совершает грех, ангел-хранитель записывает этот грех, тем самым создается запись “грехов” каждого человека⁷⁸. Эта запись грехов не что иное, как некое обвинительное заключение. На суде возмездия ангелы-хранители огласят эти записи — обвинительные заключения, тем самым они преобразуются в прокуроров, обвиняющих души людей.

Что касается других ангелов, то они на суде возмездия выступают в качестве обвиняющих свидетелей. Ангелы постоянно витают вокруг людей, сочувствуя им в страданиях их, ждут сопричастия людей в благоденствии, и, вечно живые, молятся за них, за их спасение, повторяя слова: “Дело рук твоих ты не оставляй”. Ведь в жизни земной ангелы являются посредниками людей, а на суде покаяния — их защитниками. Но на страшном суде возмездия ангелы придут как свидетели, разоблачители преступлений и обвиняющие свидетели. На суде возмездия, перед судом грозным откроют они правдиво, как управляли людьми, и оттуда будут сострадать, увещывая воздыханиями, и беспрестанно петь стенающим голосом песню: “Умилосердись и не погуби, ведь Ты их создал” (Глава 81, Б).

76 Русский текст: www.patriarchia.ru/bible/co1/6/

77 Григор Татеваци, “Летний том”, К.Полис, 1741, стр.582.

78 С.Нерсес Шнорали, С верою исповедаю, С.Эчмиадзин, 2009, стр.21

На суде возмездия ангелы выполняют также роль судебных исполнителей. Так, в Евангелии мы читаем: “и пошлет Ангелов Своих с трубою громогласною, и соберут избранных Его от четырех ветров, от края небес до края их” (Евангелие от Матфея 24, 31)⁷⁹. Ангелы, в качестве судебных исполнителей выполняют также другие функции. В частности, в Евангелии сказано следующее: “Пошлет Сын Человечества Ангелов Своих, и соберут из Царства Его все соблазны и делающих беззаконие, и ввергнут их в печь огненную, там будет плач и скрежет зубовный” (Матфей 13, 41-42)⁸⁰.

В отличие от суда покаяния, где подсудимым является согрешивший человек вообще, то на суде возмездия подсудимыми являются конкретные люди, с обновленными телами — и христиане, и не христиане. На суде возмездия в качестве подсудимых выступают не только люди, но и согрешившие ангелы. Исходит это из слов апостола. Апостол Павел говорит: “Ибо если Бог ангелов согрешивших не пощадил, но, связав узами адского мрака, предал блюсти на суд для наказания” (2 Петр 2,4)⁸¹. И Иуда Брат Господень говорит: “Помните также, как отнесся Бог к ангелам, не сохранившим своего достоинства, но оставившим свое жилище, соблюдает в вечных узах, под мраком, на суд великого дня” (Иуда, 6)⁸².

На суде возмездия подсудимые — люди с обновленными телами, а также согрешившие ангелы, будут обвиняться за согрешение перед Богом.

Каждый из подсудимых будет нести ответственность за свои грехи. То есть как на суде покаяния, так и на суде возмездия, предмет следствия один - грех.

Суды покаяния и возмездия друг от друга отличаются своей сущностью и итогом. Если суд покаяния — это суд милосердия, пощады, прощения и отпущения, то суд возмездия — правосудия и возмездия. Если на суде покаяния Судья милостивый и прощающий, то на суде возмездия — непредвзятый и справедливый.

На суде возмездия страшным будет состояние подсудимых. Боясь страшного гнева Судьи, порхают серафимы, прикрываются крылами херувимы, закрывают лица сонмы светоподобных, робеют, дивясь, все царства вышние в великом трепете, охвачены ужасом бесы, полчища зла отражены, исчезают любящие тьму души, низвергаются в бездну посланцы сатаны. Знаком Креста пресечены нападения противника, мстительные амаликитяне в тюрьме преисподней, заперты узлом, который не распутать, связаны орды супостата, заключены в темницу, из коей нет избавления, скопища, снаряженные смертоносным оружием, по грозному велению Господа заперты в узилище толпы бесов, онемев, умолкли сообщества пре-

79 Русский текст: www.patriarchia.ru/bible/mf/24/

80 Русский текст: www.patriarchia.ru/bible/mf/13/

81 Русский текст:
[allbible.info/bible/sinodal/2pe/2#!prettyPhoto\[iframes\]/3/](http://allbible.info/bible/sinodal/2pe/2#!prettyPhoto[iframes]/3/)

82 Русский текст: www.patriarchia.ru/bible/jud/

кословящих, погибелью снедающей охвачены сонмы злых духов, не расторгаемыми цепями скованы апостолы Лжехриста (Глава 91, А).

На суде возмездия особо страшным будет состояние согрешивших и не покаявшихся людей. Состояние не покаявшихся грешников страшно также в земной жизни — здесь, но страшнее будет на суде возмездия — там. Если грешник здесь презираем, а там опозорен, здесь он охаян, а там порицаем, здесь он осмеян, а там упрекаем, здесь враждуют с ним, а там выговаривают, отсель обезумел он, оттуда отринут, здесь стенания, там сотование, здесь сомнения, а там свершение, здесь страх и горе, а там возмездие, здесь злоключение, а там зрелище суда, где нет ни слова оправдания, ни гласа мольбы, ни счета дням, ни хода времени, ни путей надежды, ни врат милосердия, ни десницы защиты, ни длани попечения (Глава 67, Б).

296 | Как в этой жизни, так и в потусторонней, воздействие создает противодействие, в частности, грех рождает осуждение, добро - награду, а преступление — наказание. Это обусловлено тем обстоятельством, что как в этой жизни, так и в потусторонней, есть справедливость и равновесие, приговор и возмездие, испытание и свет, обнародование и факелы, обнажение и срам, откровение и стыд, целомудренный и заслуги его, совратившийся и кара его (Глава 38, В). Справедливость осуществляется равновесиями, при-

говор не имеет смысла без возмездия, испытание проливает свет знания на дела тайные и рассеивает мрак незнания, порицание само по себе — это факел, указывающий путь, обнажение неразделимо от срама, откровение от стыда, целомудрие от заслуг и грешник от наказания. И если в этой жизни по какой-то причине за грех не воздается осуждение, за добро — награда, а за преступление — наказание, то равновесие обязательно восстанавливается после скончания мира — на Суде возмездия.

Судья на Суде возмездия, выясняя праведность и несправедливость каждого, разделяет праведных от грешников: праведных он поставит направо от себя, а грешников — налево от себя. Затем звучит приговор возмездия. Судья Иисус Христос скажет стоящим направо от него: “Придите, благословенные Отца Моего, наследуйте Царство, уготованное вам от создания мира, ибо алкал Я, и вы дали Мне есть, жаждал, и вы напоили Меня, был странником, а вы приняли Меня, был наг, и вы одели Меня, был болен, и вы посетили Меня, в темнице был, и вы пришли ко Мне”. В это время праведники спросят: “Господи! когда мы видели Тебя странником, и приняли? или нагим, и одели? когда мы видели Тебя больным, или в темнице, и пришли к Тебе?” И Царь—Судья, ответит им: “Истинно говорю вам, так как вы сделали это одному из сих братьев Моих меньших, то сделали Мне”.

| 297

И тогда скажет он тем, кто по левую сторону: “Идите от Меня, проклятые, в огонь вечный, уготованный дьяволу и ангелам его; ибо алкал Я, и вы не дали Мне есть; жаждал, и вы не напоили, был странником, и не приняли Меня; был наг, и не одели Меня; болен и в темнице, и не посетили Меня”. В это время они спросят: “Господи! когда мы видели Тебя алчущим, или жаждущим, или странником, или нагим, или больным, или в темнице, и не послужили Тебе?” Царь- Судья ответит им: “: Истинно говорю вам: так как вы не сделали этого одному из сих меньших, то не сделали Мне”. И так, пойдут они в муку вечную, а праведники в жизнь вечную (Матфей 25, 31- 46)⁸³.

Боятся ли Нарекаци наказания на суде возмездия? Безусловно, но не как прислужник, который боится наказаний, назначенных хозяином, а как любящий сын, который боится огорчить родителя. Ожидает ли он даров, предусмотренных для праведников на суде возмездия? Несомненно, но не как наемник, ожидающий плату за свою работу, а как любящий сын, который дарами своими может стать ближе к родителю. Боясь, не бояться, ожидая, не ожидат - таково духовное предрасположение святых, а Нарекаци — Святой, который предпочтет находиться в аду вместе с Богом, нежели в раю — без Бога; хотя там где Бог, там и Его царство.

Завершая юридическое прочтение поэмы “Книга скорбных песнопений” Григора Нарекаци, считаем необходимым отметить, что Книга Нарекаци имеет многочисленные измерения и грани. Нарекаци можно считать и богословом, и поэтом, и филологом, и философом, и моралистом. Его молитвенник “Книга скорбных песнопений” содержит значительные юридические знания, и еще в 10-ом веке использовались понятия, которые получили свое классическое отражение в правовой науке и в правоприменительной практике. Однако Нарекаци, прежде всего, христианский подвижник, чьл сердце было наполнено верой, надеждой и любовью, а главной его целью было совершенство и добродетель человека.

Բովանդակություն

Նարեկի իրավաբանական ընթերցումը	10
Աղափարության դասասան	34
Տասուցման դասասան	89

Contests

The Legal Dimension of the Book by Gregory of Narek	110
--	------------

Peculiarities of the Penance Trial	133
---	------------

The Judgment	182
-------------------------------	------------

Содержание

Юридическое прочтение Молитвослова Григора Нарекаци	203
--	------------

Особенности суда покаяния	229
--	------------

Суд возмездия	284
--------------------------------	------------

AGHVAN GARNIK HOVSEPYAN

LEGAL
INTERPRETATIONS OF
THE
BOOK OF PRAYER

Editors:

J.S.D., Professor **Hovhannes Stepanyan**
Arusyak Kocharyan

Russian translators:

Lilit Arabajyan
Ph.D. in Philology, Associate Professor
Tamara Hovhannisyan

English translators:

Lilit Arabajyan
Ph.D. in Philology, Associate Professor
Kristine Soghikyan

Designer: **Aram Urutyun**

АГВАН ГАРНИКОВИЧ ОВСЕПЯН

ЮРИДИЧЕСКОЕ
ПРОЧТЕНИЕ МОЛИТВОСЛОВА
КНИГА СКОРБНЫХ
ПЕСНОПЕНИЙ

Редакторы:

Д.ю.н., профессор **Оганнес Степанян**
Арусяк Кочарян

Русский перевод:

Лилит Арабаджян
К.ф.н., доцент **Тамара Оганнисян**

Английский перевод:

Лилит Арабаджян
К.ф.н., доцент **Кристине Согикиян**

Оформитель: **Арам Урутян**

ԱՂՎԱՆ ԳԱՌՆԻԿԻ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

**ՄԱՏՅԱՆ
ՈՂԲԵՐԳՈՒԹՅԱՆ**

**ԱՂՈԹԱՐԱՆԻ
ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ
ԸՆԹԵՐՑՈՒՄԸ**

Խմբագրեր.

**Ի.գ.դ., պրոֆեսոր Հովհաննես Ստեփանյան
Արուսյակ Քոչարյան**

Ռուսերենի թարգմանիչներ.

**Լիլիթ Արաբաջյան
Բ.գ.թ., դոցենտ Թամարա Հովհաննիսյան**

Անգլերենի թարգմանիչներ.

**Լիլիթ Արաբաջյան
Բ.գ.թ., դոցենտ Քրիստինե Սողիկյան**

Ձևավորում՝ Արամ Ուռուտյան

